

v čas

Nerůstový
kolektiv

O dobrém životě
dostupném pro všechny
v rámci planetárních limitů

dorůst

čas : d

lorůst

čas

d

lorůst

čas : d

lorůst

Eva Fraňková, Tadeáš Žďárský

Vítejte v českém světě nerůstu!

:10

Tadeáš Žďárský

Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání

:14

Nanao Sakaki

Jezme Hvězdy

:25

Adam Čajka

Ekonomický růst nerovnosti neřeší. Při hledání alternativ lze pátrat i na globálním Jihu

:28

Manni Matter

Neříkejte mi

:35

Arnošt Novák

Kolik je dost? K autonomní společnosti nerůstu

:38

Nad'a Johanisová

Co je ekonomická demokracie a jak souvisí s ideály nerůstu?

:42

Manni Matter

Těm, co je dobře

:55

Tadeáš Žďárský

Maximální příjem jako vstupní brána ke kultuře limitů. Máme odvahu ho prosazovat?

:56

Martin Čech, Áron Tkadleček

Práce ničí svět, ale nemusela by. Její současná podoba je neudržitelná

:76

R. M. Rilke

Sonet XXII

:95

Sabina Vojtěchová, Martin Černý

Pohoda pro všechny? Low-tech, práce a péče v nerůstovém světě

:96

Eva Fraňková

Nerůstový byznys? Proč a jak by se oxymorón měl proměnit v samozřejmost

:104

Adam Čajka

Rozhovor s Vojtěchem Vildem

“Burza umožňuje slušnému člověku chovat se jako psychopat,” říká investor, který odhalil destruktivní dynamiku kapitalismu

:116

Otevřený dopis ministru kultury

Působíme ve vyčerpaném systému

:131

Josef Patočka

Jak změnit systém? Nečekejme na volby. Organizujme odbory a družstva, komunity a hnutí

:136

Jakub Čermák

Vodka

:155

Anna Kárníková

Králičí norou nerůstu: Proč se potřebujeme v nerůstovém hnutí bavit o kolapsu a revoluci

:156

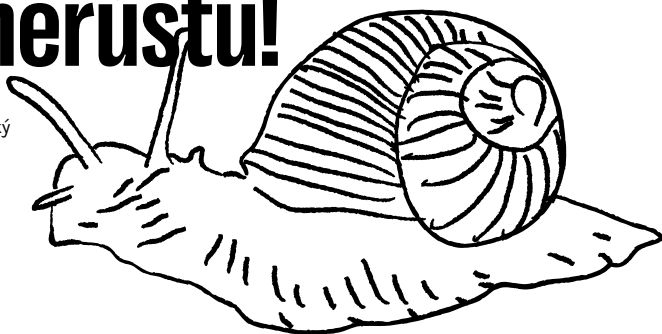
Tadeáš Žďárský, Anna Kárníková
Slam poetry pro Nerůst

Šnečí obrat

:168

Vítejte v českém světě nerůstu!

Eva Fraňková a Tadeáš Žďárský

Držíte v ruce soubor textů a kreseb, které se všechny z různých úhlů a různými způsoby věnují udržitelnému nerůstu. Vydání téhle tučné krásky je součástí oslav roku 2022, ve kterém se toho na poli nerůstu stalo v Česku opravdu hodně: proběhl první ročník Nerůstové akademie, uspořádali jsme první nerůstovou (ne)konferenci, zorganizovali jsme první setkání nerůstových organizací z východní a střední Evropy, proběhlo více než 50 veřejných přednášek a vznikly desítky textů – jak ve spřátelených médiích typu Alarm či A2, tak v mnohem vzdálenějších koutech mediální krajiny – od Heroine až po Pravý domácí časopis. Na konci roku nás také čeká spuštění nového vizuálu i obsahu na webu www.nerust.cz.

Téma nerůstu tak nerezonuje jen v akademických či aktivistických kruzích. Během roku 2022 se o něm takřka nejvíc mluvilo v uměleckém světě, kde například Brněnské HaDivadlo završilo svoji nerůstovou sezónu, v rámci níž hrálo živou rozhlasovou hru z nerůstové budoucnosti Nikola 2030, 2045, 2080. V současném světě je však kultura bohužel pořád častěji vnímaná jako investice a její přínos měřen skrze procenta HDP. Tato rétorika a neustálý tlak na výkon v nevyhovujících podmínkách dovedli mnohé umělce, umělkyně a kulturní instituce k vytvoření petice a Otevřeného dopisu ministru kultury, ve kterém požadují aplikaci nerůstových principů i do kulturní sféry.

Nehledě na konkrétní události je však zjevná jedna věc: zájem o nerůst roste

a české nerůstové hnutí žije. Prorůstá z malé environmentální bubliny dál do širšího povědomí.

Těžko říct, co bylo dřív – jestli větší zájem veřejnosti o nerůst, nebo větší propojení lidí a organizací, které se mu chtějí víc do hloubky věnovat – každopádně tyhle dvě okolnosti se skvěle protnulý v místě i čase. Vzniklo tak živé hnutí, které – troufáme si tvrdit – jen tak nezmizí, a spíš se bude dál rozvíjet. Dokonce už i mainstream má potřebu se proti nerůstu vymezovat, což je další – očekávaný a nevyhnutelný – krok na cestě k uznání jeho relevance.

Nerůstové objevování je pořád na začátku – chceme zkoumat, jak se s nerůstem vyrovnávají jednotlivé organizace, které se ho rozhodly nejen hlásat, ale i žít v rámci svých vztahů a struktur. Stejně tak chceme proměnit výuku ekonomie na vysokých školách směrem k větší pluralitě a zahrnutí kritických směrů ekonomického uvažování. Téma nerůstu chceme otevřít v byznysových i politických kruzích. Naše vize jsou velké, protože jedině opravdu hluboká proměna naší společnosti nám může zabezpečit dobrý život pro všechny v rámci planetárních limitů.

Na druhou stranu musíme říct, že naším největším problémem v současnosti není nedostatek zájmu, ale jeho přebytek. V rámci kapacit, které máme k dispozici, je pro nás velkou výzvou osvobodit se z kultury výkonnosti a pracovat na zvnitřňování si našich vlastních limitů. Nezrychlovat, ale zpomalovat, a nepracovat se, ale zkracovat svůj pracovní týden, abychom se nerůstu přibližovali i v našich osobních životech.

Pole nerůstu je každopádně otevřené pro všechny, kteří a které ho chtějí prosazovat a rozvíjet. A jako nejbližší krok tímto směrem navrhuje přečíst si tuto knihu! Jestli jste v tématu spíše nováčky, můžete si vybírat, skrze které téma chcete nerůst začít objevovat. A jestli už něco tušíte či víte, objevíte určitě další vrstvy a rozměry už známých souvislostí. Nerůst totiž není jen o racionálních argumentech, ale také o snění, prožívání, tvoření a propojování. Základ tučnosti této knihy tak sice tvoří publicistické texty, proložili jsme je ale básněmi, kresbami, ochutnávkou šnečí slam poetry a rozhovorem s jedním z investorů, který prožl destruktivní dynamiku kapitalismu a dnes se aktivně zajímá o nerůstové alternativy, či zmiňovaným Otevřeným dopisem ministru kultury. Výsledkem je mozaika podnětů, které z různých stran představují, ohmatávají a diskutují základní nerůstové otázky: Jak žít dobrý život, dostupný pro všechny, v rámci jedné planety? Jak v tomhle světě nejen přežít, ale žít dobře a vytvořit si radostný prostor pro dostatek – dostatek spolupráce, dostatek péče, dostatek času na blízké lidi? Jak lze uvažovat o strategiích takhle hluboké společenské proměny?

Na co se tedy můžete těšit? Obsahový základ knihy tvoří deset publicistických textů psaných v průběhu roku 2022 pro časopis Alarm. Čeští autoři a autorky

v nich pokrývají celou řadu nerůstových témat, která nejen přinášejí do českého prostředí ze zahraniční literatury, ale která dále napojují na místní myšlenkové proudy, výzkumy a stávající aktivity. V úvodním textu shrnuje Tadeáš Žďárský pět důvodů, proč zelený růst nepředstavuje řešení současných sociálních a environmentálních krizí. Adam Čajka pak podrobněji diskutuje téma globálních nerovností a jejich souvislost s ekonomickým růstem. Zároveň ukazuje, že pro hledání alternativ nemusíme spoléhat jen na vlastní geografický a kulturní kontext a že inspirativní modely a přístupy existují i v zemích globálního Jihu.

Třetím textem Arnošt Novák překlápí akcent z převládající kritiky současného systému směrem k autonomní vizi jiného světa. Pokládá jednu ze základních otázek nerůstu: Kolik je dost? a odpověď navrhuje nehladat (jen) ve vnějším světě ekosystémových limitů, ale také ve vnitřním světě lidí – nikoli však na úrovni individualizovaných jednotlivců, ale v rámci kolektivního procesu sebeurčení. Na podobné úrovni obecnosti pak Nad'a Johanisová diskutuje další důležitý aspekt nerůstu – téma ekonomické demokracie, která úzce souvisí s demokracií politickou.

Následující texty se už věnují konkrétnějším rovinám nerůstu a diskutují některé klíčové politické návrhy. Konkrétně Tadeáš Žďárský politice maximálního příjmu jako komplementu minimální mzdy, směřující k větší míře rovnosti ve společnosti; Martin Čech a Áron Tkadleček popisují politiky v oblasti práce (zkracování pracovní doby, nepodmíněný základní příjem a garantovaná pracovní místa) a Martin Černý se Sabinou Vojtěchovou rozvíjí téma práce v kontextu reorganizace péče a low-tech přístupů. Eva Fraňková se zabývá tématem nerůstových byznysů. Její návrhy a příklady doplňuje rozhovor s investorem Vojtěchem Vildem a také Otevřený dopis ministru kultury, volající po nerůstu nejen v podnikání, ale také v oblasti kultury. Poslední dva texty se pak věnují oblasti nerůstových strategií (Josef Patočka) a jeho širších strategických přesahů (Anna Kárníková).

Na závěr se nechte naladit svěží šnečí slam poetry. Ta vznikla při příležitosti (ne)konference Nerůst a sociálně-ekologická transformace, která se konala 8.-11. září 2022 v Brně. Autorská a moderátorská dvojice Tadeáš Žďárský a Anna Kárníková v ní vedou svižný dialog šneka s kapitalismem.

Publicistické texty jsou navíc proloženy básněmi a písňovými texty od širokého autorského spektra. Jejich hledání a výběru se věnoval Adam Čajka. Za grafické vyladění celé publikace a kresby, které se snaží zachytit některou z hlavních myšlenek či poselství textu, vděčíme Eugenovi Kordovi.

Na finální jazykové podobě publicistických textů má zásluhu editor Alarmu Martin Vrba. Na konci knihy jsou uvedeny zdroje, ze kterých jednotlivé texty vychází. Odkazy najdete i v původních verzích publicistických článků zveřejněných v deníku Alarm a jsou zdarma dostupné online: viz <https://a2alarm.cz/tema/>

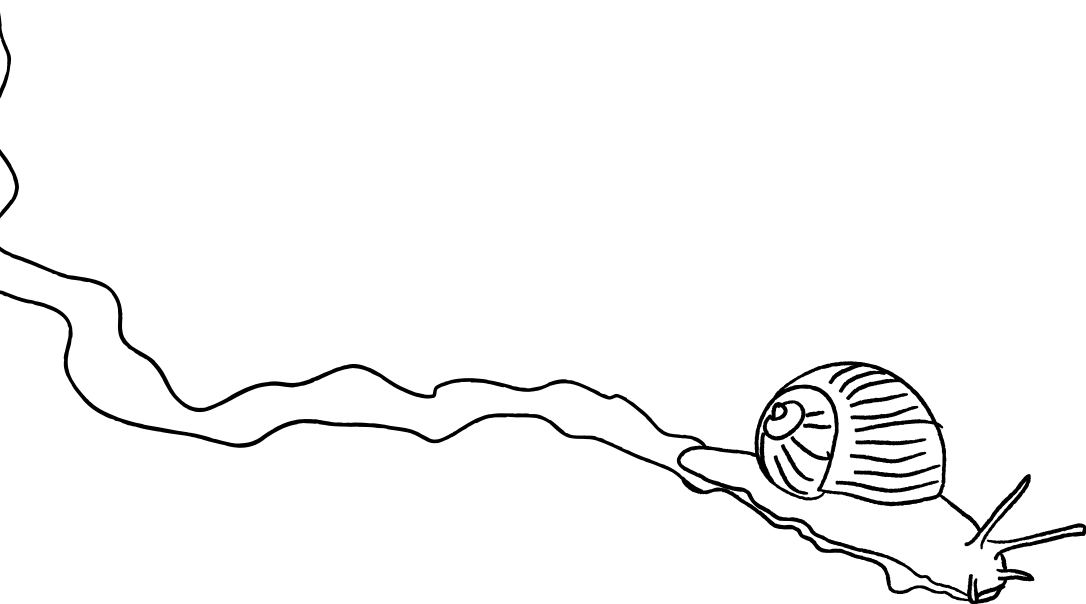
nerust/. Dostupná je i elektronická verze této knihy, kterou si lze stáhnout na webu www.nerust.cz.

A poslední poznámka k vašemu čtení: dopřejte si na něj klid a pohodu. Většina nerůstových myšlenek nemá svoji instantní verzi a nedostane se k vám v pár minutách. Zkuste si potřebný čas dopřát, a s ním i nějaký příjemný prožitek během čtení.

Nemít na sebe přehnané nároky a nesnažit se produktivně využít každou minutu života je umění, kterému se potřebujeme (znovu) učit téměř všichni.

Moc přejeme, ať se vám to daří.

Čtěte hooooooooodně pooooooooaaaaaalllllluuuuuuuuu a dlououououououououou-ouououououho ...

Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání

V roce 2022 bychom mohli slavit 50 let od vydání zprávy Meze růstu, která upozornila na neudržitelnost ekonomiky závislé na nekonečném růstu. Při pohledu na současný stav planety ale není co slavit.

Tadeáš Žďárský – 9. 4. 2022

Kritická debata kolem ekonomického růstu byla v sedmdesátých letech hlasitá, ale po čase se environmentální snahy začaly rámovat udržitelným rozvojem, tedy přesvědčením, že ekonomický růst může dále pokračovat, jen je potřeba jej sladit se sociálními a environmentálními cíli. Dodnes tak ve společnosti panuje představa, že k odvrácení klimatické krize bude stačit rychlý přechod na obnovitelné zdroje energie, které nám zajistí tzv. zelený růst.

Nevyřčeným předpokladem tohoto přístupu je, že ekonomický růst a s ním rostoucí spotřeba mohou dál pokračovat, jenom je potřeba je oddělit od jejich negativních environmentálních dopadů a tím dosáhnout tzv. decouplingu. Toho se má docílit ekomodernizací a technologickými inovacemi. energii fosilních paliv zkrátka nahradíme obnovitelnými zdroji, místo aut se spalovacími motory budeme mít elektromobily¹ a sektory ekonomiky, které zatím uhlíkové náročnosti zbavit nelze – jako například leteckou dopravu, stačí vylepšit technologiemi na ukládání uhlíku.²

Zelený růst se tak stává příslibem všeléku na ekonomickou, politickou i klimatickou krizi zároveň. Právě jeho zdánlivá win-win povaha nabízí příjemnou iluzi, že řešení se nachází ve vývoji nových technologií a jejich rychlé implementaci. Když se však podíváme na slepá místa zeleného růstu, zjistíme, že se jedná o iluzorní řešení, jakési nefunkční placebo, které udržuje při životě kolabující

systém, a oddaluje nás od mnohem hlubší a nutné transformace k nerůstové či postrůstové společnosti.³

První důvod: dekarbonizaci nestihneme včas

„Čím bohatší jsou země, tím menší je jejich dopad na životní prostředí, protože si můžou dovolit zelené technologie,“ tvrdili mnozí environmentalisté v devadesátých letech. Pojďme se ale společně podívat na to, jak se zeleno-růstové strategii nakonec dařilo. Dle údajů⁴ Světové banky se od šedesátých let globální uhlíková intenzita, tedy množství uhlíku vyprodukovaného na jednotku HDP, snižovala průměrným tempem o 1,28 procent ročně.

To znamená, že na vygenerování jednoho dolaru HDP sice vyprodukujeme méně emisí než v sedmdesátých letech, nicméně v absolutních číslech emise pořád rostou kvůli neustále vyššímu objemu výroby. Navíc na počátku 21. století se tento trend zastavil. Málokdo ví, že momentálně k přechodu na obnovitelné zdroje energie v globálním měřítku prakticky nedochází, ale že obnovitelnými zdroji jenom pokrýváme⁵ stále narůstající energetickou poptávku.

U emisí se nevede spor o to, jestli jsme schopni je oddělit od ekonomického růstu – víme, že díky obnovitelným zdrojům energie to možné je. Klíčovou otázkou však zůstává, jestli jsme schopni oddělit tyto dva trendy dostatečně rychle na to, abychom odvrátili nejhorší scénář klimatické změny, což je oteplení o více než 1,5 stupně Celsia. Jinými slovy, jestli můžeme mít neustále rostoucí ekonomiku a zároveň stabilní klima. Vědci, kteří zrevidovali 835 odborně recenzovaných studií⁶ o decouplingu, říkají, že to možné není. Větší ekonomický růst znamená větší spotřebu energie a větší spotřeba energie klade neustále vyšší a nerealistické nároky pro kompletní přechod na obnovitelné zdroje energie.

„Dívat se na globální statistiky je ale zavádějící. Bohaté západní země přece dokazují, že oddělení ekonomického růstu od emisí skleníkových plynů je reálné,“ mohl by někdo namítat. Ano, studie⁷ z roku 2019 potvrdila, že zhruba dvěma desítkám zemí – mimo jiné např. Švédsku, Finsku či Rakousku – se podařilo dosáhnout absolutního decouplingu, tedy stavu, kdy jejich ekonomika roste, ale jejich emise se přitom snižují. Právě tato studie je často citovaná zastánci zeleného růstu, nicméně při bližším pohledu⁸ na tato data najdeme hned několik klíčových souvislostí. Zaprvé, sama studie uvádí, že důležitým faktorem samotného snížení emisí byl nízký růst HDP v těchto zemích během měřeného období. Druhým problémem je, že absolutní decoupling byl v řadě zemí dočasný, a po měřeném období jejich emise znovu začaly růst. Pokud chceme mít rostoucí ekonomiku, decou-

pling musí být trvalý. A třetím nedostatkem je fakt, že míra jejich decouplingu byla miniaturní. Emise v těchto zemích klesly v průměru o 2,5 procenta ročně. K úspěšnému odvrácení klimatické katastrofy potřebujeme, aby bohaté země ročně snižovaly emise o dvojciferná čísla, tedy několikrát rychleji, než dosavadní „rekordmani“ decouplingu.

K podobnému závěru dochází i Tomáš Jungwirth, klimatický analytik výzkumného centra AMO, který v reportu⁹ o decouplingu píše: „Současné evropské a české klimatické ambice v čele s cílem klimatické neutrality do poloviny 21. století si žádají několikanásobné zrychlení pozorovaného tempa emisních úspor, které v kontextu trvalého silného hospodářského růstu jednoduše není vyslitelné.“

Druhý důvod: větší ekonomika znamená vyšší těžbu

Abychom mohli skutečně mluvit o zeleném růstu, nemůžeme se bavit jen o emisích, ale i o zdrojích. Jak se píše v evropském Green Dealu: zelený růst je „strategie transformace ekonomiky tak, aby byl tento růst oddělen od využívání nových zdrojů.“ Řada lidí ráda argumentuje, že bohatší země jsou také efektivnější ve využívání přírodních zdrojů. I tohle je ale bohužel mýtus. V oddělení ekonomického růstu od spotřeby zdrojů si vedeme ještě hůře než ve snižování emisí.

Zatímco ve 20. století se globální ekonomika částečně dematerializovala, tento trend se obrátil¹⁰ a od počátku 21. století můžeme pozorovat tzv. rematerializaci, tedy růst objemu spotřebovaného materiálu na jednotku HDP. Na úrovni České republiky se nám podle zprávy životního prostředí¹¹ daří dosáhnout alespoň relativního materiálového decouplingu. I když naše materiálová spotřeba pořád stoupá, na jednotku HDP spotřebováváme pořád méně domácího materiálu, tedy biomasy, fosilních paliv, kovů a nekovových nerostů. Náš růst pořád není zelený a vyžaduje více a více materiálu, ale mohli bychom si alespoň říct, že směřujeme správným směrem.

Ekologičtí ekonomové už ale řadu let upozorňují, že indikátor domácí materiálové spotřeby, který Česká

Jak ukázal nejnovější výzkum, téměř polovina materiálů spotřebovaných v zemích Severu pochází ze zemí globálního Jihu. Je to tedy globální Jih, který rozvíjí globální Sever. Ne obráceně.

republika, stejně jako řada dalších západních zemí, ráda využívá, není vhodným ukazatelem, protože nezahrnuje část naší materiálové stopy, která vzniká v zahraničí. Jen od roku 1990, tedy doby, kdy převládla představa, že růst ekonomiky není v rozporu s udržitelností, se materiálová stopa zemí OECD více než zdvojnásobila. Dnes Evropa samotná využívá někde mezi 70 až 90 procenty¹² celkové globální únosné kapacity pro spotřebu materiálů – a Česko není výjimkou.

Z hlediska materiálové náročnosti tedy nemůžeme mluvit ani o pouhém přibližování se zelenému růstu. Namísto toho bychom ale měli mluvit o nerovné globalizaci: zatímco bohatý Sever zvyšuje svoji spotřebu, globální Jih nese takřka všechny negativní důsledky. Oslavovat blahobyt v jedné zemi, pokud je ho dosaženo na úkor ničení životního prostředí v jiných částech světa, je zavádějící. Jak ukázal nejnovější výzkum, téměř polovina materiálů¹³ spotřebovaných v zemích Severu pochází ze zemí globálního Jihu. Je to tedy globální Jih, který rozvíjí¹⁴ globální Sever. Ne obráceně.

Co na to říct? Zdá se, že „koloniální hra“ s indikátory nám jde dobře, skutečná dematerializace ekonomiky zatím nikoliv. Samozřejmě, to, že se nám decoupling nepodařil v minulosti, ještě nemusí znamenat, že se nám nepodaří v budoucnosti. „Lidská kreativita je přece neomezená,“ uklidňují nás technooptimisté. Bohužel, i neoptimističtější modely¹⁵ budoucnosti, které počítají s velmi vysokou uhlíkovou daní či obrovskými mírami zvyšování efektivity, teorii absolutního decouplingu vyvrací. I přesto je dnešní víra v technologické inovace základem příslibu zeleného kapitalismu a tvoří základ národních i mezinárodních plánů na řešení klimatické krize.

Třetí důvod: technologický fetiš je spíš problém než řešení

Během diskusí o inovacích k nim většina lidí přistupuje nekriticky a inovace považuje automaticky za pozitivní. Bohužel, po procházce nákupním centrem si i bez empirických dat dovolím tvrdit, že většina dnešních „inovací“ nám cestu k udržitelné civilizaci spíše komplikuje, než ulehčuje. To, že jsme díky technologiím schopni vyrobit něco nového, ještě neznamená, že bychom to vyrábět měli – i když to trh a uměle vytvořená poptávka spotřebitelů umožňuje. Příkladem může být tento „chytrý záchod“,¹⁶ který na povel zvedne víko nebo spláchne, pustí vám koupelnový playlist a nahřeje sedátko. Podobně nesmyslných vychytávek je plný internet.

Další nemalá řada inovací přímo přispívá k destrukci životního prostředí: Výzkum

Kapitalismus se sice prezentuje jako nejefektivnější systém, změníme-li ale definici efektivity ze schopnosti efektivně zvyšovat zisk, na schopnost efektivně využívat přírodní materiály, pak je kolébkou neefektivity.

Konkrétním příkladem je automobilový průmysl, který sice vyrábí úspornější motory, ale také větší, výkonnější a těžší vozidla než kdy dříve. V České republice se od devadesátých let počet aut na obyvatele zdvojnásobil¹⁷ a ročně také ujedeme dvojnásobnou vzdálenost. Je nutné také říct, že mnohé inovace nepřispívají k zásadní transformaci, ale často legitimizují status quo a prodlužují životnost výrobků a systémů, které do udržitelné budoucnosti rozhodně nepatří. Dobrým příkladem může být právě automobilový průmysl, který je velmi inovativní v oblasti falšování emisních testů, jak nedávno ukázal¹⁸ skandál Volkswagenu.

Zde se dostáváme ke klíčovému problému inovací v růstové ekonomice. Jejich hlavním cílem není snížit materiálovou stopu či emise skleníkových plynů, ale vydělat co nejvíce peněz a znásobit zisky. Pokud se zvyšování produktivity ekonomicky nevyplatí, nerealizuje se. To je jedním z hlavních důvodů, proč se dnes navzdory všem inovacím i v bohaté Evropě recykluje¹⁹ jen 12,8 procent materiálů. Na globální úrovni se toto procento dokonce za poslední 3 roky snížilo z 9,1 na 8,6 procent. Kapitalismus se sice prezentuje jako nejefektivnější systém, změníme-li ale definici efektivity ze schopnosti efektivně zvyšovat zisk na schopnost efektivně využívat přírodní materiály, pak je kolébkou neefektivity. Technologičtí giganti jsou v principu schopni vyrobit lednici, pračku i mobilní telefon s dvoj- až trojnásobnou životností než ty, které v současnosti používáme. Tento typ inovací ale firmy nerozvíjí, protože by to vedlo ke snížení²⁰ jejich zisků. Inovace, které jsou z ekologického hlediska žádoucí, se tak mnohdy ocitají v přímém rozporu s požadavkem maximalizace zisku a ekonomického růstu.

těžebních procesů může například vést k lepším způsobům vyhledávání zdrojů (zobrazovací technologie a analýza dat), jejich těžby (horizontální vrty, hydraulické štěpení a automatizované vrtné operace) a jejich přepravy (arktické lodní trasy). Tyto inovace se sice zaměřují na využívání zdrojů, ale s výsledkem opačným, než bychom potřebovali.

Když už jsou inovace namířené správným směrem a díky efektivitě mají snížit náš dopad na životní prostředí, v růstové ekonomice dělají pravý opak. Zvyšování efektivity často nekončí snížením, ale naopak zvýšením celkové spotřeby energie či materiálů.

Navíc i samotné zvyšování efektivity má svoje limity. Představme si například výrobu mobilu. Po jistou dobu můžeme díky inovacím snižovat potřebný objem primárního materiálu nezbytného na výrobu jednoho zařízení, ale nikoli donekonečna. Nikdy je nebudeme vyrábět ze vzduchu. Narůstající výroba mobilů či jakéhokoliv jiného zboží stále bude mít negativní environmentální dopady, a to i když budeme dané materiály recyklovat. Skutečně cirkulární ekonomika je s růstovou ekonomikou neslučitelná.²¹

Samozřejmě, i v růstovém systému můžeme zavádět uhlíkové daně či regulace nebo právo na opravu, které firmy donutí, aby ukončily praktiky plánovaného zastarávání, a bude to určitě krok správným směrem. Nicméně pokud se u firem nezbavíme růstového imperativu,²² environmentální problémy vyřešíme jen stěží.

Hlavním problémem tedy nejsou technologie, ale tlak na růst, pro nějž jsou tolik opěvované inovace zcela klíčové. Inovace a technologické změny neustále mění způsob výroby a poskytování zboží a služeb, vnášejí dynamiku a nestabilitu do konkurenční ekonomiky volného trhu a roztáčí kola růstu.

Čtvrtý důvod: „čisté“ zdroje energie jen přesouvají zátěž

Dalším problémem je, že technologie sice některé environmentální problémy řeší, zároveň ale vytvářejí nové. A to zvláště když spadneme do pastí tzv. uhlíkového redukcionismu, kdy při snahách o snižování emisí způsobíme víc škody než užitku. Znáмым příkladem z minulosti jsou biopaliva, jejichž cílem bylo snížit emise skleníkových plynů, ale nakonec jen přispěla ke ztrátě biodiverzity, degradaci půdy, deforestaci či porušování lidských práv, a to aniž by jakkoliv významně přispěla ke snížení emisí. Znepokojivé je, že to-muto vzorci se podobají i současná řešení. Pro nahrazení spalovacích motorů zmíněnými elektromobily budeme podle odhadů Mezinárodní energetické asociace potřebovat 40násobně zvýšit těžbu²³ kovů, jako je lithium nebo nikl.

Podobně nebezpečné²⁴ jsou technologie zachytávání uhlíku, na které spoléhá většina scénářů IPCC. Zasadíme stromy, spálíme je, energii využijeme a vzniklý uhlík budeme zachytávat a ukládat pod zem. Pokud bychom

Bránit růst znamená bránit primárně ty, kteří z růstu profitují nejvíce, a zapomínat na ty, kdo ekologický kolaps zavinili nejméně, i když jsou mezi prvními, na něž dopadají jeho důsledky.

chtěli zachytit tak velké množství uhlíku, s jakým počítají scénáře IPCC, potřebovali bychom vysadit tak obrovský počet stromů, že by rozlohou zabraly jednu až dvě Indie. To by mělo závažné negativní dopady na produkci a cenu potravin, původní lesy by byly nahrazeny monokulturami vysoce výnosných druhů a odnesla by to zdecimovaná globální biodiverzita.

Také přechod na „čistou energii“ u ekomodernistů obvykle evokuje představy hřejivého slunečního svitu a svěžího větru. Ale zatímco sluneční svit a vítr jsou samozřejmě čisté, infrastruktura, kterou potřebujeme k jejich získávání, čistá není. Přechod na obnovitelné zdroje energie bude vyžadovat přibližně 4násobné zvýšení těžby různých kovů, přičemž právě těžba materiálů je z 90 procent odpovědná za úbytek biodiverzity.²⁵

Jistě, obnovitelné zdroje energie nutně potřebujeme, ale nemůžeme se tvářit, že je možné, aby uspokojily nekonečný hlad ekonomického růstu. Snadno dostupných nalezišť potřebných kovů a nerostů je čím dál méně, což znamená, že k vytěžení stejného množství rudy je třeba vytěžit a přemístit větší množství materiálu a tím pádem i spotřebovat více energie. A tento trend bude s rostoucí těžbou pokračovat a zvyšovat naši energetickou poptávku.

Pátý důvod: zelený růst je depolitizující

Zelený růst je skvělým příkladem tzv. pasivní revoluce, jak ji popsal Gramsci, tedy společenské transformace bez změny mocenského nastavení, které danou krizi způsobilo. Transformace se tu redukuje na přechod z jednoho zdroje energie na druhý a zájmy elit, které ze „zeleného“ růstu budou těžit nejvíce, jsou prezentovány jako zájmy většiny. Ve světě nepředstavitelných nerovností, v němž podle nového reportu od Oxfamu 10 nejbohatších mužů světa vlastní²⁶ více majetku než 50 procent světové populace, růst nadále slouží jako skvělá zástěrka proti celospolečenskému třídnímu konfliktu o významnější redistribuci majetku a bohatství. Položme si ale klíčové otázky politické ekologie: „Kdo z iluze ‚zeleného růstu‘ těží?“ a „Čí hlasy nejsou slyšet?“

„Lidi svoji potřebu nikdy nebudou chtít snižovat, spousta lidí ani v západním světě nedosáhne na základní potřeby,“ tvrdí kritici nerůstu. Snižování spotřeby má ale podle hodnoty spravedlnosti, která je pro nerůstové hnutí zásadní, začínat těmi nejbohatšími. Data z posledních 20 let také ukazují,²⁷ že zatímco nejchudší vrstvy evropské populace za posledních 30 let snížily svoje emise o 20 procent, emise 10 procent nejbohatších za toto období narostly. Právě 1 procento nejbohatších produkuje dvakrát tolik emisí než 50 procent nejchudších obyvatel

planety. A zatímco celý svět se snaží dekarbonizovat, nárůst luxusní spotřeby,²⁸ jako jsou SUV²⁹ auta, soukromá letadla či jachty, zůstávají takřka bez povšimnutí, i když se jejich emise zvyšují. Pro představu: 300 největších soukromých jachet na světě produkuje³⁰ ročně stejné množství emisí jako všichni obyvatelé Burundi, kteří už dnes trpí³¹ devastujícími dopady klimatické krize. Právě výše zmiňované sektory ekonomiky, na které většina lidí nedosáhne, by se měly zmenšovat jako první, a to buď jejich úplným zákazem, nebo alespoň vysokou mírou zdanění.

Dalším konkrétním příkladem, který rozbíjí představu win-win řešení zeleného růstu, může být Elon Musk, který od počátku pandemie zdesetinásobil³² svůj majetek. Šlo o největší znásobení majetku v takto krátkém čase v historii lidstva. Zatímco jeho Tesla a sektor elektromobility se kontinuálně těší velkému zájmu, konflikty kolem těžby lithia se dějí po celém světě – v Argentině,³³ Americe,³⁴ Bolívii,³⁵ Portugalsku,³⁶ Španělsku,³⁷ Finsku³⁸ či obrovské protesty v Srbsku.³⁹ Ale nemusíme mít strach, podle dřívějších slov⁴⁰ samotného Muska polovina jeho bohatství je investovaná do vytvoření města na Marsu, kam by se do roku 2050 dle jeho vizí mohl přestěhovat⁴¹ milion lidí. Do té doby se ale značná část Země může stát neobyvatelnou.

POKRO
OKRO
KRO
O R

OK

OK

OK

OK

OK

K.O.

Konflikty ohledně těžby lithia to ale nekončí. Atlas environmentální spravedlnosti už dnes registruje⁴² celkově 3 604 konfliktů. Neschopnost absolutního oddělení ekonomického růstu od negativních environmentálních důsledků znamená, že se zvětšováním naší ekonomiky se bude také zvětšovat množství konfliktů o zdroje. Co se bude naopak zmenšovat, je pravděpodobnost, že dokážeme odvrátit klimatický kolaps.

Bránit růst znamená bránit primárně ty, kteří z růstu profitují nejvíce,⁴³ a zapomínat na ty, kdo ekologický kolaps zavinili nejméně, i když jsou mezi prvními, na něž dopadají jeho důsledky. Stejně jako zelená revoluce nevyřešila světový hlad a domácí spotřebiče neosvobodily ženy od domácích prací ani neukončily patriarchát, technologie nevyřeší narůstající nerovnosti ani ekologickou krizi. Hnutí nerůstu nevyzývá k zahazení všeho dobrého, co nám industriální civilizace přinesla, ani dogmaticky neodmítá technologie a inovace. Pouze se vyhýbá jejich fetišizaci a nekritickému přijetí. Jistý typ technologií a inovací bude i ve světě bez růstu.⁴⁴

Pokud byl ekonomický růst dlouho lékem na nerovnosti, rovnost může být lékem na růst.

Vzhledem k tomu, že další expanze je nežádoucí, jediný způsob jak dostat lidi z chudoby bude využít už existujícího bohatství elit, zavést vyšší daně z majetku, maximální příjem a dekomodifikovat⁴⁵ naplňování základních

potřeb,⁴⁶ jako je bydlení, energetika nebo veřejná doprava. To se těm nejbohatším členům naší společnosti nebude líbit. Ale svého času pravil Chico Mendes, brazilský politik a ekologický aktivista: „environmentalismus bez třídního boje je jen zahradničení.“

Nerůst usiluje o kolektivní emancipaci

Dvě století explozivního hospodářského růstu radikálně změnila náš materiální i ideologický svět. Navzdory probíhajícím krizím je hegemonie růstu i po 50 letech od jeho první kritiky dostatečně silná na to, aby omezila jakékoliv představy o jiném ekonomickém systému.

Demonstrují to i rozhovory s ekonomy a ekonomkami z českého prostředí. Dobrým příkladem může být rektorka Mendelovy univerzity Danuše Nerudová, která je sice k růstu kritická a opakovaně říká,⁴⁷ že „nekonečný růst na planetě s omezenými zdroji není možný,“ ale na otázku, co navrhuje jako alternativu, opakovaně odpovídá „udržitelným růstem“.

Jak jsme viděli, inovacemi je západní kultura posedlá. Nicméně hned jak zmíníme, že inovovat by se měl samotný ekonomický systém, a to tak, aby mohl fungovat bez růstu, začne se konstruktivní debata měnit v emotivní a zastánci zdravého rozumu jsou vykresleni jako romantici, snílci či blázni. To je umocněné také tím, že řada environmentálních hnutí a neziskových organizací či osobností tento „nepříjemný“ fakt netematizuje, aby nebyly vnímány jako příliš radikální či kontroverzní. Právě autocenzura je jedním z nejmocnějších nástrojů růstové hegemonie.

Ta už je ale u konce s dechem. Nerůst se začíná objevovat v důležitých mezinárodních dokumentech, jako je Evropská agentura životního prostředí⁴⁸ nebo nejnovější zpráva⁴⁹ IPPC, kam se zmínky o nerůstu dostaly poprvé, což představuje malé, ale důležité kroky ke zpochybnění růstové hegemonie v rámci mezinárodního dialogu.

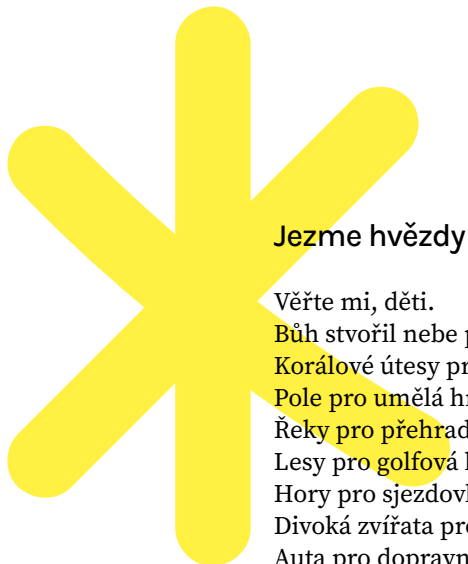
Na zastánce zeleného růstu se budeme za 30 let možná dívat podobně, jako se dnes díváme na popírače klimatické změny či tabákové firmy, které tvrdily, že kouření zdraví neškodí. Jakkoliv je to nepříjemné, je potřeba si přiznat, že nic jako zelený či udržitelný růst neexistuje.

Skutečná mitigační politika nebyla prosazena právě proto, že omezení expanze výroby, na které je náš ekonomický systém závislý, by v současném mocen-

ském nastavení vedlo k hospodářské krizi s negativními sociálními důsledky. Navzdory tomu, že přechod na nerůstovou ekonomiku představuje pro společnost obrovskou výzvu, debata o této transformaci je minimální, což potvrzuje i fakt, že jen 1,8 procenta⁵⁰ finančních prostředků, které nadace investují do mitigace klimatické změny, jdou do nového ekonomického myšlení.

„Ale pokrok je přece pro lidi přirozený, lidskou povahu nezměníte,“ chytá se za hlavu spousta nerůstových odpůrců. Nicméně právě to, co považujeme za pokrok, je potřeba politizovat, zpochybňovat a redefinovat, a to hlavně v době, kdy myšlenka pokroku zůstává redukována na ekonomický růst, který nás přivedl na pokraj civilizačního kolapsu.

A právě o to se nerůstové hnutí snaží. Zpochybnit všudypřítomnou a nevyřčenou růstovou ideologii, která nám sugeruje předpoklad, že ekonomický růst je přirozený, žádoucí a nutný. Utopie nerůstu⁵¹ je jedním z kontrahegemonických nástrojů, který rozšiřuje představu o tom, co znamená dobrý život a jak organizovat ekonomiku způsobem, aby na něj dosáhli všichni. Úspěch nerůstového hnutí tedy nespočívá primárně v rostoucím počtu členů a členek, kteří se budou explicitně k nerůstu hlásit, ale v kolektivní emancipaci od růstové ideologie, která se projeví v požadavcích sociálních hnutí za proměnu současného ekonomického systému.

Jezme hvězdy

Věřte mi, děti.

Bůh stvořil nebe pro letadla.

Korálové útesy pro turisty.

Pole pro umělá hnojiva a pesticidy.

Řeky pro přehrady.

Lesy pro golfová hřiště.

Hory pro sjezdovky.

Divoká zvířata pro zoologické zahrady.

Auta pro dopravní nehody.

Atomové elektrárny pro tanec duchů.

Člověka pro tanec robotů.

Nanao Sakaki - Let's Eat Stars,
Blackberry Books, 1997

**NEJBOHATŠÍCH
DESET LIDÍ
(BÍLÝCH MUŽŮ)
ZA DOBU
COVIDU
ZDVOJNÁSOBILO
SVŮJ
MAJETEK.**

**NEJBOHATŠÍCH
OSM LIDÍ
DISPONUJE
STEJNÝM
MAJETKEM JAKO
CELÁ CHUDŠÍ
POLOVINA
LIDSTVA.**

Ekonomický růst nerovnosti neřeší. Při hledání alternativ lze pátrat i na globálním Jihu

Dosavadním receptem na rozvoj zemí globálního Jihu byl ekonomický růst. Spíše než skutečnou prosperitu přináší růst hlavně nerovnost a ničení ekosystémů. Jaké alternativy rozvoje se nabízejí?

Adam Čajka — 10. 5. 2022

Každoroční zpráva organizace Oxfam zveřejňuje statistiky rostoucí globální nerovnosti. Letoš byl report Oxfamu Inequality Kills⁵² zaměřen mimo jiné i na specifika roku s covidem, během něhož bylo bohatnutí bohatých a chudnutí chudých ještě intenzivnější než obvykle. Obdobný přehled vydává World Inequality Report,⁵³ z jehož stránek můžeme vytáhnout údaje, které rostoucí propast ilustrují. Nejbohatších deset lidí (bílých mužů) za dobu covidu zdvojnásobilo svůj majetek. Z nich osm nejbohatších dnes disponuje stejným majetkem jako celá chudší polovina lidstva. Růst příjmů i majetku nejbohatšího 1 procenta během covidu zrychloval. Dnes 10 procent nejbohatších lidí vlastní 76 procent světového bohatství, přičemž 50 procent chudších obyvatel světa vlastní pouhá 2 procenta. V Evropě 10 procent nejbohatších vlastní „pouhých“ 60 procent bohatství.

Současná epocha, nazývaná antropocén, bývá pokládána za éru, v níž lidé ovládají a ničí přírodní svět. Je však zásadní si uvědomit, jaká část lidstva je za ničení zodpovědná. Dle dat Oxfamu⁵⁴ můžeme upřesnit, že 10 procent nejbohatších lidí má na svědomí 52 procent emisí skleníkových plynů vyprodukovaných mezi lety 1990 a 2015. Konkrétním příkladem vysoké spotřeby je využívání letecké dopravy, kde na nejbohatší 1 procento připadá 50 procent emisí, přičemž pro srovnání 80 procent obyvatel planety letadlem nikdy neletělo. Pokud tuto perspektivu rozšíříme na dobu od začátku průmyslové revoluce, pak jsou podle ekonomického antropologa Jasona Hickela země globálního Severu zodpovědné za vypuštění 92

procent historických emisí skleníkových plynů, zatímco globální Jih, kde žijí čtyři pětiny populace, za zbylých 8 procent. Hickel upozorňuje, že země globálního Jihu svou environmentální zátěží, měřeno od průmyslové revoluce po současnost, ještě ani nepřekročily klimatickou planetární mez, a to dokonce ani při započítání Číny. I na Severu je však dopad lidské činnosti na planetu rozdělen nerovnoměrně, protože pouze někteří lidé mají přístup k luxusní spotřebě (soukromé tryskáče, soukromé jachty, vozové parky atp.)

Odkud nerovnost pramení, čím je udržována a jaké jsou výhledy na její snížení? Abychom na tyto otázky dokázali odpovědět, je třeba se nejprve vrátit do historie a zaměřit se na několik období, která spolu na první pohled přímo nesouvisí, a pak se podívat na stále opakující se doporučované recepty na nerovnost a mýty okolo nich.

Jak jsme se v nerovném světě ocitli?

Je rozdíl v tom, zda současnou nerovnost chceme vnímat jako vedlejší efekt či nedostatek současného globálního kapitalismu, který lze opravit, nebo jako přirozené vyústění tržního prostředí a na něj navázaných vztahů. Existuje celé spektrum vysvětlení toho, jak jsme se ocitli ve světě, v němž část lidstva doslova trpí hladu a jiná (podstatně menší) část má problémy s obezitou. Existují dva nejčastější pokusy o vysvětlení nerovností. První příběh o nerovnosti je, že by se jednotlivci měli více snažit, být celkově zodpovědnější za svůj život a vymanit se vlastní pílí z chudoby. Jiný pohled vnímá jako zásadní institucionální změny, které by v rámci stávajícího systému zajistily spravedlivější redistribuci zdrojů i příležitostí (good governance, zavedení kvót apod). Oba tyto narativy ale opomíjejí strukturální pohled, historii a otázky moci a privilegií. Podívejme se na hlubší příčiny současných nerovností, které zahrnují koloniální rozdělení světa, uzavírání občin a moderní představu o pokroku, která stojí v základech budovatelského socialismu i dravého kapitalismu.

V loňském roce do Česka dorazila delegace složená ze členek a členů Zapatistického hnutí. Ti ve své poslední deklaraci uvádějí, že 500 let od začátku kolonialismu vnímají potřebu nikoliv pomsty, ale narovnání vztahů. Zapatisté tematizují násilí, které kolonialismus způsobil na lidských tělech, v lidských myslích, komunitách, ale také na jiných formách života, a zároveň místo po pomstě volají spíše po změně kurzu v zájmu záchrany lidstva. Jak vůbec mohlo ke kolonizaci neevropských částí světa a s nimi spojeným genocidám, systematickému záboru půdy či obchodu s otroky dojít?

Kapitalismus nevznikl vynálezem parního stroje ani dalších technologií, ale jeho zavedení předcházelo mnoho společenských změn v Evropě i v samotné Británii. Kromě kolonizace dalších kontinentů, započaté v 15. století, byla k vybudování budoucího kapitalistického systému potřeba mnoha změn na domácí půdě. Proces uzavírání občin byl systematickou politikou tehdejších elit a provázelo jej zvyšování daní, zábor půdy, vyvlastňování či doslova ničení občin (pálení úrody na polích či v sadech). Občiny jsou volně dostupné a obecně sdílené statky jako např. půda, pastviny, lesy a vodní zdroje. Dříve se běžně využívaly i v Evropě, ale kapitalismus a proces privatizace fungování občin oslabil, čímž vznikl umělý nedostatek, který vyhnal lidi z půdy. Tento společenský pohyb byl postaven na násilí a povstání proti němu byla mnohokrát vojensky potlačena. Průmyslová revoluce v Británii potřebovala chudé masy migrující z venkova do měst, kde lidé, dříve pracující v zemědělství, dostali novou námezdní práci v továrnách. Německá ekofeministka Maria Mies používá termín vnitřní a vnější kolonizace, přičemž vznik a následnou expanzi kapitalismu umožnila jejich kombinace.

Velká Británie a jiné evropské země vybudovaly svá koloniální panství po celém světě a nutno dodat, že pro svůj rozvoj použily přírodní zdroje, zemědělskou půdu i práci a těla obyvatel držav. Navíc jim zámořské kolonie sloužily jako odbytiště zboží. Ilustrativním příkladem je import indické bavlny, který umožnil rozvoj britské textilní výroby. Pěstování bavlny, indiga a jiných vývozních surovin na indickém subkontinentu snižovalo potravinovou bezpečnost (a bylo jedním z faktorů hladomorů), přičemž země se navíc později stala zčásti závislá na anglickém textilu. Není náhoda, že symbolem indického hnutí za nezávislost se stal ruční tkalcovský stav symbolizující domácí výrobu textilu.

Rozvoj nebo kolonialismus v převleku?

Ve školách se dozvídáme, že kolonialismus byl ukončen procesem osamostatnění jednotlivých národů, přičemž udivit nás může třeba to, že některé předtím ani neexistovaly, jiné byly rozděleny podle pravítka přímo na mapě. Dekolonizace probíhala od 19. století (Brazílie), zrychlovala po druhé světové válce a až na několik výjimek byla završena koncem šedesátých let. Do vztahu mezi Severem a Jihem vstoupilo téma pomoci, spolupráce a rozvoje. Jako explicitní začátek rozvojové pomoci a úsilí průmyslových zemí v čele s USA pomoci chudým zemím světa je občas vnímán projev Harryho Trumana z roku 1949. S trochou ironie lze Trumanova slova vnímat jako nečekaný objev toho, že kdesi v neprobádaném světě ještě existuje chudoba a že máme morální povinnost s ní něco udělat. S větší dávkou ironie lze dodat: Dříve, než to udělá Sovětský svaz. Během studené války se mnohé „rozvojové“ země staly kolbištěm velmocí, které je zpravidla sytily

zbraněmi a podporovaly místní diktátory, což má na státy destruktivní dopady dodnes (např. Demokratická republika Kongo).

Problém chudoby a nerovnosti měly v druhé polovině 20. století vyřešit tzv. brettonwoodské instituce - Světová banka (SB), Mezinárodní měnový fond (MMF) a Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT). Tyto instituce měly poskytovat státům půjčky a asistovat propojování a liberalizaci ekonomik směrem k volnějšímu globálnímu trhu. Jedním z nástrojů, který má dopad na zvyšování nerovností, jsou tzv. programy strukturálního přizpůsobení, které byly de facto souborem hospodářských opatření, jež země musely zavést jako podmínku pro to, aby dostaly půjčky. Programy byly postaveny na neoliberálních principech, skrze které bylo poměrně tvrdě nastavováno tržní prostředí podporující ekonomický růst bez ohledu na ochranu domácího sektoru či dopady na sociální sféru. Tyto instituce sehrály významnou roli v šíření tržního hospodářství - přesto ve své misi snižovat nerovnosti buďto selhaly, nebo k nárůstu nerovností dokonce přispívaly.

Silným mýtem uplynulých dekád bylo, že Sever rozvíjí Jih. Zambijská ekonomika Dambisa Moyo ale upozornila na destruktivní efekt rozvojové pomoci, která podporuje závislost přijímajících zemí na donorech a zbavuje příjemce možnosti vybudovat své vlastní hospodářství. Výčet finančních a materiálních toků⁵⁵ mezi Severem a Jihem bourá představu o pomáhajícím Severu. Hickel mluví o čisté apropriaci Severem (net appropriation), kdy například za rok 2015 transfer z Jihu vyčísluje na 12 miliard tun surovin, 822 milionů hektarů půdy, 21 exajoulů energie, 188 milionů člověkoroků práce. Bylo to zhruba 30násobek toho, co putovalo ze Severu na Jih.

Růst jako recept na nerovnost?

Stejně jako během druhé poloviny 20. století, i dnes je hlavním receptem na chudobu a nerovnosti ekonomický růst. Vládám světa není doporučován ani tak spravedlivější sociální systém, lepší vzdělávací systém nebo rozvoj šetrný k přírodě, ale právě růst s příslibem jeho prokapávání společenskou pyramidou dolů mezi chudé. Cokoliv je potom dobré pro růst, je zároveň „správnou“ politikou, ať už jde o vytváření prostředí pro přímé zahraniční investice nebo speciální ekonomické zóny, které vedou k závodu ke dnu ve snižování účinnosti environmentální legislativy či práv zaměstnanců.

Tzv. trickle-down efekt však zdá se nefunguje a namísto „pozvednutí velkých i malých lodí“ na přílivové vlně růstu, dochází spíše ke koncentraci bohatství a moci v rukou stále užší skupiny lidí, jak to opakovaně ukazuje Oxfam i letošní World Inequality Report. Kapitalismus je dnes stejně jako v minulosti postaven

na umělém vytváření nedostatku a jeho provozování vede k oslabování veřejné sféry a koncentraci privátního bohatství. Proces uzavírání občin nejen pokračuje (privatizace), ale je navíc akcelerován komodifikací v oblastech, kde dříve nebyla myslitelná (bydlení, osobní data, lidská pozornost).

V otázce chudoby a receptů na ni je zásadní (a velmi problematické) také to, jak chudobu měříme. Jednou z kritik je, že hranice extrémní chudoby stanovená na 1,90 USD je velmi nízká. Za tuto částku je i na globálním Jihu stěží možné přežít. To, jak se stanovují čísla, s sebou nese vždy předpoklady a politické implikace. Pokud se hranice chudoby stanoví příliš nízko, udržuje se tím snáze příběh o tom, jak mnoha lidem úspěšně pomáháme, ačkoliv to tak být vůbec nemusí. S hranicí chudoby lze polemizovat⁵⁶ – i když ji stanovíme na 5,50 dolarů, nedosáhne na ni zhruba polovina lidstva. Částka, která by měla umožnit aspoň trochu důstojný život je spíše 7,40 dolarů na den. Hickel dodává, že pokud bychom nad tuto hranici chtěli dostat všechny obyvatele planety současným tempem prokapávání, trvalo by to zhruba 180 let. Vzhledem k tomu, že ekonomický růst se nám nedaří oddělit od spotřeby zdrojů, 180 let růstu by neskončilo vyřešením chudoby, ale daleko rychlejším kolapsem planetárního ekosystému.

Zatímco logika kapitalismu nabízí růst jako lék, hnutí nerůstu vnímá dosavadní recepty jako přežitek sloužící úzké skupině lidí z úzké skupiny zemí a navrhuje dekomodifikaci (vynětí nezbytných oblastí z tržní logiky), větší spravedlnost a rovnost jako lék na růst. Nerůst volá po nutném snížení nadspotřeby na globálním Severu a redefinici toho, co je dobrý život, a to tak, aby na něj mohli dosáhnout i lidé na globálním Jihu bez toho, aniž bychom zničili biosféru.

Alternativní cesty k dobrému životu

Pokud chceme dosáhnout globální udržitelnosti, nemohou jít země Jihu cestou západního modelu rozvoje, protože už nejen nemají koho v takovém rozsahu kolonizovat, ale kapacity planetárních ekosystémů by to už ani neumožnily. Bohužel, některé země globálního Jihu jsou dlouhodobě nuceny jít západní cestou rozvoje, protože musí splácet dluhy Světové bance a Mezinárodnímu měnovému fondu a naplňovat jimi stanovená ekonomická kritéria. Odpuštění dluhů (mnohdy způsobených diktátory) je jedním z klíčových témat. Vedle dluhů je další oblastí vyrovnání mezi Severem a Jihem demokratizace mezinárodních institucí a klimatické reparační.

Je-li nerůst alternativou k růstovému ekonomickému systému na Severu, jak je tomu na Jihu? Porozvojevé myšlenkové proudy a praxe z Jihu se v mnohém s nerůstem shodují, sahají ale mnohem hlouběji do historie a mohou být

v lečtčems inspirací i pro současnou práci na sociálně-ekologické transformaci globálního Severu.

V roce 2012 začal Ashish Kothari, jeden z významných představitelů postrozvoje z indické environmentální organizace Kalpavriksh sbírat na indickém subkontinentu příklady iniciativ, které praktikují buď alternativní rozvoj, nebo se vůči západnímu modelu rozvoje vymezují. V roce 2022 interaktivní mapa těchto příkladů (<https://vikalpsangam.org/>)⁵⁷ obsahuje přes 1 500 záznamů. Během této výzkumné a síťovací práce vznikla vize „radikální ekologické demokracie“, přičemž slovo radikální odkazuje na hledání kořenů problémů, ekologická bere v úvahu všechny planetární meze (např. oproti současnému úzkému zaměření na redukci oxidu uhličitého) a demokracie zkoumá zároveň možnosti participace lidí na veřejném dění, které na ně má dopad, a také smysluplné vytváření fór, odpovídajících jejich potřebám v celé jejich pestrosti.

Ashish Kothari sbírá a propojuje příklady radikální ekologické demokracie z mnoha míst světa. Jedná se o alternativní potravinové sítě propojující producenty i spotřebitele, výrobní i spotřebitelská družstva postavená na principu „jeden člen – jeden hlas“, školy usilující o dekolonizaci vzdělání nebo iniciativy etického turismu. Největší myšlenkovou odezvu našel v Latinské Americe v koncepcích vycházejících z „andské filozofie“. Jedním z nich je Buen Vivir („dobrý život“), což je soubor myšlenek, způsob existence nebo hodnotový rámec, který nahlíží rozvoj celistvěji, v přímém kontrastu s tržním kapitalismem, a dále otevírá možnosti dekolonizace představitosti o tom, co je pokrok, rozvoj a dobrý život v souladu s přírodním světem. Buen Vivir patrně vychází ze staršího domorodého konceptu Sumak Kawsay (např. „život v rovnováze“ nebo „existence plná života“), který lehce upravuje, a tak je Buen Vivir aplikovatelný a politicky srozumitelný i podle západních kulturních vzorců. Sumak Kawsay představuje odlišnou ontologii, v níž je ekonomická i jiná spravedlnost nahlížena nejen z perspektivy lidí, ale i ostatních tvorů, živé Matky Země (Pacha-Mama) a dalších ne-lidských společenstev včetně oduševnělých horstev, vod a lesů. Zjednodušeně řečeno kvalita bytí je založena na propojenosti s okolním světem a na jejím postupném prohlubování na úrovni osobní, rodinné, komunitní i regionální.

Koncepce z Jihu mohou inspirovat nerůstové hnutí na Severu ale i tím, jak se organizovat a rozšiřovat svou představitost o tom, jak se vztahovat k sobě a živému světu (nikoliv přírodním zdrojům poskytujícím ekosystémové služby). Rizikem zůstává jejich dezinterpretace, romantizace nebo zjednodušení ve stylu New Age. Nerůst se může z post-rozvojových přístupů na globálním Jihu inspirovat jejich ontologií, množstvím a diverzitou ekonomických alternativ či existujícími demokraticky spravovanými občinami. Společně tyto přístupy nabízí cestu k dekolonizaci vztahů i myšlení.

Neříkejte mi

jen neříkejte mi že o jiném nesmím snít
já jenž musím žít v tomhle městě bez jména
kde chce-li člověk přejít na protější stranu třídy
musí nejdřív tiše čekat než mu blikne zelená
sic bez mrknutí oka klidně přejedou ho
to za tímhle že jdem víc než pět tisíc let dlouho?

jen neříkejte mi že o jiném nesmím snít
já jenž musím v práci kmitat jako myš
v té práci kde jsi pouhý bezejmenný závit
kde je rozum jaksí navíc sami řeknou ti co smíš
a kdo na okamžik poleví klidně vylijou ho
to za tímhle že jdem víc než pět tisíc let dlouho?

jen neříkejte mi že o jiném nesmím snít
než o čtrnácti dnech dovolené u moře
kde pod palmami člověk má číst detektivní román
aby na chvíli svět viděl pestře jen ne ponuře
ale zpátky domů stejně mdlého dovezou ho
to za tímhle že jdem víc než pět tisíc let dlouho?

jen neříkejte mi že o jiném nesmím snít
než o tom abych byl tak za vodou jak ten
kdo tráví své dny golfem anebo lovem tygrů
a pak ho jednou najdou se srdečním infarktem
anebo u dálnice z mercedesu vystřihnou ho
to za tímhle že jdem víc než pět tisíc let dlouho?

jen neříkejte mi že o jiném nesmím snít
já jenž musím žít v tomhle městě bez jména

Mapa environmentálních konfliktů.
Většina z nich je na globálním jihu.

Kolik je dost? K autonomní společnosti nerůstu

Ekonomický růst není neomezený a jeho hranice nepředstavují jen ubývající přírodní zdroje, ale i samo lidstvo. Musíme si zodpovědět zdánlivě prostou otázku: Kolik je pro nás dost?

Když před padesáti lety vyšla dnes již slavná práce manželů Meadowsových a jejich spolupracovníků z Římského klubu nazvaná *Limits to Growth* (Meze růstu, 1972), odstartovala debaty, jejichž jádrem je předpoklad, že současný společenský systém založený na exponenciálním ekonomickém růstu narazí na své limity, neboť dojdou surovinové zdroje. Abychom se takové situaci vyhnuli, je prý třeba různých, především technologických opatření, která nám umožní zdroje využívat efektivnějším způsobem. Radikální kritiku růstové společnosti a kapitalismu, která zaznívala ještě v druhé polovině sedmdesátých let od sociálních filosofů, jako byli André Gorz nebo Ivan Illich, postupně nahradil důraz na technokratická a tržní řešení a následně na takzvaný trvale udržitelný rozvoj, který na několik desetiletí upevnil neoliberální status quo.

Svoboda definovaná trhem

V době, kdy vznikaly *Meze růstu*, dominovala uvažování zapojených odborníků představa nedostatku zdrojů a s tím související posílení osvěcenského karteziánství, které oddělovalo společnost od přírody, takže se životní prostředí považovalo za jakýsi rezervoár zdrojů. Triumf svobody spočíval v tom, že se lidstvo vymaní

Čím víc se skloňovalo slovo svoboda, tím víc se společnost musela přizpůsobovat tržním mechanismům.

ze závislosti na přírodě. Převládlo tak ekonomizující myšlení, které společnost depolitizovalo. Místo utkvání politických ideologií a hledání vize společnosti začaly o společenském vývoji rozhodovat údajně objektivní ekonomické zákonitosti, respektive ekonomičtí „experti“ v pozici vykladačů těchto „zákonů“. V osmdesátých letech pak neoliberalismus definitivně prosadil svou definici lidské svobody. Ta se v neo-

liberálním pojetí spojuje s ekonomickým rozvojem, individuálním podnikáním za účelem zisku, deregulací a privatizací. Regulace a omezení se pak označují za „nepřirozené“ zásahy do „volného“ trhu. Čím víc se skloňovalo slovo svoboda, tím víc se společnost musela přizpůsobovat tržním mechanismům.

Pokud rozumíme mezím růstu jako hranicím daným přírodou, má to několik důsledků. Mimo jiné jsme odkázáni na různé experty, kteří tyto limity objeví a lidstvu je představí, čímž ovšem nastaví pravidla vedoucí k technokratizaci a ekonomizaci politiky. Politika nicméně předchází každému číslu a každému horizontu možností. Pro radikální environmentalisty tak není příroda zásobárnou zdrojů ani čímsi vnějším, co brání lidskému rozvoji. Nejde o to se z přírodního prostředí vymanit a získat na něm nezávislost, ale uznat naši závislost na mimolidském světě, s nímž na planetě koexistujeme. Meze nebo limity růstu tak nejsou dané nedostatkem surovin nebo biofyzikálními procesy, ale představují především politický projekt usilující o dobrý a spravedlivý život pro všechny. Na jedné straně tedy vidíme přesvědčení o nekonečném růstu, v němž nám navzdory docházejícím surovinám pomohou věda a technologie, na straně druhé se setkáme s postojem, podle kterého je věčný exponenciální růst nesmyslný, a dokonce neslučitelný s dobrým a kvalitním životem.

Ekonomizace politiky

V heteronomní společnosti se náš život stále více podřizuje tržní logice akumulace kapitálu, tedy maximalizaci zisku, který se investuje do produkce dalšího zisku. Pravidlům trhu se přizpůsobuje vzdělání, trh práce, sociální politika, zdravotnictví a ve výsledku i naše osobní životy. Na prosazování a reprodukování těchto pravidel se podílejí i samy národní státy včetně levicových stran a odborů. Ekonomizace politiky má totalizující tendenci a nepřipouští žádnou alternativu. A když se objeví, velké korporace ji buď koupí a kooptují, nebo je potlačena za pomoci soudů, policie a exekutorů.

Koncepce nerůstu oproti tomu usiluje o společnost, která bude autonomní – nikoli však v liberální tradici opírající se o představu svobodného jedince nezávislého na vnějších silách, ale v tradici radikálního autonomismu, který vidí autonomii jako kolektivní proces sebeurčení. Autonomismus vychází z pojetí společnosti, která si sama určuje zákony, jež jsou arbitrární, tedy vyjednané lidmi a jimi také změnitelné. Důležité je, aby si společnost tuto arbitrárnost uvědomovala a reflektovala ji. Zákony a pravidla jsou pak výsledkem diskuse o společném dobru a autonomní je taková společnost, která sama sebe nejen utváří, ale také zpochybňuje. Je to obrana proti naturalizaci, tedy proti situaci, kdy se zákony a pravidla začnou považovat za cosi nezměnitelného a přirozeného, co nám dal Bůh, příroda nebo třeba klasická ekonomie. Znamená to opustit konzervativní a depolitizující přístup připisující limity vnějšímu světu. Potom se nebudeme bát zjištění, že růst má nějaké hranice, ale naopak budeme mít obavy z toho, co se stane, pokud si lidstvo žádné limity nenastaví. Skutečná svoboda tedy spočívá v nastavení vlastních pravidel, ve schopnosti odpovědět si na otázku: „Kolik je dost?“

Limity jsme my

V roce 2015 vzniklo občanské hnutí, které chtělo zabránit prolomení těžebních limitů v severních Čechách. Nazvalo se Limity jsme my, protože si uvědomovalo, že se kolektivní organizace a politická snaha lidí zdola musí postavit do cesty expanzivní těžbě a spalování fosilních surovin. Postupně se z této iniciativy vyvinulo hnutí za klimatickou spravedlnost, které politizuje ekonomiku, zpochybňuje nároky fosilního byznysu, rozvíjí hodnoty a praktiky autonomie a péče a ve veřejné sféře nastoluje témata dobrého života a spravedlivé transformace k udržitelné společnosti, včetně kompenzací dosavadní nespravedlnosti. Nevím, nakolik si byli zakladatelé a zakladatelky hnutí Limity jsme my v roce 2015 vědomi konceptu nerůstu, faktem však je, že se svým názvem a zejména následnou praxí stali důkazem, že nerůstová společnost není utopický projekt budoucnosti. Její výhonky můžeme vidět kolem sebe už teď.

**Skutečná svoboda spočívá
v nastavení vlastních
pravidel, ve schopnosti
odpovědět si na otázku:
„Kolik je dost?“**

Co je ekonomická demokracie a jak souvisí s ideály nerůstu?

Idea demokracie nemá jen politickou, ale i ekonomickou dimenzi. Ta je integrální součástí nerůstového hnutí. Jak vypadají alternativy současného korporátního uspořádání?

Žijeme v přelomové době, kdy začíná být stále patrnější, že příběh o věčném růstu výroby i spotřeby, který si Západ už několik století vypráví, narazil na své (nejen ekologické)⁵⁸ limity a rychle ztrácí věrohodnost. Ačkoliv vzývání růstu ze strany politiků i ekonomů konvenčního střihu pokračuje, případně je růst nahrazen oxymórony, jako je „zelený“ či „udržitelný“ růst,⁵⁹ stále častěji se v médiích či akademické sféře, ale třeba i mezi umělci,⁶⁰ skloňuje nové slovo – nerůst.

Toto „slovo-granát“, jak nerůst označil francouzský politolog Paul Ariès v roce 2005, má mimo jiné za cíl provokovat a zpochybnit převládající narativ Západu o jednoznačné přínosnosti a nevyhnutelnosti stálého nárůstu produkce, zrychlování a zvyšování spotřeby a expanze moci nad přírodou. Tedy narativ, který je v nás zakořeněn a který je spojován s pokrokem již od dob osvícenství. Ale nerůst není jen slovo. Není to ani pouhá kritika. Je to společenské i akademické hnutí, hledající cesty k jiné společnosti,⁶¹ a sice takové, která by na růstu nebyla závislá ani systémově, ani psychologicky. A která by dokázala žít v bezpečí, dostatku, ale i skromnosti tak, aby neohrožovala dlouhodobé přežití přírody a planety. Zastánci nerůstu přitom zdůrazňují, že jim jde nejen o ekologicky udržitelný, ale i o sociálně spravedlivý nerůst. Proto se často hovoří o tom, že cílené zpomalení a ukončení ekonomického růstu musí být podmíněno mj. i veřejnými politikami akcentujícími vzájemnou solidaritu ve společnosti a přerozdělování jejího produktu. Patří sem např. nepodmíněný příjem, stanovení hranice maximálního

příjmu⁶² či garantovaná pracovní místa. Když se ekonomický koláč přestane zvětšovat, přerozdělování opět získá na důležitosti.

Ekonomický koláč a my

Podívejme se na tuto otázku podrobněji. Ekonomický růst, který silně akceleroval po druhé světové válce, postupně upozadil přerozdělování společného „koláče“ – produktu společnosti. Když koláč roste, na všechny se přece dostane, nebo ne? Vychází se tu z dávné teze klasických ekonomů a filosofů, jako byli Adam Smith či David Hume: pokud se nechá dostatečný prostor procesu akumulace kapitálu a dojde k „roztáčení kol ekonomiky“, ekonomika poroste a bude se vyrábět stále více. Budou sice hodně bohatnout podnikatelské vrstvy, ale zároveň bude docházet k „prokapávání“ bohatství (trickle down) od bohatších vrstev k těm chudším: prostřednictvím větší kupní síly, více vybraných daní, více pracovních příležitostí.

Chceme-li ekonomickou demokracii, musíme začít volat po větší regulaci toků kapitálu, zboží a služeb i po větší regulaci fungování nadnárodních společností.

Do určité míry tato teze zafungovala a funguje dál. V tom spočívá její přitažlivost. Jenže má nejméně tři háčky. Za prvé: pokud jako „bohatství“ počítáme i přírodní a sociální kapitály (půdu, vodu, nerosty, klima, ale také třeba důvěru a vazby mezi lidmi), pak vlastně chudneme,⁶³ a to dost výrazně. Jinými slovy, ingredience do ekonomického koláče docházejí. Za druhé: nerovnosti v příjmech i majetku celosvětově prudce stoupají⁶⁴ a tyto rozevírající se nůžky mezi chudými a bohatými působí problémy na mnoha rovinách. V neposlední řadě nutí společnost k dalšímu růstu, aby se nerovnosti vyrovnaly, což připomíná kotě, které se snaží chytit vlastní ocas.

Je tu ale ještě třetí háček, který není na první pohled tak patrný, ale s nárůstem nerovností úzce souvisí. Podnikatelské vrstvy totiž zbohatly až příliš. Centra moci, jež dříve spočívala ve veřejné sféře, se nepozorovaně přesunula k oněm velkým obchodním společnostem, tzv. korporátům, jemuž jsme umetli cestu, aby mohl roztáčet kola výroby. Jinak řečeno, kapitalismus demokracii podkopává svým systémovým tlakem na koncentraci ekonomické moci. Je to proces, který popsal už Marx a pro Evropu a USA ho statisticky doložil francouzský ekonom Thomas Picketty ve slavné knize Kapitál v 21. století z roku 2013.

Když se ekonomický koláč přestane zvětšovat, přerozdělování opět získá na důležitosti.

Jak diskutovat o bezmoci dělnice ve velké firmě, která má povinné přesčasy a nesmí si vyvětrat?

Jak k tomu dochází? Ačkoliv učebnice ekonomie tvrdí, že existuje určitá optimální velikost firmy, ve skutečnosti platí: čím větší, tím výhodnější. Velké firmy mohou uplatnit tzv. úspory z rozsahu – náklady, které velká firma hravě zvládne (např. zprísňené hygienické předpisy v provozu či zavedení EET), mohou být pro malou firmu likvidační. Velké firmy také snadněji ustojí krize, jako

byla ta covidová, protože mají větší rezervy. Více se jim vyplácí využít technologie (a ty jsou méně nákladné a více dotované než lidská pracovní síla) a více využívají dopravní infrastrukturu, zejména silnice financované státem. Spousta věcí jde zkrátka snáz, když jste opravdu velcí – třeba i změna legislativy, pokud vám nevyhovuje. Tak firmy rostou a díky své ekonomické moci se snaží ovlivňovat zákony, politické strany, justici, policii či média. A často se jim to daří.

Soumrak globalizačního projektu?

To není dobrá zpráva. Ani pro nerůst, ani pro demokracii. Než se ale pustíme dál, zkusme si pojem „demokracie“ definovat. Podobně jako u nerůstu to není nic snadného – demokracie má mnoho definic. Důležitým prvkem každé demokracie je nicméně kontrola moci. A umožnění rovné a smysluplné účasti všem, nezávisle na jejich sociální pozici. V politické oblasti máme instituce, které kontrolují moc politickou. O pravomocích prezidenta, vágně regulovaných ústavou, se vedou nekonečné diskuse. Ale jak je to s ekonomickou mocí a bezmocí? Jak diskutovat o bezmoci dělnice ve velké firmě, která má povinné přesčasy a nesmí si vyvětrat? Nebo o bezmoci dodavatelů supermarketů, kteří musí nést náklady slevové akce či platit regální, aby zboží šlo vůbec do prodeje? O bezmoci občana, v jehož sousedství se nadnárodní firma rozhodla postavit obří bytový dům?

O těchto věcech moc diskutovat neumíme. Převládající ekonomická teorie otázku ekonomické moci příliš nerozvádí a už vůbec se nezamýšlí nad jejím vlivem na společnost, na planetu, na erozi demokracie. Pro nerůstové hnutí – usilující o sociální spravedlnost a ekologickou udržitelnost, které chce k těmto cílům dospět demokraticky – by to ale mělo být zásadní téma. Jak přemýšlet o ekonomické moci a jak ji kontrolovat? Velmi užitečný tu bude pojem, který se objevuje v literatuře, ale dosud není všeobecně užívaný. Je to pojem ekonomické demokracie. **Ekonomickou demokracii si můžeme pracovním způsobem definovat jako systém, který úspěšně kontroluje ekonomickou moc, zajišťuje ekonomickou pluralitu a podporuje práva všech občanů aktivně se podílet na ekonomice.**

Pokud chceme vedle státní moci úspěšně kontrolovat a regulovat také moc ekonomickou, musíme se znovu a podrobněji podívat na to, kde se tady vzala. Zmínila jsem, že navzdory ekonomickým teoriím je pro většinu firem výhodné, když se zvětšují. A ony se zvětšují do té míry, že obrat těch největších dnes přesahuje HDP většiny zemí světa, včetně České republiky. To je jeden faktor. Další, úzce související, je neoliberální ideologie, jež od sedmdesátých let vedla k postupné deregulaci toků kapitálu, zboží a služeb. Zdůvodňuje se to větší konkurencí: firmy si musí konkurovat na globálním trhu, což je donutí k efektivní výrobě a výsledkem bude levné zboží pro všechny. A zboží skutečně začalo zlevňovat s tím, jak se firmy potýkaly na mezinárodním kolbišti. Často ovšem bohužel na úkor místních komunit a přírody. Na to, že konkurence a zdánlivá efektivnost velkých firem skrývá ekologické a sociální náklady (tzv. externality), upozornil již K. William Kapp v padesátých letech a dnes si o tom cvrlikají už i vrabci na střeše. Komplikované obchodní řetězce obepínají svět a odvrácenou tvář prosperity, kterou přinášejí, je klimatický rozvrat, daný mimo jiné i extrémním nárůstem dopravy po celé planetě.

Paralýza veřejných politik?

V době pandemie covidu a války na Ukrajině však začínáme slyšet i z oficiálních míst, že ekonomická globalizace má své stinné stránky a že bude dobré uvažovat o určité relokalizaci. Je to zatím dáno nikoliv vzhledem, že potřebujeme nerůst, ale vlivem toho, jak se trhají pavučiny komplexních globálních obchodních a dopravních závislostí.

Pokud skutečně nastává soumrak projektu ekonomické globalizace, je to pro nerůst dobrá zpráva. Přesunout část výroby blíž k mateřským firmám ale nestačí. Je nezbytné zahájit veřejnou diskusi o tom, že celá idea tzv. volného obchodu je problematická, a to nejen na poli ekonomické teorie. Za ekonomickou globalizaci platíme i v realitě, nejen ekonomicky a politicky (globální závislostí na ruském plynu či ukrajinském obilí), ale i ekologicky a sociálně. A v neposlední řadě rostoucím deficitem ekonomické demokracie.

Chceme-li ekonomickou demokracii, musíme začít volat po větší regulaci toků kapitálu, zboží a služeb i po větší regulaci fungování nadnárodních společností na úrovni České republiky i celé EU. Jen tehdy, když omezíme moc korporátu a mezinárodních trhů, bude možné zavádět nerůstové sociální politiky, jako jsou nepodmíněný příjem, stanovení hranice maximálního příjmu či garantovaná pracovní místa, pokud o ně bude politická moc stát. V současné době totiž ekonomická moc nahlodala tu politickou do takové míry, že je vůči korporátu i trhům z velké části bezmocná, téměř paralyzovaná. Řadu radikálnějších politik prostě

nemůže zavést, i kdyby chtěla, protože by hrozil únik kapitálu, snížení ratingu státu či prostě ztráta konkurenceschopnosti místních firem. Například pokud bychom při současné deregulované ekonomice v jedné zemi zavedli u producentů výraznější zdanění jejich spotřeby fosilních paliv nebo sníženou pracovní dobu při stejné mzdě, budou mít vyšší náklady, jejich produkty budou proto dražší a začnou jim úspěšně konkurovat výrobky z jiných zemí, které mohou být z hlediska ochrany klimatu či délky pracovní doby mnohem problematičtější. Někdy se tomu říká závod ke dnu: ten, kdo neúspěšněji sníží své náklady na úkor planety a lidí, vyhrává.

Jen tehdy, když omezíme moc korporátu a mezinárodních trhů, bude možné zavádět nerůstové sociální politiky, jako jsou nepodmíněný příjem, stanovení hranice maximálního příjmu či garantovaná pracovní místa, pokud o ně bude politická moc stát.

Tvoří banky peníze z ničeho?

S tím souvisí i další tvář ekonomické demokracie týkající se toho, jak vznikají peníze. Jednak je tu skutečnost, že obchodní banky jsou velké korporace jako každé jiné a týká se jich v plné míře to, o čem jsem psala výše. Mají různé nástroje, jak prosadit legislativu, která jim vyhovuje – typicky hrozbou relokače: odejdeme a vezmeme s sebou své daňové odvody a pracovní místa! Britské banky měly například po finanční krizi v letech 2008 a 2009 vydatný podíl na tom, že EU nezavedla tzv. daň Robina Hooda, která by malým zlomkem procenta zdanila spekulativní finanční transakce. Banky pohrozily odchodem – a Británie záměr odmítla.

Banky ale vlastně nejsou tak docela korporace jako každé jiné. Nejen jejich velikost, ale i jejich základní aktivita – poskytování peněz prostřednictvím úvěrů – totiž ohrožují jak ekonomickou demokracii, tak i cíl nerůstové společnosti. Jak? Abychom tomu porozuměli, je třeba nejprve zodpovědět jinou otázku: jak vznikají peníze?

Většinu peněz dnes netisknou panovníci ani centrální banky, ale dostávají se do oběhu prostřednictvím úvěrů. Dostávají se tedy do oběhu jako dluh. A s tím, jak se dluh splácí, peníze z oběhu zase mizí. Je to divné, ale je to tak. Typicky poskytne banka klientovi úvěr, peníze se připsíší na jeho účet, ale z žádného účtu

se neodepíší. Naopak, banka si je připíše do účetnictví jako tzv. „aktivum“, dokud nejsou splaceny. V praxi se tedy nové peníze vytvářejí „z ničeho“ a celková peněžní zásoba v zemi s každým úvěrem stoupá, kdežto s jeho splacením zase klesne. A protože úvěr splácíme i s úrokem, klesne po plném splacení úvěru peněžní zásoba ještě níže, než jaká byla před tím, než banka úvěr poskytla. Shrnutí: větší na peněz je dnes v oběhu proto, že si někdo někde (vláda, firma, banka, domácnost) půjčil peníze. Když je tento úvěr splacen, smrskne se celková peněžní zásoba o splacenou částku (plus splacený úrok), pokud mezitím banka nepůjčila stejné peníze zase někomu jinému. Říká se tomu bankovním částecím rezerv: banky půjčují do oběhu mnohem víc peněz, než mají na svých účtech v hotovosti. De facto tak vytvářejí peníze v oběhu na základě dluhu.

Obchodní banky vlastně drží stát v šachu: pokud obchody fungují, mají zisky ony; pokud nastane problém, musí stát přispěchat na pomoc, protože fungující peněžní oběh je stejně zásadní věc pro přežití společnosti jako třeba jídlo.

Utajené růstové imperativy

Co tento proces znamená pro ekonomickou demokracii? Schopnost vytvářet peníze dává bankám ekonomickou moc, a to nejméně v dvojitým smyslu. Banky jsou privátní firmy, jejichž cílem a základním kritériem není veřejný zájem, ale návratnost vložených peněz, tedy zisk. Přitom jsou to ony, kdo poskytnutím úvěru rozhodují o tom, do čeho se bude investovat, a co se tedy realizuje, které podniky, projekty, oblasti ekonomiky se budou rozvíjet. To má zásadní, a ne vždy příznivý dopad na svět, ve kterém žijeme. Další rozměr ekonomické moci bank se ukázal už při zmíněné finanční krizi v letech 2008 a 2009. Tehdy reálně hrozil celosvětový finanční kolaps, protože banky náhle přestaly plnit svou funkci. Vlády vzápětí nalily do finančních institucí obrovské částky, aby se globální ekonomika nezhroutila. Podle ekonomické myslitelky Mary Mellor se tak zviditelnil klíčový rozpor: na jedné straně jsou peníze základním veřejným zdrojem pro fungování společnosti, na straně druhé většinu peněz v oběhu vytvářejí neprůhledným procesem privátní subjekty – obchodní banky. Ty tak vlastně drží stát v šachu: pokud obchody fungují, mají zisky ony; pokud nastane problém, musí stát přispěchat na pomoc, protože fungující peněžní oběh je stejně zásadní věc pro přežití společnosti jako třeba jídlo.

Banky tedy vládnu ekonomickou mocí, o níž se ale moc nemluví. Mají navíc zásadní dopad na ekonomický růst. Opět jsou to dva faktory, které systematicky tlačí na expanzi ekonomiky. První z nich už jsem zmínila výše a je dán nestabilitou peněžní zásoby. Banky vytvářejí prostřednictvím dluhu nové peníze, a tyto peníze zároveň mizí v oběhu s tím, jak jsou spláceny. Pokud by si vlády, firmy či domácnosti přestaly půjčovat, množství peněz v oběhu by šlo rychle dolů. Smršťování peněžní zásoby by pak vedlo k deflaci, k nezaměstnanosti, tedy k recesi, potažmo krizi. I proto volají ekonomové po stálém roztáčení kol výroby – pokud neporosteme, hrozí pád. Druhý faktor, který tlačí na ekonomický růst, je dán úrokem. Už jsem zmínila, že při splacení úvěru i s úrokem se de facto z peněz v oběhu odčerpá (jako část úroku, který představuje zisk banky) o něco více peněz, než se do něj předtím prostřednictvím úvěru dostalo. Aby se rozdíl vyrovnal, je nutné do systému nalít (formou úvěru) zase o něco víc peněz než v minulém kole. To znamená systematický tlak na stále větší zadlužování. A zároveň například firmy, které si od bank půjčily, musí splatit dluh i s úrokem. To je nutí k rozšíření produkce, k vyššímu obrátu, k růstu... I to je jeden z faktorů systematického tlaku na ekonomický růst – kolotoče, který činí nerůstovou vizi tak obtížně realizovatelnou.

Alternativní bankovníctví

Jak z této šlamastyky ven? Jak omezit ekonomickou moc bank a systémový tlak na růst, který bankovníctví částečných rezerv provází? Možností, jak to řešit, je více. Ale nejprve je nezbytné stejně jako v případě ideologie volného obchodu vůbec připustit, že tu máme problém, a znovu zahájit veřejnou diskusi, která po finanční krizi záhy utichla. Jedna rovina řešení zahrnuje změnu v oblasti způsobu, jímž banky peníze půjčují či investují. Například tzv. bankovníctví stoprocentních rezerv by znamenalo, že banky by směly půjčovat jen peníze, které mají uložené např. na termínovaných vkladech. Nesměly by de facto půjčovat peníze z našich běžných účtů, jak to dělají dnes. To by byla hluboká změna, která by omezila moc bank a zpřehlednila naši finanční krajinu. Obávám se ale, že zavedení této jistě radikální veřejné politiky opět brání faktor zmíněný výše: ekonomická globalizace. Banky by jistě argumentovaly, že by nebyly konkurenceschopné, případně by se rovnou sbalily a přesunuly se jinam. Samozřejmě, jsou i další veřejné politiky, jako například různé zelené „taxonomie“,⁶⁵ které mají motivovat banky k tomu, aby investovaly do ekologičtějších projektů. Ty jsou ale podstatně méně radikální.

Další řešení hovoří o tom, že je třeba podporovat banky, jejichž hlavním cílem není zisk. Takových bank (tzv. etické či sociální banky) je ve světě mnoho – jako jednu za všechny jmenujme evropskou banku Triodos,⁶⁶ která má neziskovou organizační strukturu a jejímž cílem je „nasměrování peněz tak, aby dlouhodobě

pomáhaly životnímu prostředí i lidem“. I tyto banky ovšem svým klientům nabízejí úrok a za půjčování peněz si úrok účtují. Bank, které programově úrok neposkytují a nepožadují, je málo, alespoň v západním světě. K nejznámějším patří švédská družstevní banka JAK Mendelsbank.⁶⁷ V islámském světě je situace jiná vzhledem k tomu, že islám úrok odmítá: půjčky jsou možné, ale spíše v podobě investice: pokud projekt, na který jsem přispěla, vzkvétá, mám nárok na podíl ze zisku. Pokud je neúspěšný, mám smůlu. Nesmíme zapomenout ani na banky vlastněné municipalitami, vládami či státy. Opět za všechny jmenujme velmi zajímavou⁶⁸ banku vlastněnou americkým státem Severní Dakota. Ta je známá tím, jak úspěšně zvládla finanční krizi v letech 2008 a 2009. Tu ostatně dobře ustály i další etické banky a po krizi zaznamenaly nárůst zájmu klientů o své služby.

Třetí rovina řešení se pohybuje již mimo bankovní sektor a dalo by se říct, že to je skutečně velmi demokratická podoba finančnictví: místo toho, aby peníze tvořily banky, tvoří si některé skupiny lidí „peníze“ sami. U nás jsou nejznámější systémy LETS: skupina lidí dá dohromady svou nabídku a poptávku různých služeb (nejčastěji nízkokapitálových, jako je stříhání vlasů, venčení psů, zrytí zahrady či masáž) nebo zboží (třeba přebytky ze zahrady) a vzájemně je směňuje, ovšem ne přímo, ale prostřednictvím tzv. komunitní měny. U nás fungují takové systémy například v Českých Budějovicích⁶⁹ nebo v Brně.⁷⁰ Mají mnoho výhod, mezi nimi alespoň částečné vymanění se ze závislosti na peněžním systému. Vyžadují ovšem určitou organizační péči a v současné době je jich u nás jen několik. Dlužno dodat, že jsou bezúročné. Další typy komunitních (lokálních, sociálních) měn najdeme v Německu (nejznámější je bavorský chiemgauer,⁷¹ ten má dokonce záporný úrok), ale hojně i v Jižní Americe a dalších oblastech.

Na pomezí mezi komunitními měnami a etickými bankami se pohybují úvěrní družstva. Fungují v mnoha zemích, někde již od 19. století. Poskytují úvěry stejně jako etické banky, ale jsou menší, často mají lokální zakotvení a hlavně – podobně jako skupiny komunitních měn si členové poskytují úvěry navzájem. Oproti bankovnímu modelu banka versus klient tu máme (v ideálním případě) družstevní/kooperativní model vzájemné podpory a pomoci: ten, kdo má peníze, je do družstva uloží, a kdo je nemá, ten si od družstva půjčí. Typické úvěrní družstvo ovšem střadatelům poskytuje úrok a těm, kdo si půjčí, úrok účtuje. V tomto smyslu tedy podporuje růstovou ekonomiku. Jeho cílem nicméně není zisk pro jeho členy, nýbrž finanční služby a úroky bývají relativně nízké a stabilní. Za první republiky využívala u nás venkovská úvěrní družstva, tzv. kampeličky, své zisky i k tomu, aby podpořila místní komunitu, například poskytla levný úvěr ke stavbě školy apod. Celosvětově je evidováno⁷² přes 86 tisíc úvěrních družstev ve 118 zemích, dohromady mají 375 milionů členů. V Africe,⁷³ v Indii⁷⁴ a jinde existují i tradiční a neformální spořicí skupiny, které také můžeme považovat za významný příklad ekonomické demokracie.

Družstva se vracují

Družstva byla u nás hluboce zdiskreditována jednak „za komunistů“, jednak v době krachů úvěrních družstev na konci devadesátých let (ve stejné době krachovaly ovšem i banky, které si svou dobrou pověst zachovaly). Přesto je to právě družstevní organizační struktura, která v sobě nese silný ekonomicko-demokratický potenciál. V družstvu, alespoň ve skutečně autentickém družstvu, které se řídí sedmi základními družstevními principy⁷⁵, totiž platí princip demokratického řízení: každý jeho člen má jeden hlas. Jinými slovy, vlastníky družstva jsou všichni jeho členové a všichni mohou rozhodovat o jeho směřování, nezávisle na tom, jaký do něj vložili majetek. Nejčastěji ostatně vkládají všichni stejný finanční vklad, což dále posiluje rovnost v jejich rozhodování. Demokraticky řízené organizace (a nemusí to být po právní stránce jen družstva, ale různé typy organizací, v nichž často figurují obce či spolky) jsou tak významným projevem ekonomické demokracie zdola. To ostatně dokládá i vlna zájmu o družstevní strukturu mezi mladší generací u nás. Ta dnes často volí pro komunitní kavárny⁷⁶ či komunitní bytová družstva⁷⁷ právní strukturu tzv. sociálního družstva, které má za cíl podporovat nikoliv pouze zájmy svých členů, ale veřejný zájem kulturního, sociálního či environmentálního charakteru.

Družstvo jako právní forma je současně i vhodným nástrojem pro ekonomiku nerůstové společnosti.⁷⁸ Nemá totiž ve své právní struktuře zabudované podněty k růstu firmy, jak je tomu například u akciové společnosti. Členské vklady se u autentického družstva nezhodnocují, i když družstvo roste a prosperuje. A člen nemůže svůj členský podíl prodat, má jen při výstupu z družstva právo na vrácení vkladu v jeho původní, nominální hodnotě. To jistě nepodporuje tlak na růst pro růst. V praxi proto bývá motivací členů družstva nikoliv snaha zbohatnout, ale samotná existence družstva. Členové tak často mají k družstvu mnohem užší a dlouhodobější vazbu, nežli třeba podílníci akciové společnosti, nehledě na to, že družstevníci jsou zároveň často i klienty či pracovníky svého družstva. S tím souvisí i častá hlubší vazba družstev k určitému místu či obci.

Samozřejmě, je nebezpečné si družstevní strukturu idealizovat. Plaky na přežití v globalizované ekonomice i ztráta družstevního étosu mohou vést k tomu, že družstvo funguje k nerozeznání od běžné obchodní společnosti. Přesto družstva určitě patří (stejně jako další organizace a projekty zaměřené na jiné cíle než zisk)⁷⁹ i do hledáčku zájemce o nerůst a ekonomickou demokracii.

Distribuce příjmů, nebo kapitálů?

Vraťme se ale zpátky k tzv. ekonomickému koláči a solidárním sociálním politikám, které nerůstové hnutí prosazuje. Už jsme si řekli, že pro ukončení závislosti na ekonomickém růstu, o které nerůst usiluje, je férovější přerozdělení ekonomického koláče zásadní věc. Jde o to, aby každý mohl žít důstojný život i tehdy, když ekonomika přestane růst, a k tomu je v našich podmínkách bezpodmínečně třeba určitá výše finančního příjmu. Můžeme spravedlivější přerozdělení příjmů společnosti označit za další rozměr ekonomické demokracie? Pokud ekonomická demokracie podporuje práva všech občanů aktivně se podílet na ekonomice, jak jsme si ji definovali, tak nejspíš ano. Ten, kdo má adekvátní finanční příjem, se ovšem na ekonomice podílí především jako spotřebitel. Může být samozřejmě i zaměstnancem. Nemůže ale ekonomický proces ovlivňovat v hlubším smyslu: rozhodovat o produkci či sám něco vyrábět, nevlastní totiž tzv. kapitály – výrobní prostředky, které by mu to umožnily. Pokud tedy mám určitý adekvátní finanční příjem, je to vlastně dost mělká forma ekonomické demokracie. Hlubší podoba ekonomické demokracie by zahrnovala vedle redistribuce příjmů také redistribuci kapitálů.

Ale – co jsou to vlastně kapitály? Dejme tomu, že máte víc dětí, nelíbí se vám šunty z hračkářství a rozhodnete se pro ně vyrábět vlastní dřevěné hračky. Co k tomu potřebujete? Jednak prostor – třeba garáž nebo stodolu. Jednak know-how, česky fortel, tedy umět to či se to naučit. A jednak materiál – dřevo. Ideálně z rodinného lesa. To všechno jsou kapitály. A pokud své výrobky pak budete chtít ještě prodávat dalším lidem, budete potřebovat i nějakou formu marketingu. V době, kdy se finanční a další kapitály spolu s majetkem a bohatstvím koncentrují ve stále méně rukou a kdy nám naše moc nad přírodou umožňuje vyrábět finančně stále efektivněji (a ekologicky stále neefektivněji), se může snaha podporovat takovéto malé řemeslné podniky zdát jako beznadějný anachronismus. Z pohledu ekonomické demokracie, ale i nerůstu, jsou to ovšem právě malé podniky s velkým podílem ruční práce, kterým patří budoucnost. I proto, že mají tendenci využívat místní zdroje pro místní spotřebu (a mají tedy menší ekologickou stopu),

Ekonomická demokracie má za cíl vykolejit nás z našeho navyklého přemýšlení o demokracii jako o čistě politické záležitosti a nabídnout širší teoretický rámec k přemýšlení o cestách k nerůstové společnosti, která by neohrožovala dlouhodobé přežití společnosti a planety.

zaměstnávat relativně více lidí v poměru ke svému ekonomickému výstupu a být zakoreněné v místě, což znamená dlouhodobou ekonomickou jistotu pro region. I obecněji je decentralizace produkce (třeba produkce jídla a energie) v dnešním stále nestabilnějším světě bezpečnější.

Jak tedy takové malé lokální podniky – a s nimi širší distribuci kapitálů – podpořit? Řešením jsou dostupné kapitály založené na netržním principu. Veřejný sektor může zajistit přístup například ke sdíleným výrobním prostorům, levným úvěrům, kvalitnímu know-how. Drobní producenti se také mohou sdružovat a vzájemně se podporovat. Pozitivní roli, třeba při marketingu, mohou sehrát i internetové platformy. Pozor ale na jejich predátorské podoby, jako je Uber, které drobné podnikatele naopak nemilosrdně vysávají.

Když jednou začneme přemýšlet o distribuci kapitálů jako o důležitém prvku ekonomické demokracie, začne nás možná napadat, že jejich nositeli mohou být družstva, ale i města a obce. Na rozdíl třeba od Británie mají u nás i malé obce velké pravomoci a mohou vlastnit – a také vlastní – budovy, pozemky, prodejny a hospody, vodní a energetické⁸⁰ zdroje. Jejich občané se tak nemusí stát sami producenty, ale přesto mohou prostřednictvím své obce a svých zastupitelů vlastnit aktiva v rámci ekonomiky svého regionu. Obec (která podle zákona pečuje o všestranný rozvoj svého území, o potřeby svých občanů a hájí též veřejný zájem) může fungovat i přímo jako důležitý distributor kapitálů občanům, například v případě poskytování půdy zahrádkářským osadám. V rozšířené nerůstové perspektivě můžeme totiž i pěstování vlastních potravin – stejně jako neplacenou péči o rodinu a domácnost – chápat jako významnou součást ekonomiky.

Ekonomická demokracie budoucnosti

V článku jsme se věnovali důležitosti ekonomické demokracie i nebezpečím jejího deficitu. Zmínila jsem důležitost kontroly korporátu, regulace mezinárodního obchodu a finančnictví, význam družstev a obecního vlastnictví, diskutovali jsme o redistribuci nejen příjmů, ale i kapitálů a vlastnictví a o důležitosti podpory malého měřítka v ekonomice. Je třeba poznamenat, že ekonomická demokracie, podobně jako nerůst, není statický, přesně definovaný pojem. Svým způsobem je to opět slovo-granát. Má za cíl vykolejit nás z našeho navyklého přemýšlení o demokracii jako o čistě politické záležitosti a nabídnout širší teoretický rámec k přemýšlení o cestách k nerůstové společnosti, která by neohrožovala dlouhodobé přežití společnosti a planety. Leckteré dimenze ekonomické demokracie, například otázku ekonomické plurality⁸¹ či klíčové téma občiny – commons – jsem v článku nezmínila. Věřím každopádně, že se tento pojem bude dále formovat, tříbit a vyvíjet.

Těm co je dobře

Těm co je dobře
bylo by lépe
bylo-li by lépe
těm co je hůře
což ale nejde
aniž by těm
co je dobře
bylo hůře

a tak málo
na to se dbá
aby bylo lépe
těm co je hůře
a tak ani
těm není lépe
co je dobře

Mani Matter, překlad Jan Řepka,
Rozjímání o sendviči, 2016

Maximální příjem jako vstupní brána ke kultuře limitů. Máme odvahu ho prosazovat?

Diskuse o výši minimální mzdy by ve světě, kde je jedním z hlavních problémů koncentrace moci, měla být doplněna diskusí o maximálním příjmu. Jak by pomohl s nerovností, klimatickou krizí či zlepšováním demokracie?

Tadeáš Žďárský – 6. 8. 2022

Současné krize stále jasněji poukazují na to, co mnoho z nás tuší už delší čas. Dobrý a důstojný život pro všechny stojí kvůli omezeným zdrojům naší planety v přímém protikladu se zájmy elit. Vstupujeme do éry, kdy je tato skutečnost stále jasnější: zatímco hrstka energetických podnikatelů pohádkově bohatne,⁸² miliony lidí žijí v ekonomické nejistotě a obávají se nadcházející zimy. Investoři se radují, že ceny bydlení v ČR stoupají⁸³ nejrychleji v Evropské unii, zatímco pro nižší i střední vrstvy se dostupné bydlení stává utopickým snem minulosti. Nemluvě o klimatické změně, která dopadá na ty nejchudší, globálně i v Česku, zatímco velký byznys nadále roztáčí běžící pás výroby a lakuje jej⁸⁴ na zeleno.

Můžeme konstatovat, že kapitalismus je v četných krizích, na něž v rámci své vlastní logiky není schopen nabídnout odpověď. Vědci na empirických datech demonstrují, že „zelený“ růstový kapitalismus klimatickou krizi nevyřeší.⁸⁵ Víme také, že růstová ekonomika nemírní ani nerovnosti, ale naopak je prohlubuje⁸⁶ – a je pořád zřetelnější, že je také stále méně efektivní v uspokojování základních lidských potřeb.

Současný systém je ale navzdory svým krizím stabilní, často na úkor lidí a přírody. A to právě kvůli tomu, že svoje vlastní rozpory řeší expanzí. Historicky se tyto krize řešily⁸⁷ například kolonizací nových území či nalezením nových zdrojů „levné“ přírody, privatizací veřejných služeb nebo intenzivnějším vykořisťováním

zaměstnanců. Otázkou je, kdo si to odskáče tentokrát. Stabilizace růstového kapitalismu znamená zvětšující se nestabilitu pro nás a naše životy, protože je závislá na zrychlujícím se postupu směrem ke kolapsu. Nezbyvá nám proto nic jiného než se začít vážně bavit o tom, jak se z tohoto systému vymanit a začít postrůstovou transformaci.

Nerůst jako řešení

Vzhledem k tomu, že už teď překračujeme několik planetárních mezí, cílem nerůstového hnutí⁸⁸ je zbavit naši ekonomiku strukturální závislosti na nekonečném růstu a vytvořit tak systém, který se může zmenšovat bez negativních společenských dopadů a zároveň naplnit čtyři základní cíle: snížit negativní environmentální dopady, snížit nerovnosti, zvýšit kvalitu života a oživit demokracii ve společnosti.

Nerůstové hnutí už dvě dekády rozpracovává ambiciózní a vizionářský politický program plný návrhů, které nejsou jen součástí horizontu utopické budoucnosti, ale představují také ambiciózní a přitom pragmatická řešení dnešních krizí. Lze je vnímat ve dvou rovinách. Některé navrhované politiky jako například nepodmíněný základní příjem nebo zelená garantovaná pracovní místa⁸⁹ by měly zaručit, aby v rámci zmenšující se ekonomiky každý člověk mohl žít důstojný život, kdy by dosáhl na takzvané sociální minimum. Mezi tyto politiky lze zařadit i v nerůstovém hnutí pořád častěji diskutovanou agendu nepodmíněných základních služeb,⁹⁰ tedy požadavek na dekomodifikaci tzv. „jádrové ekonomiky“ a rozšíření veřejných služeb ze zdravotnictví a školství na další oblasti, bez kterých člověk dnes nemůže žít kvalitní život – péče, doprava, bydlení nebo internet.

Ve společnosti posedlé růstem a s obrovskými nerovnostmi v rozdělení zdrojů, je ale také důležité začít otevírat otázku limitů. Je nutné zajistit, aby omezené zdroje na planetě lidé nevyužívali na úkor ostatních či na úkor budoucích generací. Je tedy nutné zavést politiky zajišťující to, že se nepřekročí tzv. ekologické maximum. V této oblasti se nejčastěji diskutuje politika maximálního příjmu⁹¹ – tedy násobek příjmu minimálního, po jehož překročení by se všechny další příjmy danily 100 procenty.

Změna politik je ale jenom jednou částí hluboké transformace. Druhou je změna tzv. common sense – tedy soubor přesvědčení či předpokladů, které většinová společnost považuje za přirozené či běžné a takřka je nezpochybnuje. Typickým příkladem současného common sense může být vnímání ekonomického růstu, který většina lidí považuje za přirozený, nutný, žádoucí a nekonečný, zatím-

co už víme, že je spíše historickou anomálií, nadto nežádoucí a destruktivní.⁹² Přesvědčení o neomezené planetě také umožnilo představu, že neexistence limitů individuálního bohatství či výše příjmů je přirozená, přičemž lidé si ji dokonce asociují se svobodou či demokracií. V nerovných společnostech, jako je ta dnešní, společenský common sense slouží hlavně nejbohatším elitám, plní funkci stabilizátoru dnešního ekonomického systému a brání hlubší změně.

Krise jako příležitost ke změně

„Nekonečný růst na planetě s omezenými zdroji není možný,“ říká dnes stále více lidí, které bychom za radikály neoznačili, například kandidátka na prezidentku Danuše Nerudová⁹³ či známý přírodovědec David Attenborough.⁹⁴ Pokud ale nemůže růst ekonomika jako celek, nemůžou donekonečna růst ani příjmy jednotlivců. A to je pro spoustu lidí nepřijatelné. Pokud chceme náš ekonomický systém změnit a odvrátit kolaps, potřebujeme hledat způsoby, jak tento společenský common sense reflektovat a změnit. „Pouze krize – skutečná nebo domnělá – vede ke skutečné změně. Když taková krize nastane, přijímaná opatření závisí na myšlenkách, které se povalují kolem. To je podle mě naše základní funkce: rozvíjet alternativy ke stávajícím politikám, udržovat je při životě a k dispozici, dokud se politicky nemožné nestane politicky nevyhnutelným,“ řekl Milton Friedman. Ten sice přispěl k vzniku neoliberální hegemonie, která nás dovedla až sem, nicméně jeho postřeh pro nás může být v dnešní době inspirativní.

Jsou to právě momenty krizí, kdy se mění nejen konkrétní politiky, ale také to, co považujeme za přirozené, možné, legitimní či správné. Současný stav to dokazuje: Nejmocnější státy světa mluví o zastropování⁹⁵ cen energií. Pravicová vláda Petra Fialy plánuje znárodnění ČEZu. Středový ministr práce a sociálních věcí Marian Jurečka mluví o progresivním zdanění. Jinými slovy, krize je tak velká, že i poměrně konzervativní politici jsou nuceni sahat po opatřeních, která pro ně byla dříve nemyslitelná.

V kontextu Friedmanova citátu bychom se tak měli ptát, jestli myšlenky, které se „zrovna válí kolem,“ mají potenciál nejen pro to, aby destabilizovaly růstový kapitalismus, ale aby taky sloužily coby vstupní brána do nového nerůstového ekonomického systému, který bude skutečně odrážet potřeby lidí i možnosti planety.

Pokud ale nemůže růst ekonomika jako celek, nemůžou donekonečna růst ani příjmy jednotlivců.

V následujících řádcích se budu snažit představit politiku maximálního příjmu jako opatření, které

má potenciál oslabit destruktivní moc nejbohatších elit a zároveň zpochybnit běžně přijímané předpoklady, na kterých růstová kapitalistická ekonomika stojí, a tím otevřít prostor pro hlubokou společenskou transformaci. Navíc vytváří kulturu zvnitřňování a institucionalizace sociálních i planetárních limitů, kterou pro nový, postrůstový ekonomický systém nutně potřebujeme.

Neudržitelné příjmové rozdíly

„Minimální mzda pro ty, kdo žijí na hřbitovech, maximální mzda pro ty, kdo žijí v palácích.“ Tak zněl slogan egyptského hnutí⁹⁶ arabského jara. Odpovídá na situaci posledních padesáti let, kdy se příjmové rozdíly drasticky prohloubily. Ideologie růstu se stala hegemónní v padesátých a šedesátých letech, kdy hlavní otázkou už přestalo být spravedlivé rozdělení ekonomických výnosů, ale šlo hlavně o to, jak jich vytvořit víc. K tomu se většina debat o snižování nerovností redukovala na diskurz o nejchudších, zatímco bohatí zůstávali téměř nepovšimnuti.

Zatímco v šedesátých letech byl průměrný rozdíl mezi platem typického amerického zaměstnance a vedoucím pracovníkem, tzv. CEO, 1 : 15, dnes je to 1 : 351.⁹⁷ Existují také firmy, jako je Amazon, kde CEO Andy Jassy dostává 6 474krát⁹⁸ víc než mediánový zaměstnanec. Ten by tedy musel pracovat 6 474 let na to, aby vydělal stejné množství peněz jako dnešní CEO za jeden rok, zatímco zaměstnanec s minimálním platem by musel pracovat přibližně od doby, kdy lidská civilizace začala se zemědělstvím, a pracoval by až dodnes.

I když příjmové rozdíly na úrovni firem jsou v USA nejvyšší, propast mezi bohatými a chudými se rozšiřuje i v evropských zemích. V České republice⁹⁹ je průměrný rozdíl mezi CEO a mediánovým zaměstnancem 1 : 110. Typický zaměstnanec by tak musel pracovat více než 110 let na to, aby vydělal stejně jako jeho CEO za loňský rok. Nutno také podotknout, že nerovnosti se nadále zvětšují a v našem systému není nic, co by samo o sobě tento trend zvrátilo.

Jak vysoký by měl maximální příjem být? Někdo by mohl obhajovat například 1 : 100, jiný 1 : 12. Žádná univerzálně správná odpověď neexistuje. Určení takového limitu bude vždy sociálním konstruktem – pravidlem, které si společně stanovíme. Nerůstové hnutí klade důraz na demokratičtější formy rozhodování, a tedy i konkrétní poměr mezi minimálním a maximálním příjmem by neměl být výsledkem akademických debat, ale demokratického rozhodovacího procesu. V nerůstové literatuře se doporučené poměry mezi minimálními a maximálními příjmy pohybují od 1 : 4, až po 1 : 30, což znamená, že nejbohatší lidé by mohli mít 4 až 30násobek příjmů těch nejchudších.

Dalo by se také říct, že bez ohledu na to, na jakém poměru se společnost shodne, bude to obrovský krok, protože se posuneme od nerovností, které se mohou donekonečna zvětšovat, k nerovnostem, které společnost určí za únosné. Zde je důležité jasně rozlišit mezi dvěma politickými návrhy: mezi návrhem na zastropování mezd vedoucích zaměstnanců násobkem té minimální nebo mediánové mzdy, a (v nerůstových kruzích populárnějším a radikálním) návrhem maximálního příjmu, který by zahrnoval nejen příjmy ze mzdy, ale také všechny další zisky například z nájmu, dividend či úroků.

Vzhledem k tomu, že jen minimální část příjmů nejbohatších pochází z mezd, opatření maximální mzdy by mělo limitovaný účinek. Pokud by jakýkoliv CEO dostával například 12násobek minimální mzdy, nic by mu nebránilo v tom, aby svoje už existující nadměrné bohatství zvětšoval jinými způsoby – skupováním bytů, dluhopisů či jinými investicemi. Radikálnější politika maximálního příjmu by znamenala, že pokud má daný CEO opravdu vysoký plat, který je na nebo za hranici maximálního příjmu, jakékoliv zisky z nájmu, dividend či úroků by byly zdaněné 100 procenty.

Motivace pro zavedení maximálního příjmu mohou být různé, protože přímo přispívá k naplnění všech čtyř základních cílů nerůstu nebo jakékoliv progresivní společnosti: snižování environmentálních dopadů, snižování nerovností, zvyšování kvality života a zlepšení demokracie. Pojďme se na propojení maximálního příjmu s těmito jednotlivými cíli podívat zblízka.

Planeta si nemůže dovolit ultrabohaté

Ve světě s omezenými zdroji se materiální nadbytek menšiny rychle stává nedostatkem pro všechny ostatní. Nejbohatší využívají obrovský podíl planetárních zdrojů, na kterých jsme závislí my všichni, a i proto při snižování spotřeby potřebujeme začít právě jejich opulentní spotřebou. Právě jedno procento nejbohatší světové populace produkuje¹⁰⁰ dvakrát tolik emisí než 50 procent nejchudších

Existují firmy, jako je Amazon, kde CEO Andy Jassy dostává 6 474krát víc než mediánový zaměstnanec. Ten by tedy musel pracovat 6 474 let na to, aby vydělal stejné množství peněz jako dnešní CEO za jeden rok.

Ve světě s omezenými zdroji se materiální nadbytek menšiny rychle stává nedostatkem pro všechny ostatní.

obyvatel planety. V průměru je jejich uhlíková stopa třicetinásobkem¹⁰¹ udržitel-
né osobní uhlíkové stopy, která by nám za-
jistila nepřekročení oteplení o 1,5 °C. Emise
bohatých a chudých se neliší jen kvantita-
tivně, ale i kvalitativně. Zatímco u chudších
jde především o „emise z živobytí“
(subsistence emissions) – například když
si topí, aby neumrzli – u bohatých jde častěji
o „emise z luxusu“. Zatímco chudí nejčastě-
ji nemají na výběr, bohatí škodí planetě,
a tím i ostatním, z rozmaru či statusových
bojů.

Z výzkumů¹⁰² o nadspotřebě víme, že u lidí s největší spotřebou tvoří dominantní
část jejich uhlíkové stopy častá letecká nebo lodní doprava (soukromá letadla,
pravidelné létání, soukromé jachty), ale také počet a velikost domů, které vyžadují
velké množství energie na tepelnou regulaci – ať už vytápění nebo klimatizaci.
Pro představu, jeden let soukromým letadlem má stejnou uhlíkovou stopu jako
100 obyvatel Haiti za celý rok¹⁰³.

Dopad tohoto typu chování nemůžeme redukovat jen na spotřebu samotnou.
Nejbohatší elity jsou bohužel také společenskými vzory a určují spotřební
standard. Jejich obscénní spotřeba nepřímo roztáčí kolečka konzumu a formuje
aspirace ve zbytku společnosti. Z hlediska udržitelnosti ale jejich životní styl není
příkladem dobrého života, o který bychom měli usilovat, ale imperiálního způsobu
života¹⁰⁴ na úkor jiných, kteří už dnes trpí dopady environmentální destrukce
a klimatické změny.

Někdo by mohl namítnout, že i kdybychom zrušili všechna soukromá letadla,
emise skleníkových plynů bychom snížili jen minimálně. A měl by pravdu. Nic-
méně k otázkám snižování emisí nemůžeme přistupovat čistě technokraticky,
jsou totiž úzce propojené s otázkou spravedlnosti. Nemůžeme od běžných lidí
požadovat, aby nejedli maso či jezdili veřejnou dopravou kvůli klimatické krizi,
zatímco nad nimi budou létat soukromé tryskáče. Byl to právě pocit nespravedl-
nosti, který mobilizoval¹⁰⁵ hnutí žlutých vest, kdy lidi násilnými protesty reagovali
na jednání francouzské vlády, která v kontextu boje s klimatickou krizí zvýšila
ceny pohonných hmot. Toto opatření negativně dopadlo právě na nejchudší,
zatímco francouzská vláda souběžně snižovala daně nejbohatším.

Velikost uhlíkové a materiálové stopy úzce koreluje s příjmy. Proto namísto toho,
abychom naši politickou energii pracně investovali do prosazování jednotlivých
dílků opatření, jako jsou limity na lety,¹⁰⁶ množství soukromých jacht či velikost
domů, můžeme v rámci ekosociálních politik prosazovat limit na samotné příjmy,

který by umožňoval dobrý život v mezích planetárních kapacit, a naopak zamezil imperiálnímu způsobu života. Kromě environmentálních výhod má maximální příjem ale i spoustu výhod společenských.

Progresivní zdanění na nerovnosti nestačí

Debaty o snižování nerovností se nejčastěji redukuje na boj proti chudobě či nedostatečné výši minimální mzdy. Nerovnosti jsou ale tvořeny dvěma póly – pokud si dáme cíle na ukončení chudoby, měli bychom si dávat cíle i na ukončení extrémního bohatství.

Mnoho lidí by se mohlo v kontextu maximálního příjmu ptát, proč nestačí progresivní zdanění, které je v mnoha západních zemích běžné a odzkoušené. Progresivní daň je určitě krok správným směrem a pravidelně se objevuje i v nerůstových návrzích. Člověk s minimálními příjmy by neměl platit stejnou daň jako ten, kdo je těsně pod hranicí maximálního příjmu. Přesto je ale limit maximálního příjmu důležitý a s progresivní daní by se vhodně doplňoval.

Jednak z morálního důvodu, protože na planetě s omezenými zdroji by nikdo neměl mít možnost konzumovat několikanásobně víc, než je udržitelná hranice, a to bez ohledu na to, kolik přispívá do státní kasy. Ale také z důvodu, že skutečně vysoké progresivní zdanění bylo historicky vždy krátkodobé.

Historické příklady z druhé poloviny 20. století dokazují, že vysoké progresivní zdanění nejde udržet. Překvapivým příkladem může být USA po druhé světové válce, kdy byly daně pro nejbohatší 94 procent nad 200 tisíc dolarů příjmu, ale postupem času se snižovaly – až na 28 procent v roce 1982. Stejný historický trend můžeme pozorovat i v evropských zemích, například ve Velké Británii, kde na konci druhé světové války byly daně pro nejbohatší 97,5 procent, ale na konci osmdesátých let už jen 40 procent.

Proč tomu tak je? Sam Pizzigati,¹⁰⁷ odborník na nerovnosti a maximální příjem, objasňuje, že tento jev se neděje čistou náhodou, ale má systémovou povahu. Pokud se ultrabohatým podaří snížit progresivní daň, okamžitě z této situace těží, zatímco pro běžné lidi jsou výhody vyššího zdanění bohatých často nenápadné či se projevují s časovou prodlevou. To vytváří trvalou asymetrii, v níž je vysoké daně možné prosadit, ale ne dlouhodobě udržet, protože nejbohatší využívají nemalou část svých zdrojů na to, aby progresivní zdanění snížili.

Navíc v současném systému bohatí bohatnou právě díky tomu, že chudí chudnou

- například snížení platů řadových zaměstnanců často přispívá k zvýšení příjmů majitelů či manažerů dané firmy. Jiným příkladem by mohlo být současné zvyšování cen energií, kdy se energetické korporace těší ziskům větším než kdykoliv předtím, zatímco běžní lidé mohou čelit rozhodování mezi tím, jestli se najedí, nebo si dostatečně zatopí.

Politika maximálního příjmu jako násobku příjmu minimálního vytváří úplně jinou dynamiku. Pokud by nejbohatší chtěli dále bohatnout, museli by zajistit, aby zbohatli i nejhudší. Situace těch nejbohatších by tak byla úzce svázaná se situací těch nejhudších. Jinými slovy, bohatí by nemohli létat do vesmíru, zatímco část společnosti si nemůže dovolit ani veřejnou dopravu.

Mohli bychom se ptát: „Pokud se zaměříme na takto radikální zdanění pouze u příjmů, nezakonzervujeme už tak obrovské majetkové nerovnosti?“ Zprvé, nic na maximálním příjmu nebrání jeho koexistenci s majetkovými daněmi či daněmi z dědictví. Pokud skutečně začneme snižovat spotřebu, snížil by se také příjem ze spotřebních daní do státního rozpočtu. Pokud chce sociální stát fungovat bez růstu,¹⁰⁸ právě výběr daní, které nebudou tolik závislé na růstu spotřeby, jako například majetkové daně či daně z dědictví, budou pro něj klíčové.

Nerůstoví akademici mluví také o limitech na bohatství, tedy o politice maximálního bohatství. Ta by byla v porovnání s maximálním příjmem mnohem složitější, protože by vyžadovala neustálé oceňování aktiv, což je například u umění, šperků či jiných luxusních produktů mnohem náročnější než s příjmy, které již mají monetární podobu.

A zadruhé, dle Pizzigatiho by maximální příjem ve svých důsledcích přispěl i k přerozdělení majetku. Například takový vlastník superjachty může počítat s ročními výdaji ve výši 10 procent počáteční hodnoty lodě, tedy více než milionem dolarů. Podobně je tomu například s obrovskými haciendami, které potřebují být vytápěné či klimatizované, hlídané a pojištěné. Pokud mají miliardáři takových nemovitostí, jachet a soukromých tryskáčů několik, roční výdaje na údržbu jsou obrovské.

To pro ultrabohaté v dnešním světě není žádný problém. Nicméně pokud by se radikálně omezily jejich příjmy, takovéto pravidelné náklady by byly pravděpodobně větší než výnosy a jejich bohatství by se postupně zmenšovalo, nebo by byli donuceni část svých majetků začít prodávat, přičemž jejich cena by začala klesat.

Limity nejsou překážkou, ale podmínkou funkční demokracie

Mnoho lidí by mohlo namítat, že zamezit možnosti vydělávat neomezeně je příliš velký zásah do svobody jednotlivců či do samotné demokracie. Takový argument ale vychází z předpokladu, že svoboda znamená dělat či vlastnit cokoliv bez vnějšího omezení. Jak řekla¹⁰⁹ filozofka Judith Butler, „náš svět činíme neobyvatelným ve jménu osobní svobody, která bývá považovaná za nejvyšší hodnotu.“

V současnosti máme omezení na noční hluk nebo rychlost na silnicích, protože si uvědomujeme, že neomezená individuální „svoboda“ může ohrozit kvalitu života, bezpečnost či dokonce život ostatních. Proč tuto logiku neaplikujeme i na příjmy? Dnešní pojetí svobody je totiž úzce provázáno s dominantní ideologií růstového kapitalismu.

Pro řešení dnešních krizí potřebujeme změnit naše chápání toho, co svoboda znamená. Svobodu bychom neměli vnímat jako možnost dělat bezohledně cokoliv, ale jako příležitost žít dobrý život a určovat si vlastní i kolektivní omezení tak, aby tento život neničil podmínky pro život ostatním, ať už na druhé straně planety, nebo v budoucí generaci. Toto vnímání svobody samozřejmě není slučitelné s imperiálním způsobem života, který miliardáři vedou.

Demokracie funguje na základě předpokladu, že lidé mají přibližně podobnou moc ovlivňovat společné rozhodování o věcech veřejných, což bohužel v dnešních hluboce nerovných společnostech už neplatí. Superbohatí mají své vlastní problémy a my ostatní máme své. Jenže zatímco bohatí mají prostředky na to, aby se jejich problémy řešily, problémy velké části společnosti řešeny nejsou. Obrovský kapitál bohatým umožňuje lobbovat za své zájmy a zakládat či financovat think-tanky, média, či politické strany, které určují, o čem se vážně diskutuje a co se ignoruje, jaká řešení se navrhují a později i prosadí. Většina obyvatel západních zemí, Spojenými státy počínaje,¹¹⁰ tak již dnes reálně žije spíše

Svobodu bychom neměli vnímat jako možnost dělat bezohledně cokoliv, ale jako příležitost žít dobrý život a určovat si vlastní i kolektivní omezení tak, aby tento život neničil podmínky pro život ostatním, ať už na druhé straně planety, nebo v budoucí generaci.

v oligarchiích než v plnohodnotných demokraciích, a jejich možnost ovlivnit veřejné dění je v porovnání s nejbohatšími nesrovnatelně nižší.

Ekonomická moc je úzce provázaná s politickou a umožňuje pokrývat demokratické procesy tak, aby sloužily úzké zájmové skupině nejbohatších. Pokud si nenastavíme environmentální limity, ekosystémy a klima kolabují. Pokud si nenastavíme sociální limity, kolabuje demokracie. Masivní výdaje na politický lobbying by se po implementaci maximálního příjmu staly luxusem, který by si bohatí už nemohli dovolit. Demokraticky určený maximální příjem nám tak může pomoci určit, kolik už je dost, což pro demokracii není překážkou, ale její nutnou podmínkou.

V rovnějších ekonomikách je lépe bohatým i chudým

Mainstreamoví ekonomové a politici nás dlouho přesvědčovali o tom, že právě ekonomický růst nám zabezpečí vyšší spokojenost se životem, a to bez ohledu na to, jestli se nacházíme na semiperiferii v Česku či v nejbohatších státech světa, jako je Švýcarsko či USA. Výzkumy¹¹¹ spokojenosti ale ukazují,¹¹² že výše příjmu souvisí se životní spokojeností jen do jistého bodu, za ním se spokojenost se životem odvíjí od dalších životních aspektů jako například množství volného času, pocitu smysluplnosti, bezpečí či kvality vztahů.

Nejen to, známý výzkum,¹¹³ publikovaný v knize *The Spirit Level* anglických vědců Kate Pickett a Richarda Willkinsona, díky makrostudii západních zemí dokázal, že u zlepšování života obyvatel nezáleží na tom, jak je ekonomický „koláč“ velký, ale jak je rozdělen. Nezáleží tu na dalším růstu, ale na spravedlivé distribuci už existujících zdrojů.

V rovnějších společnostech je spokojenost se životem vyšší než v nerovných. Rovnostářštější společnosti se těší lepšímu fyzickému i mentálnímu zdraví, jsou vzdělanější, panuje v nich větší důvěra, zatímco mají nižší míru kriminality, obezity, drogové závislosti či těhotenství nezletilých. Navazující výzkum s názvem *The Inner Level*¹¹⁴ se zaměřil právě na to, jak nerovnosti zvyšují pocity sociální úzkosti, stresu a strachu.

Překvapivé bylo také zjištění, že i bohatým se v rovnějších společnostech žije lépe. Pokud se podíváme na průměrnou délku života, zjistíme, že pokud žijete v zemi s hlubokou nerovností, i když jste bohatí, váš život bude v průměru kratší než život nejbohatších lidí, kteří žijí v zemi s větší rovností.

Zatímco efektivita v kapitalistickém slova smyslu znamená dosáhnout co největších zisků, při nerůstovém uvažování o efektivitě se spíše díváme na to, které země nejlépe využívají minimální „vstupy“ přírodních zdrojů k vytvoření maximálního možného „výstupu“ v podobě dlouhého a spokojeného života – a zajišťují tak skutečně udržitelný blahobyt.

Z tohoto hlediska jsou spotřební návyky nejbohatších jako SUV, jachty a soukromé lety neefektivní alokací zdrojů, a to hlavně v situaci, kdy máme ve společnosti velkou skupinu lidí, jejichž základní potřeby nejsou uspokojené. Následováním příkladem skutečné ekologické efektivity se tak stává Kostarika, která v porovnání s USA využívá třikrát méně přírodních zdrojů a na obyvatele dosahuje jen pětiny amerického HDP, ale zároveň v ní lidé žijí¹⁵ delší a spokojenější život. Rovněž země zkrátka vytvářejí zdravější společnost pro všechny její členy. Maximální příjem by tak byl důležitým krokem ke společnosti, v níž je lépe všem.

Maximální mzda v zahraničí

Politika maximálního příjmu, která by brala v úvahu všechny druhy příjmů, tedy nejen mzdu, ale i renty z nájmu či investic, je ve světě zatím diskutována mnohem méně než poměry mezi mediánovou a maximální mzdou na úrovni firem. Zde nám už můžou různé příklady ze zahraničí sloužit jako inspirace.

Prvním krokem v mnohých zemích bylo vůbec zjistit, jak velké tyto platové propasti jsou. Například ve Velké Británii existují organizace jako High Pay Center,¹⁶ které se na obrovské platové rozdíly přímo zaměřují, o situaci pravidelně informují a prosazují změnu. V České republice toto téma takřka neexistuje. Nechybí jen veřejná debata, ale také data. Dle jediného dostupného zdroje,¹⁷ který se mi podařilo najít, je průměrný rozdíl v mzdách mezi zaměstnanci a vedoucími pracovníky 110násobný.

To je sice více než třikrát méně než v USA, kde se jedná o 360násobek, ale je to skoro čtyřikrát více než v sousedním Polsku, kde vedoucí pracovníci vydělávají „jen“ 28krát více. Pokud bychom vzali v úvahu fakt, že v mnohých statistikách se nesrovnává minimální, ale mediánová mzda s maximální, a také to, že vedoucí pracovníci mají pravděpodobně obrovské další příjmy z nemovitostí či investic, tyto rozdíly by se při komplexní analýze příjmové nerovnosti ještě násobně zvýšily. Povinné nahlašování příjmů se už v některých zemích stává běžnou praxí. Navzdory tomu, že byznysmeni v USA považovali tento požadavek za nepřijatelný útok na kapitalismus, který představuje nepřiměřenou zátěž pro jejich podniky, patřičný zákon se podařilo prosadit nejen v USA, ale také např. v Indii či Velké Británii.

Samotné nahlašování nemusí nic změnit, ale může napomoci smysluplným vládním intervencím, které mohou zvýhodňovat firmy s nízkými platovými rozdíly, a naopak znevýhodňovat ty, jejichž rozdíly jsou obrovské. Koneckonců, proč by měl stát přistupovat stejně k firmám, které ve společnosti vytváří nerovnosti, když pak ten stejný stát utrácí další peníze, aby tyto nerovnosti kompenzoval?

Příklad si můžeme vzít z amerického města Portland, kde v roce 2016 zavedli¹¹⁸ o 10 procent vyšší daň z příjmu pro firmy, jejichž rozdíl mezi průměrným a maximálním platem je více než stonásobný a 25procentní daň pro firmy, kde je tento rozdíl více jak 250násobný. Během prvního roku po zavedení těchto pravidel opatření vydělalo 3,5 milionu dolarů, které město využilo na boj proti bezdomovectví. V USA krok vyvolal velkou diskusi a roku 2020 podobné opatření prosadilo¹¹⁹ i San Francisco, které očekává příjmy kolem 60 milionů dolarů. Nejvyšší rozdíl mezi mediánovým a maximálním platem byl v San Franciscu ve společnosti Nike, kde CEO vydělává skoro 2000krát více než řadoví zaměstnanci.

Zastropování platů CEO na dvacetinásobek minimálních platů například navrhoval v roce 2017 tehdejší lídr britských labouristů Jeremy Corbyn. Podle průzkumu¹²⁰ veřejného mínění by toto opatření podpořilo 57 procent veřejnosti. Zastropování příjmů se může zdát jako radikální levicová politika, nicméně v době krizí už o něm uvažují i politici, jako je Emmanuel Macron, který se před francouzskými volbami nechal slyšet,¹²¹ že je za prosazení maximálních mezd na úrovni celé EU. „Lidé nemohou mít problémy s kupní silou... a pak vidět takové částky (u platů vedoucích zaměstnanců),“ prohlásil.

Ve Švýcarsku navrhovali zavedení maximálních mezd ve výši dvanáctinásobku mzdy minimální. Nicméně referendum¹²² o návrhu v roce 2013 skončilo neúspěšně: 65 procent lidí hlasovalo proti, 35 procent pro. David Roth, jeden z organizátorů kampaně, po neúspěchu konstatoval, že se velkým podnikatelům podařilo společnost vystrašit, že by taková politika stála miliony, protože by odlákala kapitál.

Tento argument zaznívá v debatě už několik desetiletí. To, že je ve většině zemí účinný, jen dokazuje, jak moc se naše politické a ekonomické systémy musely podvolit vyhrožujícímu kapitálu, což je jen další z příkladů, jak moc jsme v kapitalismu vzdáleni od skutečně demokratických poměrů.

Opravdu by se ultrabohatí odstěhovali ze Švýcarska, aby mohli danit své příjmy jinde? Výzkum¹²³ z USA o vztahu mezi zvyšováním daní a migrací z daného regionu, který zkoumal hlavní studie publikované v recenzovaných ekonomických časopisech od roku 2000, tento předpoklad vyvrací. Změny ve výši daní v tomto výzkumu samozřejmě nejsou tak vysoké, jako by bylo zavedení maximálního příjmu, a tudíž ještě nevíme, jaký dopad na chování nejbohatších by toto opatření mělo.

O miliardářích ale víme, že jenom 13 procent z nich žije mimo zemi svého původu. Proč to tak je? Jedním z důvodů může být, že nejlépe znají domácí trh a mají největší šanci vydělat nejvíce právě tam, kde mají informační výhody. Druhým můžou být čistě lidské vztahy, které i bohatí mají tam, kde žijí dlouhodobě. Je otázka, jestli by zavedení maximálního příjmu bylo pro ultrabohaté dostatečným důvodem pro zpřetrhání vazeb a nový začátek v jiné zemi.

Lze také zavést tzv. „exit tax“ neboli výstupní daně z občanství, které by mohly dopomoci tomu, aby si před zavedením maximálního příjmu jednotlivci neměnili národnost kvůli vyššímu zdanění. Otázkou také zůstává, jak by po zavedení maximálního příjmu v jedné zemi zareagovaly ostatní státy.

Změna společenského common sense

Politika maximálního příjmu v růstové kapitalistické společnosti určitě nebude populární ihned. Do aspirace neomezeně vydělávat jsme byli socializováni takřka všichni, dokonce si ji často volně asociujeme se svobodou, spravedlností či pokrokem. Je to právě tento common sense, který udržuje současný ekonomický systém naživu a žene nás za hranu ekologické propasti. Naší reakcí, chceme-li změnit trajektorii, nemůže být přijetí těchto předpokladů, ale naopak jejich zpochybnění ve prospěch nových konceptů. Přesně to byl přínos sociálních hnutí i v minulosti.

**Do aspirace
neomezeně
vydělávat jsme
byli socializováni
takřka všichni,
dokonce si ji často
volně asociujeme
se svobodou,
spravedlností
či pokrokem.**

Pokud mluvíme o nutnosti prosadit systémovou změnu, pak při odpovědi na otázku „jak“ musíme nahlédnout do oboru systémového myšlení pomáhajícího nalézt tzv. pákové body¹²⁴ – místa v rámci komplexních systémů, kde malý posun v jedné věci může způsobit velké změny celého systému. Dle jedné z předních systémových myslitelek Donelly Meadows je právě změna základních předpokladů neboli common sense nejnáročnějším, ale zároveň největším pákovým bodem v proměnách systémů. Zatímco omezovat platy či příjmy obecně není běžné a může působit radikálně, od common sense větší nové společnosti nemusí být vůbec tak daleko. Například švýcarská kampaň za maximální platy taktně zvolila maximální poměr 1 : 12 s rétorikou, že nikdo by neměl za měsíc vydělávat víc než jiný za rok.

Kampaně o maximálních platech či příjmech by mohly vyvolat celospolečenskou debatu a zpochybnit implicitní předpoklady, na nichž kapitalistická ekonomika stojí. Ne, svoboda neznámá možnost hromadit moc a využívat zdroje na úkor ostatních. Ne, rostoucí ekonomika automaticky neprospívá nejchudším, ani neřeší nerovnosti. Ne, bohatší společnosti nejsou nutně spokojenější.

Dle výzkumů¹²⁵ lidé společenské nerovnosti podceňují a neumí si je úplně představit. To potvrdil i výzkum¹²⁶ zaměřený na vnímání odměňování CEOs Stanfordské Business School, v němž měli Američané určit, jaká by měla být maximální částka, kterou obdrží generální ředitel ve firmě, kde průměrný zaměstnanec vydělává 50 tisíc dolarů ročně. Odpovědi byly v průměru 882 054 dolarů, což je přibližně 18násobek průměrného platu zaměstnanců, což je číslo velmi vzdálené skutečnému americkému 360násobku platového průměru. Výhodou rámování konkrétními rozdíly mezi minimálními a maximálními příjmy je hlavně to, že jsou pro lidi uchopitelné a představitelné a pro většinu také velmi znepokojující. Ne, žádný CEO si nezaslouží 6000krát vyšší plat než průměrný zaměstnanec.

Maximální příjem v postkomunistickém prostoru

Nejpravděpodobnější reakcí obyvatel České republiky je strach a přesvědčení, že „tohle jsme tady už měli.“ Trauma z minulého režimu by nás ale nemělo vydat napospas nedemokratické vládě superbohatých, což je nejpravděpodobnější forma nové nesvobody, která nám hrozí v budoucnosti a kterou už dnes zažíváme. Uklidňující může být fakt, že konkrétní poměry mezi minimálním a maximálním příjmem budou určeny demokraticky, ale také příjmová analýza, která by ukázala, jak malé skupiny obyvatel by se maximální příjem ve skutečnosti dotýkal.

Takovou analýzu v českém prostředí však zatím bohužel nemáme. Obdobná analýza¹²⁷ z Francie, kde byl maximální příjem definovaný jako čtyřnásobek minimálního, což představuje takřka nejradikálnější návrh, ukázala, že 100 procent zdanění nad příjem 6 tisíc euro by se týkalo jednoho až dvou procent francouzské populace. Čím vyšší by byl schválený rozdíl, například 1 : 12, tím menší by byl i počet lidí, kteří by tuto daň museli odvádět.

Je až symbolické, že nadále platí známé heslo hnutí Occupy „my jsme 99 procent,“ které v roce 2011 rozvířilo veřejnou debatu o společenských nerovnostech. Zájmy jednoho procenta jdou proti zájmům 99 procent a tohle sdělení je dnes víc než kdy dřív potřeba znovu zdůrazňovat. Pokud chceme minimalizovat strach, který u lidí bude stejně přítomný, je také potřeba neustále připomínat rozdíl mezi běžnými movitějšími lidmi a miliardáři, jako jsou Daniel Křetínský či Pavel Tykač.

Utopie, nebo politicky pragmatické řešení?

Jedním z prvních požadavků může být povinnost firem transparentně vykazovat příjmové rozdíly tak, jak je tomu v zahraničí. Samotná dostupnost informací o mzdových rozdílech může inspirovat občanskou aktivitu na nejrůznějších frontách.

Spotřebitelé mohou některé firmy na základě nemorálních platových rozdílů bojkotovat, a u velkých firem, jako je H&M nebo Nike, například efektivně argumentovat, že jejich strategie společenské odpovědnosti jsou nedostatečné, pokud se vykořisťování zaměstnanců děje paralelně s vyplácením obrovských honorářů CEO.

Skutečně odpovědné firmy,¹²⁸ pro něž zisk není cílem, ale jen prostředkem k uspokojování lidských potřeb, a pro které je rovnost důležitou hodnotou, nemusí čekat na příkazy ze strany státu. Mohou se stát průkopníky nového common sense či kultury limitů a maximální mzdu si mohou určit demokraticky ve vlastní firmě a tuto informaci komunikovat navenek. Přesně tak to udělalo jedno z největších družstev na světě Mondragon, kde je nejvyšší přípustný rozdíl mezi minimálním a maximálním platem šestinásobek.

Prosazování maximální mzdy by se mohlo stát dobrým strategickým cílem také pro odbory, které byly historicky důležitou součástí růstové hegemonie, a i dnes pořád spoléhají¹²⁹ na ekonomický růst nebo jej chtějí v ideálním případě „ozeleňit“ s příslibem, že si z rostoucího koláče ekonomiky ukrojí o něco více. Pokud odbory nechtějí být překážkou, ale naopak iniciátorem postrůstové transformace k udržitelné a spravedlivé společnosti, mohou odmítnout logiku neustálého zvyšování výroby a prosazovat zásadní zkracování pracovní doby a spravedlivější přerozdělení zisků.

Možností pro akci je nespočet. Jedním z prvních kroků k prosazování maximálního příjmu by mělo být právě rozšiřování povědomí o existujících obrovských příjmových rozdílech a povinnost firem transparentně tyto rozdíly reportovat. Druhým krokem může být zavedení motivačních opatření pro firmy, o jejichž daňovém zatížení může rozhodovat míra platových rozdílů. Posledním krokem by mohlo být celoplošné zavedení legálních limitů na rozdíly v příjmech a započítávat do nich také nemzdové zisky například z nájmu, investic či dluhopisů.

Je strategické zaměřit se nejdřív na prosazování maximálních platových rozdílů, nebo rovnou začít prosazovat maximální příjem beroucí v potaz také příjmy z pronájmů či destruktivních investic? Tohle jsou strategické otázky, které

si hnutí v dnešních krizích mohou klást. Samotná existence diskuse o omezení příjmových nerovností na konkrétní násobky minimálních příjmů by však byla velkým úspěchem a posunula takzvané Overtonovo okno,¹³⁰ tedy to, jaká opatření na řešení současných krizí lze považovat za společensky akceptovatelná, legitimní či realistická.

Udržitelný svět bez miliardářů?

Historicky nejbližší se k prosazení maximálního příjmu dostal americký prezident F. D. Roosevelt, který během druhé světové války navrhoval zavedení maximálního příjmu a 100procentní zdanění jakýchkoliv příjmů nad 25 tisíc dolarů ročně, což je dnes ekvivalentem přibližně 435 tisíc dolarů. I když prosadit takto radikální opatření se mu nepovedlo, zásadní změna diskurzu přispěla k tomu, že Kongres krátce na to prosadil 94procentní daň na jakékoliv příjmy nad tehdejších 200 tisíc dolarů. Takto vysoké zdanění příjmů bylo opodstatněnou reakcí na hrozbu, kterou pro USA představovala druhá světová válka. Jenom díky progresivním daním v tomto období se nejen Amerika, ale i spousty dalších západních zemí mohly těšit z rostoucí střední třídy a poválečného vzniku sociálních států.

Historicky se nejvyšší zdanění ultrabohatých neprosadilo po dlouhých diskusích o tom, co je to daňová spravedlnost. Vysoké daně se podařilo prosadit ve chvílích sociálních krizí a otřesů, zejména když byly způsobené konflikty mezi národy. Dnešní mnohé krize a hrozící ekonomický i klimatický kolaps představují obdobnou, ne-li větší hrozbu. Pro zavedení politiky maximálního příjmu ale také obrovskou příležitost.

Kolaps s oligarchií, tedy vládou mocných, úzce souvisí. Kevin MacKay v knize Radikální transformace: oligarchie, kolaps a krize civilizace¹³¹ objasňuje, že oligarchická kontrola ohrožuje schopnost společnosti činit správná rozhodnutí tváří v tvář existenčním hrozbám. To vysvětluje zdánlivý paradox, kdy se minulé civilizace zhroutily, přestože disponovaly kulturním a technologickým know-how potřebným k řešení svých krizí. Problém nespočíval v tom, že by nerozuměly zdroji hrozby nebo způsobu, jak ji odvrátit. Zánik nastal proto, že společenské elity těžily ze statu quo a bránily dostupným řešením.

**Oligarchická kontrola
ohrožuje schopnost
společnosti činit
správná rozhodnutí
tváří v tvář
existenčním
hrozbám.**

Jak napsal¹³² před několika měsíci Josef

Patočka: „Zastáncům ekologického přežití a solidární, přívětivé a demokratické společnosti dnes už ani tak nehrozí to, že budou navrhnout příliš nečekaná a ambiciózní řešení, nýbrž to, že nebudou mít dostatek odvahy a představivosti a opomenou příležitosti, které krize legitimity dnešního uspořádání otevírá.“

Posledních 30 let jsme si říkali, že na změnu systému není čas. Dnes víme, že nic jiného nám nezbyvá.¹³³ Krize je tady v nevídané intenzitě a na radikální myšlenky „povalující se kolem“ je nejvyšší čas. Maximální příjem má potenciál přispět k řešením nerovností či klimatického rozvratu a zkvalitnit naši demokracii či zlepšit kvalitu života. Toto opatření ale hlavně otevírá dveře do kultury limitů a k novému common sense, který bude slučitelný s podmínkami života na Zemi v 21. století. Máme odvalu ho prosazovat?

**SVOBODA NEZNAMENÁ
MOŽNOST HROMADIT
MOC A VYUŽÍVAT ZDROJE
NA ÚKOR OSTATNÍCH.**

**ROSTOUCÍ EKONOMIKA
AUTOMATICKY
NEPROSPÍVÁ NEJCHUDŠÍM,
ANI NEŘEŠÍ NEROVNOSTI.**

**BOHATŠÍ SPOLEČNOSTI
NEJSOU NUTNĚ
SPOKOJENEJŠÍ.**

Práce ničí svět, ale nemusela by. Její současná podoba je neudržitelná

Prací trávíme velkou část našich životů. A jestliže současná společnost potřebuje být sociálně a environmentálně ohleduplnější, musí se takovou stát i práce.

Martin Čech, Áron Tkadleček – 22. 10. 2022

Máme problém. S prací. Nikoliv jen někteří z nás, ale celá společnost podřízená růstovému systému. Práce je moc. Nemáme čas a nestíháme. A současně se strachujeme, že práce bude málo, že skončíme bez ní. Děláme ji, i když nám nedává smysl, protože z něčeho zkrátka musíme žít. Mnoho z nás nebaví, ale cožpak by práce měla být zábava? Není spravedlivě odměňována, nesleduje vložené úsilí, ale tržní logiku, která se řídí jinými pravidly. Takové uspořádání sice zdánlivě funguje a daří se nám v něm více či méně naplňovat naše potřeby a tužby, nerůstová¹³⁴ analýza však tato dogmata rozbíjí a nabízí jiný pohled na to, jak přemýšlet o práci.

Problémy s prací

Na první pohled to možná není úplně zřejmé, ale při pozorování těžby uhlí nebo třeba stavby nové silnice nelze přehlédnout, že čím více pracujeme, tím více ničíme živý svět kolem nás. Čím více pracujeme, tím více zboží vyrobíme a tím více na to spotřebujeme zdrojů, zabereme více přírody, vyprodukujeme více odpadu. Pokud uznáme, že práce ničí svět, nezbyvá než konstatovat, že práce je moc. Ostatně nemusíme se odvolávat jen na ekologické argumenty, kolik lidí nemá pocit, že mají moc práce a svírá je stres a nedostatek odpočinku?

Můžeme se na to ale podívat i z druhé strany. Nebude práce naopak málo, pokud se máme jako společnost odklonit od hospodářského růstu, což se jeví ve světle environmentálních argumentů jako nutnost? Jednou z prvních námitek, která v diskusích o nerůstu zaznívá, je, že konec ekonomického růstu bude pro společnost znamenat ekonomickou recesi a vysokou nezaměstnanost. Pokud se bude méně vyrábět, firmy budou propouštět. V kontextu Česka, které má už po několik let rekordně nízkou nezaměstnanost a vůbec nejnižší nezaměstnanost v Evropské unii, může tato hrozba znít trochu abstraktně. Ale představme si například, že bychom výrazně omezili automobilový průmysl, jednoho z tahounů české zaměstnanosti. Co je z environmentálního hlediska žádoucí, může být ohrožující pro dostatek pracovních míst.

Trend automatizace navíc „ohroží“ desítky procent současných pracovních pozic. Automatizace je přitom pro práci ohrožující pouze při současném majetkovém rozložení, kdy pracující spolu s prací přichází o prostředky k důstojnému životu. Automatizace práce by nás od ní měla osvobodovat, nikoliv uvrhovat do chudoby. Dalo by se říct, že tímto textem se implicitně proplétají dvě známé fráze: „chudoba je politická volba“ a „zdroje jsou“. Mimo jiné se proto blíže podíváme na to, kde zdroje vzít a jak učinit politickou volbou pohodu.¹³⁵ Automatizace nicméně potřebuje velké materiálové a energetické vstupy. Abychom to ještě více zkomplikovali, nebylo by v nerůstové ekonomice naopak ještě více práce, pak-liže opustíme materiální a energetické zdroje, které v sobě nesou levnou energii, již bychom museli nahradit?

Komplikované je to ale i s tím, co vůbec vnímáme jako práci. Dosud jsme zmiňovali hlavně produktivistickou práci odměňovanou penězi, ovšem spoustu času a energie lidem zabere i péče o děti, nemocné či staré, vaření a další činnosti v domácnosti, zkrátka reprodukční práce. Slovy ekologického ekonomy Cliva Spashe, pojďme se zabývat tím, co míníme prací. Nejen podle nerůstových autorů náš současný ekonomický systém oceňuje pouze produktivní práci, ale zároveň spoléhá na neplacenou reprodukční práci, bez které by se neobešel, a kterou navíc vykonávají hlavně ženy. Reprodukční práce je přitom pro fungování společnosti klíčová, jak jsme mohli vidět třeba při koronavirové pandemii. Současný systém ji ale jenom využívá a podhodnocuje.

Práce samotná by také podle nerůstových autorů¹³⁶ měla probíhat v demokratičtějším pracovním prostředí,¹³⁷ které by nahradilo současné nedemokratické a hierarchické až autoritářské struktury, kde by se pracující podíleli na kolektivním spolurozhodování, ruku v ruce se změnami ve vlastnických strukturách. Práce by měla být zábavnější, smysluplnější a naplňující. Ubíjející práci je naopak žádoucí automatizovat nebo zpochybňovat. Zánik prací otravných a environmentálně škodlivých je rozhodně namístě. Kýžený je rovněž přesun od komodifikované práce k takovému zajišťování potřeb, které se nespolečá na peněžní tržní ekonomiku. Dekomodifikace totiž mimo jiné zajišťuje

nezávislost na propleteném a nestabilním trhu. Některé autory zpochybňování etiky práce vede k vizím postpracovního světa, v němž náš život není organizován kolem práce vykonávané pro zisk, ale především z vlastního vnitřního přesvědčení. Přestože to dnes může znít bláhově, neměli bychom zapomínat, že představa, jak má práce vypadat, se v historii proměňovala,¹³⁸ a naše dnešní zvnitřněné hodnoty jsou čím dál neudržitelnější.

Jak by mohla vypadat práce v postrůstové či nerůstové společnosti a během transformace k ní? V reakci na řešení problémů s prací v růstovém systému se diskutuje vícero různých politik. V tomto článku se blíže zaměříme na některé z nich, jmenovitě zkracování pracovní doby, nepodmíněný základní příjem a garantovaná pracovní místa. Tyto politiky mohou na první pohled znít radikálně, zkusme si ale představit, že by se staly běžnou normou a my bychom v textu naopak obhajovali, proč je dobré, aby pár lidí mělo bohatství vyšší než několik miliard ostatních dohromady, či že pracovat více je pro přírodu i člověka lepší než pracovat méně. Taková tvrzení bychom obhajovali jen velmi těžce. Navrhované veřejné politiky tak právě proto považujeme za vhodnější než ty, které se snaží nahradit.

Komplikované je to ale i s tím, co vůbec vnímáme jako práci. Dosud jsme zmiňovali hlavně produktivistickou práci odměňovanou penězi, ovšem spousta času a energie lidem zabere i péče o děti, nemocné či staré, vaření a další činnosti v domácnosti, zkrátka reprodukční práce.

Kratší pracovní doba

Zkrácení pracovní doby je nejpřímější politickou odpovědí na tezi, že práce ničí svět.¹³⁹ Pokud je práce moc, vyrábíme toho příliš mnoho a spotřebováváme k tomu příliš mnoho zdrojů, není nic jednoduššího než začít pracovat méně. Do velké míry platí, že čím větší je ekonomika, tím větší je také zátěž životního prostředí. Ekologická stopa jednotlivých zemí na světě roste s jejich velikostí, zvláště pokud započítáme „dovezenou“ stopu, například těžbu surovin v zemích globálního Jihu, ze kterých se vyrábí produkty především pro nejbohatší země. Lze tedy říci, že pokud budeme vyvíjet méně ekonomické činnosti, bude se ekonomika smršťovat a stejně tak klesne environmentální zátěž.

Představte si, kdybychom se v průzkumech veřejného mínění ptali, jestli jsou lidé ochotni pro řešení změny klimatu méně pracovat místo toho, co jsou schopni obětovat.

Taková jsou i fakta: země s kratší pracovní dobou méně zatěžují životní prostředí, a to i když se odečte vliv dalších faktorů. Výzkumy ukazují, že délka pracovní doby v jednotlivých zemích statisticky významně koreluje se ekologickou stopou těchto zemí,¹⁴⁰ uhlíkovou stopou a celkovými emisemi skleníkových plynů¹⁴¹ a dále také s množstvím spotřebované energie.¹⁴² Studie Rosnicka a Weisbrota¹⁴³ odhaduje, že pokud by zaměstnanci v Evropské unii pracovali stejně dlouho jako ti v USA, spotřeba energie v Evropské unii by byla o 18 procent vyšší.

Méně pracovat přitom nemusí být jenom oběť, benefitem je získání volného času. Ve Francii ostatně politici rámovali debatu o zkrácení pracovní doby hesly „work more to earn more“ (pracovat víc a vydělávat víc) proti „work less to live better“ (pracovat méně a žít lépe). Představte si, kdybychom se v průzkumech veřejného mínění ptali, jestli jsou lidé ochotni pro řešení změny klimatu méně pracovat místo toho, co jsou schopni obětovat. Zkrácení pracovní doby tedy může být jednou z cest k prosazení nerůstu a vyřešení nadmíry práce v naší společnosti.

Nemusíme jej ovšem vnímat pouze jako přímý politický nástroj, zkrácení pracovní doby může mít také kompenzační roli k jiným opatřením. Při snaze o omezení ekonomického růstu hrozí zánik pracovních míst a nezaměstnanost, například při redukování škodlivých průmyslových odvětví a poklesu objemu výroby. Zkrácení pracovní doby ale můžeme chápat také jako prostředek k prevenci nezaměstnanosti. Princip je jednoduchý. Pokud hrozí, že je více zájemců o zaměstnání k objemu práce, je lepší, aby se o práci podělili rovnoměrným dílem, tedy pracovali nižší než standardní dobu, namísto toho, aby pracovala pouze část lidí běžnou pracovní dobu a část lidí byla nezaměstnaná. Někteří autoři¹⁴⁴ proto dokonce nehovoří o zkracování pracovní doby, ale rámují jej spíše jako sdílení práce.

Vůbec nejzajímavějším průvodním jevem je pak možnost rozšíření prostoru pro dekomodifikovanou práci. Pokud by se zkrátila pracovní doba, měli by lidé více času na činnosti, jako je zmíněná reprodukivní práce v podobě péče o blízké či domácnost, zahrádkaření, opravování věcí, kutilství a podobně. Na tyto činnosti lze nahlížet jako na práci, jsou však vykonávány v prostředí, které se neřídí kritériem ekonomického zisku, práce se nevnímá jako komodita, řeší se její smysl, pro koho a jak je vykonávána. To může být zásadní pro utváření lepšího vztahu lidí k životnímu prostředí i k sobě vzájemně.

Návrh na zkracování pracovní doby také poskytuje příležitost pro alianci s feministickým hnutím. Jak zdůrazňují nerůstové feministky, mohlo by vést k rovnoměrnějšímu rozdělení péče mezi muže a ženy.¹⁴⁵ Z feministické perspektivy se proto také argumentuje ve prospěch snížení pracovní doby na šest hodin denně při pěti pracovních dnech v týdnu právě proto, aby se reprodukční práce snadněji rozděli mezi ženy a muže. Naopak z environmentálního pohledu se často mluví o čtyřdenním pracovním týdnu při osmi hodinách denně, jelikož ušetření jednoho dne snižuje environmentální nároky spojené s dopravou a provozováním pracoviště o další den.

Zkracování pracovní doby přitom není žádným vzdušným zámkem. Jak naznačují zmiňované výzkumy, v různých zemích tráví lidé v práci různě dlouhý čas, mnohdy je za zaváděním kratší pracovní doby cílená snaha. V Německu například při jejím prosazení hrály důležitou roli odbory. Zkrácení pracovní doby na 35 hodin týdně bylo ve Francii zase dosaženo především iniciativou vládních socialistů. Existují příklady¹⁴⁶ z veřejných i soukromých podniků nebo celých odvětví. O zkracování pracovní doby lze také přemýšlet v kontextu zkrácených úvazků, sabatiklů, délky dovolené či množství státních svátků. Rovněž je možné státní svátky přesouvat na pracovní den, jestliže zrovna v daný rok připadají na víkend, jak je již zavedeno v některých státech. Na Novém Zélandě se pro to dokonce zavedl pojem pondělizace.¹⁴⁷

Zatím jsme na zkracování pracovní doby pěli pouze chválu. Pojďme se však podívat také na relevantní protiargumenty. Předně, zatímco výše popisované úvahy vycházely většinou z docela zjednodušeného pojetí práce jako hlavní síly výroby, co když ale práce není hlavním faktorem environmentální zátěže? Přesnější by možná bylo říci, že svět spíše než práce ničí čerpání fosilních paliv a dalších zdrojů a ukládání odpadu do prostředí. A pokud chceme ukončit využívání energie z ropy, uhlí a plynu, jednou z náhrad je právě lidská práce.¹⁴⁸ Ukazují to i praktické příklady. Ekologické zemědělství, které nepoužívá umělá hnojiva, potřebuje násobně více lidské práce na jednotku produkce než konvenční zemědělství, stejně tak je na lidskou práci náročnější získání energie z obnovitelných zdrojů.¹⁴⁹ Na recyklaci odpadu je potřeba více práce než na jeho odhození do přírody atd.

Kritika zkrácení pracovní doby tedy v tomto ohledu dává smysl, odpovědi na ni může ale být zmíněná dekomodifikace práce. Pokud by lidé trávili méně času v placeném zaměstnání, nevylučuje to, že se mohou ve zbylém čase zapojovat do jiných činností – environmentálně a sociálně příznivějších. Třeba se podílet na fungování místního energetického družstva nebo komunitou podporovaného zemědělství.

Kromě toho se nabízí otázka, kolik energie by se dalo uspořit, pokud bychom přestali vyrábět nadbytečnosti, které si vyžaduje dnešní ekonomický systém. To je mimochodem jedno z dalších vysvětlení výše zmiňovaného vztahu mezi

nižším počtem odpracovaných hodin a nižší ekologickou stopou. Lidé, kteří mají více času, nepotřebují různé čas šetřící vylepšovaky v kuchyni nebo nemusí vlastnit auto, když mohou chodit pěšky nebo jezdit hromadnou dopravou.¹⁵⁰ Dá se namítnout, že zkrácení pracovní doby prostě jen umožní lidem trávit volný čas konzumně a spotřebovávat přitom více, nebo se prostě jen flákat. Proto je z nerůstového pohledu žádoucí nevnímat jednotlivá opatření samospásně a inspirovat se vždy tím, co nám pomůže vyřešit naše nesnáze nejvhodněji. A k tomu flákání, ve světle zmíněné perspektivy, že práce ničí svět, je nicnedělání vlastně pořád jednou z environmentálně nejpříznivějších činností.

Důležité je také upozornit na fakt, že nerůstové hnutí počítá s tím, že v málo placených zaměstnáních by lidem při zkrácení pracovní doby neměla klesnout mzda, jak se obávají další z kritiků. Toho může být dosaženo lepším kolektivním vyjednáváním nebo třeba negativním a následně progresivním zdaněním, které by zdanilo vysoké příjmy a nízké naopak od daňového zatížení oprostilo. Každopádně by tím zkrácení pracovní doby mohlo odpovídat na další z problémů spojených s prací v růstovém systému – nerovnost.

Problematické však může být také přerozdělování práce, které zkrácení pracovní doby předpokládá. Jak jednoduché by pro dělníka z automobilové fabriky bylo začít pracovat jako učitel, protože zrovna v tomto sektoru je více práce? V tomto smyslu patrně nezbyvá nic jiného, než abychom jako společnost měli sdílenou dlouhodobou vizi a strategii, kam se chceme ubírat a v jakých odvětvích budou vznikat pracovní místa, a podle ní se řídit. Pokud zkrátka potřebujeme víc doktorů, je nutné zvýšit počet studijních míst na fakultách medicíny a usilovat o to, aby na nich panovalo příjemné prostředí;¹⁵¹ pakliže je potřeba více lidí na instalaci solárních panelů, zateplování nebo ekologické zemědělství, je nutné přidělit více finančních prostředků na rekvalifikační kurzy v těchto oblastech.

Požadavek na zavedení nepodmíněného základního příjmu, který by plně stačil ke střídání životu, vychází z morálního apelu a není o nic fantasknější než snahy o rovný přístup ke vzdělávání či zdravotní péči.

Ekonomická jistota pro všechny

Peníze pro všechny a bez práce nejsou jen utopickým snem, který nikdy nemůže fungovat, ani rouháním proti ctnosti pracovitosti a zásluh. Naopak, požadavek na zavedení nepodmíněného základního příjmu, který by plně stačil ke střídmému životu, vychází z morálního apelu a není o nic fantasknější než snahy o rovný přístup ke vzdělávání či zdravotní péči.

Diskuse o nepodmíněném základní příjmu jen žádají svobodu i v ekonomické oblasti. Tu zajišťují naše materiální a finanční podmínky, kterých nabýváme často dost nezásluhově. Ačkoliv může být těžké si to připustit,¹⁵² náš osobní úspěch je často podmíněn velkou mírou náhody,¹⁵³ nikoliv pouhým úsilím a pílí. Lidé, které potkáme, a kam dále se díky nim posuneme, školy, na které se dostaneme, práce, do kterých jsme přijati, příležitosti, kterých se nám podaří využít, ale i neštěstí, která nás potkají. Vše je ovlivněno nejen naší snahou a zásluhou, ale také větší či menší nahodilostí. Ostatně úplně první náhodou, kterou nikdo z nás neovlivní, je prostředí, do kterého se narodíme. To má přitom zásadní vliv na celý život. Zároveň se rodíme do světa rozdaných karet, třebaže se konejšíme mytologickými příběhy o miliardářích z garáží. Někdo nemá ani tu garáž.

Také je možné nepodmíněný příjem vnímat jako všeobecnou reparaci za historicky přivlastněnou půdu a další zdroje jinými lidmi a tím náhradu těm, kteří k nim pro toto soukromé vlastnictví ztrácí přístup, aniž by za to byli jinak kompenzováni. Takovým způsobem před třemi stoletími argumentoval i Thomas Paine, když navrhoval nepodmíněnou peněžní náhradu financovanou zdaněním soukromého vlastnictví půdy, které nutně omezuje ostatním lidem možnosti zajištění vlastní obživy.

Představa nepodmíněného základního příjmu nám zároveň nemusí být zcela cizí. Již dnes je možné bez práce získávat základní i nezásadní příjmy, které mohou, ale nemusí být podmíněné předcházející prací nebo specifickou životní situací. Nejrozšířenějším obdobným modelem je zásluhový starobní důchod plynoucí ze společenské shody, že po dovršení určitého věku a odpracovaného času by již nemělo být nutné pro vlastní obživu dále pracovat. Mimo něj je v Česku možné od státu pobírat i důchod invalidní, sirotčí a vdovský či vdovecký. Tyto důchody byly zavedeny především ze solidarity s těmi, kteří mohou mít obtíže s tím, aby si poradili sami, třebaže většina těchto příjmů je pouze podpůrná a plně z nich vyžít nelze, což je ostatně záměrné. Bez práce je ale možné mít zajištěný příjem i jinými způsoby, jeho částka přitom může být i velmi vysoká, čímž dovede zajistit luxusní život.

Jedná se především o příjmy z výnosů kapitálu. Ty mohou plynout například z nájmu, dividend, dluhopisů nebo úroků. Populárně se tento typ příjmu označuje také

jako pasivní příjem a třebaže jím fakticky disponují především vysokopříjmové skupiny obyvatel, je díky spoustě návodných motivačních videí, článků a knih o investicích častým snem mnohých lidí s nižšími příjmy. Příznačné pro tento typ příjmu je, že zatímco výše zmíněné důchody získávají především lidé v ekonomicky překérnější situaci, příjmy z výnosů kapitálu stoupají spolu s majetkem a ekonomickým zajištěním investorů. Navíc je možné nabyté příjmy znovu investovat, čímž se souvisle prohlubuje nerovnost¹⁵⁴ mezi těmi, kteří mají příjem pouze z vlastní práce, a těmi, kteří úročí již nabyté bohatství, ledaskdy ještě nezásluhově zděděné. Nepodmíněný základní příjem oproti zmíněným příkladům distribuuje peníze všem. Rozličné návrhy se jen různí ve výši částky pro nezletilé a otázkou nutnosti státního občanství či trvalého pobytu.

Přísliby nepodmíněného základního příjmu jsou přitom mnohé. Kontroverzní často bývá jeho nepodmíněnost, která je v rozporu s principem zásluhovosti. Jak jsme se ale pokoušeli ukázat výše, i dnes je princip zásluhovosti do velké míry iluzí. Nepodmíněnost distribuce příjmu má ale i zřejmé výhody. Jednou z nich je odpadnutí byrokratického systému přerozdělování sociálního zabezpečení a podpor samotných, z čehož by bylo možné příjem částečně financovat. Rovné rozdělení příjmu pro všechny také destigmatizuje jeho příjemce. Zažádat si o podporu v nezaměstnanosti je i dnes některými vnímáno jako potupné, třebaže tuto finanční podporu potřebují, nadto na různé sociální podpory některé lidé těžko dosahují, ať už pro komplikovanost systému nebo jeho nevstřícnost.¹⁵⁵ Výtkou na adresu nepodmíněného příjmu může být i to, že na něj dosáhnou vysokopříjmové skupiny, které jej nepotřebují. Jestliže by však financování bylo nastaveno progresivně, vysokopříjmovým by se v konečném součtu příjem snížil, jelikož by na financování odváděli více, než by následně získávali. Jedná se tak o distribuci bohatství, která více sleduje lidské potřeby než v lecčem nahodilý tržní princip.

Jistota příjmu by také odstranila strach ze ztráty zaměstnání, čímž by zvýšila vyjednávací sílu zaměstnaných, ale také podpořila lidi v začátcích vlastního podnikání. Diskutovaný příjem by také odstranil nutnost přijmout jakoukoliv práci, což je stále realita spousty zaměstnanců. To také znamená, že neoblíbené práce by mohly být hůře obsazovány, i když jsou nezbytné. Otázku zastávání silně neoblíbených prací při zavedení nepodmíněného základního příjmu je ale možné řešit několika způsoby. Samozřejmě se nabízí zvýšení finančního ohodnocení, dále tlak na jejich inovaci či automatizaci, možným řešením je i neoblíbené práce rozdělit mezi více lidí po menších částech na stejném pracovišti. Pokud žádná z těchto možností není dostačující, je otázkou, zda by takové práce tedy neměly raději zaniknout. Zjevná je i pomoc sociálně vyloučeným a ekonomicky strádajícím, kteří se například musí uchýlovat k drobným krádežím, či nemají jistou střechu nad hlavou – z pomoci těmto lidem má prospěch celá společnost. Ostatně nepodmíněný příjem právě rovnou spolunáležitostí ke společnosti všem bez rozdílu, a to nejen slovy, ale materiálními prostředky, nabízí pomocnou ruku těm, kteří balancují na okraji.

Velmi často také v debatách zaznívá námitka, že by lidé jednoduše přestali pracovat úplně. Ačkoliv k tomu v dosud provedených experimentech nedochází, je nutné dodat, že z perspektivy nerůstu by se nutně nejednalo o nežádoucí důsledek. V předcházejících částech jsme právě proto načrtli environmentální a sociální výhody snižování času stráveného produktivistickou prací.

Nadto, nemalou část prací dává smysl vykonávat pouze v současném ekonomickém systému, který je nastavený na neustálý růst. Kreativní potenciál lidí vkládaný do odvětví reklamy, která slouží primárně k umělému vytváření a následnému naplňování tužeb, a nikoliv potřeb, či plytké a neefektivní konkurenci mezi rivalitními značkami, je toho ukázkovým příkladem, přestože jde o křehké téma pro ty, kteří tuto práci momentálně vykonávají a naplňuje je. A zbytečných či dokonce explicitně sociálně i environmentálně škodlivých prací bychom našli bezpočet.¹⁵⁶ Mezi přísliby nepodmíněného základního příjmu se tak může řadit i dekomodifikace práce, tedy možnost podílet se na společnosti prací, která je vykonávána mimo tržní logiku.

Prosazení nepodmíněného základního příjmu je možné vnímat také jako žádoucí, neřkuli nutnou reakci na výzvy současnosti. Prohlubující se nerovnosti¹⁵⁷ nesou velký rizikový potenciál pro smír ve společnosti a redistributivní charakter základního příjmu by tak mohl být náplastí, třebaže sám o sobě příčiny těchto nerovností neřeší. Tyto nerovnosti a rozvoj technologií v současném ekonomickém systému také mohou vést k problému technologické nezaměstnanosti, kdy pracovní místa jsou postupně automatizována, ale nová nevznikají.

Jestliže si nemůžeme dovolit důstojný život pro každého, nabízí se otázka, kvůli čemu naše civilizace vlastně zapříčinila tak fatální rozklad okolního života na planetě a vyvinula nesmírné úsilí pro technologický a kulturní rozmach.

Navrhovaná politika má samozřejmě i slabší místa. Peněžní příjem sice dává možnost naplnit základní potřeby, ty ale musí být fakticky dostupné. Jestliže není na trhu možné získat pro život nutné statky, finanční prostředky jejich nabytí pochopitelně neumožní. Je také možné, že po zavedení tohoto příjmu by environmentálně škodlivá spotřeba narostla. Nepodmíněný příjem by mohl dále prohloubit probíhající prekarizaci¹⁵⁸ práce. Různé způsoby jeho financování také vychází z očekávaného růstu produktivity a ekonomiky. A jelikož základní příjem sám o sobě neřeší kapitálové a mocenské rozložení ve společnosti, může nadále udržovat příjemce v roli pouhých konzumentů.¹⁵⁹ Tyto problémy

mají svá nerůstová řešení, zavedení nepodmíněného příjmu by proto bylo žádoucí v souhře s dalšími environmentálními, sociálními a demokratickými politikami.

Velkým problémem však zůstává otázka nepředvídatelnosti jeho zavedení. Po světě sice už probíhají spousty experimentů, v nich jsou však vždy peníze rozdělovány podmíněně a dočasně. Různé často uváděné příklady z praxe zase postrádají naplnění požadavku na dostatečnou výši. Přesto je možné si z již provedených experimentů udělat určitou představu.¹⁶⁰ Očekávaným dopadem je měřitelné snížení chudoby, naopak pro mnohé může být překvapivé, že počet průměrně odpracovaných hodin může i narůst, obecně ale osciluje oběma směry, a především nepříliš výrazně. Jestliže u jednotlivců dochází k větším změnám, často je jejich příčinou zaplnění volného času péčí o blízké či vzděláváním. K žádným velkým a jednoznačným trendům však v oblasti práce nedochází. Nejzjevnějším zjištěným dopadem na příjemce je zlepšení zdravotního stavu v mnoha ohledech a zvýšení duševní pohody. Takové závěry je nutné brát s velkou rezervou, jelikož při zavedení nepodmíněného příjmu pro celou společnost by bylo nutné počítat s neočekávatelnými dopady, existuje však mnoho důvodů se domnívat, že celková sociální situace by se výrazně zlepšila.

Oblíbeným tématem odpůrců nepodmíněného základního příjmu je ovšem financování. Část kritiků návrh zavrhuje jednoduše s tím, že si jej nemůžeme dovolit. Jestliže si ale nemůžeme dovolit důstojný život pro každého, nabízí se otázka, kvůli čemu naše civilizace vlastně zapříčinila tak fatální rozklad okolního života na planetě a vyvinula nesmírné úsilí pro technologický a kulturní rozmach, jestliže není schopna zajistit základní potřeby všem. Tento argument je samozřejmě zkratkou, nepodmíněný příjem není problém zaplatit, problém je hlavně politická a mocenská vůle¹⁶¹ těch, kteří by z takové politiky trátili, což by byla menší část společnosti.

Druhým a problematičtějším zdrojem této kritiky je pochybnost, zda by lidé pracovali takovým způsobem, abychom mohli udržet v chodu hospodářství bez negativních sociálních dopadů. Taková kritika je samozřejmě relevantní, proto je vhodné zvažovat i další nerůstové veřejné politiky a způsoby organizace pro předejití takovému scénáři. A nyní ke konkrétním možnostem financování. Stejně jako se různí politická přesvědčení rozličných zastánců nepodmíněného základního příjmu, různí se jejich návrhy na to, jak jej financovat. V tomto textu zmíníme především nerůstové návrhy, nicméně základní představou je zrušení současného systému sociálního zabezpečení. Sociálně solidární obhájci však dodávají, že lidem v horší životní situaci, kteří by z nepodmíněného příjmu pobírali nižší sumu než ze zrušeného sociálního zabezpečení, by měl být rozdíl doplácen. Zrušení systému sociální podpory sice uvolňuje velké množství finančních prostředků, velká část je nicméně určena na starobní důchody. Zdrojů by proto muselo být rozhodně více,¹⁶² jestliže bychom trvali na tom, aby příjem plně stačil ke střednímu životu.

Dále se nabízí a diskutuje silné zdanění majetku a příjmu, finančních transakcí, a stranou nezůstává ani návrh na řešení problematiky daňových skrýší. Z nerůstové perspektivy se dokonce mluví o maximálním příjmu¹⁶³ či maximálním majetku, kdy by bohatství nad určitou hranici bylo daněno stoprocentně a takto nabyté prostředky by bylo možné alokovat i pro distribuci základního příjmu. Vhodné by také bylo zavedení efektivních environmentálních daní. Mluví se i o takzvané klimatické dividendě¹⁶⁴, která by se snažila lidem částečně kompenzovat dopady klimatické krize. Zaznívají i návrhy na zdanění robotů neboli zdanění automatizace, které reaguje na zmiňovanou technologickou nezaměstnanost. Kromě daňových nástrojů jsou však navrhovány i jiné způsoby. Z růstového hlediska je možné financování skrze výnosy ze státních podniků, z nerůstového pak skrze lokální měny, které by zároveň mohly podpořit ekonomickou lokalizaci, jež je pro nerůst rovněž významná. Objevují se i návrhy vyplácet základní příjem skrze uplatnění moderní měnové teorie.

Jiné způsoby ekonomického zajištění

Pro úplnost, vedle nepodmíněného základního příjmu existují i návrhy na zavedení nepodmíněného základního kapitálu (používá se i termín minimální dědičtvi)¹⁶⁵, na nějž by vznikl nárok po dovršení určitého věku. Takový základní kapitál by dorovnal startovní pozice mladých lidí a usnadnil by jim například i založení vlastní firmy. Ve prospěch nerůstu je pak mimo příjmu nepodmíněného možné mluvit také o distribuci podmíněných příjmů. Mezi ty se řadí třeba pečovatelský příjem¹⁶⁶, který by byl přerozdělen pouze lidem pečujícími o druhé, čímž by se odměnilo pro společnost nepostradatelné práce, které dnešní uspořádání ve finančním oceňování přehlíží, jakkoliv se bez nich nelze obejít. Nutno dodat, že rozdělení těchto prací je nadto stále silně podmíněno rodem pracujících. Další variantou může být ochránářský příjem¹⁶⁷ navrhovaný především pro oblasti globálního Jihu, kde došlo a dochází ke strmé devastaci biodiverzity a kde selhávají tržní nástroje na její zachování. Takový příjem může být i formou dekolonizačního odškodnění za devastaci životního prostředí dotčených obyvatel.

Diskuse je rovněž vedena o účastnickém příjmu,¹⁶⁸ ten narozdíl od nepodmíněného dostávají ti, kteří vykonávají předem stanovené činnosti. Příjemci proto mohou, ale nemusí být všichni již zapojení do pracovního trhu, ale také lidé, kteří se momentálně vzdělávají, připravují na práci, pečují o ostatní, politicky se angažují nebo vykonávají různé formy dobrovolné práce, čímž přispívají ke kvalitnějšímu životnímu a společenskému prostředí. Činnosti, které by si společnost zvolila jako oceňované účastnickým příjmem tak mohou i zvýšit počet lidí, kteří je vykonávají a tím posouvat ekonomiku kýženým směrem. Účastnický příjem tak nakonec může připomínat garantovaná pracovní místa, která představujeme

v textu níže, akorát s tím rozdílem, že při účastnickém příjmu si musí provedení činnosti příjemci zajistit samostatněji oproti zmíněné garanci.

Než přejdeme ke garantovaným pracovním místům, stojí za zmínku ještě jedna důležitá a diskutovaná veřejná politika, která přislíbujee vyřešit některé neduhy nepodmíněného základního příjmu a zároveň může být silným nerůstovým nástrojem. Jsou jí univerzální základní služby.¹⁶⁹ Finanční příjem totiž ještě nezaručuje, že příjemci bude umožněno si obstarat základní potřeby, kterými jsou například vzdělávání, zdravotní péče, bydlení či doprava, jelikož distribuce příjmu nutně nesouvisí s faktickým zajištěním těchto statků, jestliže by byly ponechány distribuci skrze volnotržní prostředí. Velkým rozdílem rovněž je, že tyto služby jsou univerzální, ale podmíněné, a to tím, zda je příjemce skutečně potřebuje, nejsou proto alokovány všem automaticky. Rovněž ne všechny služby musí být nutně zdarma, některé mohou předpokládat finanční spoluúčasť příjemců, jestliže si to mohou dovolit. Nemluvíme přitom o nějaké abstraktní představě, některé služby jsou v Česku podobně zajišťovány již dnes jako například vzdělávání a zdravotní péče.

Podle této navrhované politiky by měl stát regulovat statky tak, aby k nim zajistil přístup všem, kteří to nutně potřebují, a to v dostatečné kvalitě, zatímco by se zároveň snažil vměstnat jejich spotřebu a výrobu do ekologických limitů. Taková politika může stát na silném státu, což ji zároveň činí zranitelnou, nicméně nemusí to být pouze stát, kdo by tyto služby zajišťoval. Naopak jejich garanci mohou mít na starost i menší územní celky nebo komunity těch, kteří danou službu využívají. Různé formy vlastnictví a kontroly nad takovými službami pomáhají zajistit jejich odolnost. Samozřejmě je možné o univerzálních základních službách přemýšlet i jako o doplňující politice k nepodmíněnému základnímu příjmu, který by ve společné kombinaci mohl být mnohem nižší, a přesto by stačil ke střídmému životu.

Environmentálně žádoucí snižování spotřeby a produkce může v tržním prostředí vést ke zvyšování nezaměstnanosti, která je politicky velmi nepopulární, a ostatně proto je dnes často oslavovanější vznik samotných pracovních míst namísto produktů, které taková místa vytváří.

Garantovaná pracovní místa

Další politikou, která je navrhována nerůstovými hlasy, je garantování pracovního místa (job guarantee). Ta si klade za cíl jednak řešení hrozby nezaměstnanosti při nerůstové proměně, ale také oživení těch sektorů ekonomiky, které jsou pro realizaci transformace potřebné.

Nezaměstnanost může být důsledkem opuštění ekonomického růstu; v systému na růstu závislém totiž rostoucí produktivita práce musí být kompenzována vytvářením nových pracovních míst a také usilováním o zvyšování spotřeby, aby se tato nová místa zaplatila. Environmentálně žádoucí snižování spotřeby a produkce může v tržním prostředí vést ke zvyšování nezaměstnanosti, která je politicky velmi nepopulární, a ostatně proto je dnes často oslavovanější vznik samotných pracovních míst namísto produktů, které taková místa vytváří. Garantovaná pracovní místa proto usilují o odpojení zaměstnanosti od ekonomického růstu.

Prakticky si lze představit zánik konkrétních pracovních míst například v podobě mizení pozic v těžbě a zpracování fosilních paliv nebo v letecké a automobilové dopravě a na ně navázaných odvětvích. Při garantovaných pracovních místech jde jednoduše o to, že by stát byl zaměstnavatelem poslední instance. Pokud by člověk hledal zaměstnání, mohl by se obrátit na státní organizace, obec nebo neziskové organizace, které by ho zaměstnaly. Aby nedošlo k přebujení byrokracie, mělo by být vytváření pracovních míst decentralizované, administrované lokálně, ale financované centrálně. Zajímavým příkladem je v tomto ohledu princip public-commons partnership.¹⁷⁰ Nabízené pozice by nicméně musely vyžadovat poměrně nízkou kvalifikaci, aby mohly být snadno dostupné, či nabízet konkrétní pracovní náplň podle zájemců.

Nejde však jen o řešení nezaměstnanosti. Politika garantovaných pracovních míst skýtá také prostor pro to, aby se vytvářely pozice v oblastech, kde by pouze působením trhu a růstového systému nevznikly, přestože v nich člověk může vykonávat hodnotnou a žádoucí činnost. Jde například o péči o ekosystémy, rozvoj komunitních či obecních a kulturních aktivit nebo sociální péči. Potřebujeme totiž „nerůst“ ve využívání materiálních a energetických zdrojů, nikoliv v péči o ostatní.¹⁷¹ Podle B. J. Untiho garantovaná pracovní místa politizují ekonomiku a společnost se musí rozhodnout, co je práce, jak má být odměňována a co má být produkováno. Ne všechna placená práce je totiž společensky prospěšná a zároveň některá je prospěšnější než jiná.

Příkladem je rozvoj těch částí ekonomiky, které potřebujeme pro přechod na obnovitelné zdroje a snížení ekologické stopy společnosti. Trh ale v tomto sektoru pracovní místa nezajistí jen proto, že jsou environmentálně potřebná. Pokud

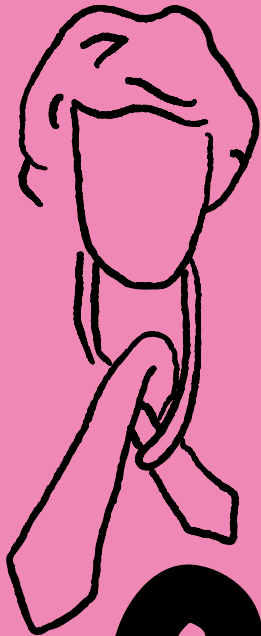
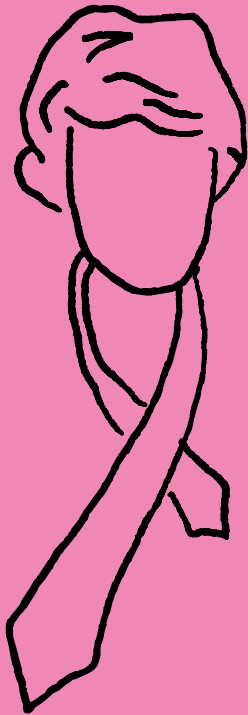
bychom jako společnost učinili politické rozhodnutí začít masivně s výstavbou solárních panelů a větrných elektráren, můžeme to podpořit právě tím, že v tomto sektoru vytvoříme garantovaná pracovní místa. Dalším benefitem garantovaných pracovních míst tak může být, že lidé pracující v současnosti na destruktivních či nesmyslných pozicích dostanou možnost zapojit se do snahy o společenskou transformaci nebo do místních komunitně zakotvených činností.

Zároveň garantování práce umožňuje propojení s dalšími nerůstovými návrhy. Budou mít garantovaná pracovní místa kratší pracovní dobu, než je ta nynější? To by představovalo impuls také pro soukromý sektor, aby zkracoval pracovní dobu tím se vyrovnal alternativě garantovaných pracovních míst. Finanční ohodnocení za takto garantovaná místa a jejich pracovní podmínky se tak mohou stát pobídkou pro zlepšení podmínek a konkurencí pro soukromý sektor. A co kdyby se část ohodnocení vyplácela v lokální měně? To by dále posílilo místní ekonomiku a mohlo omezit emise z dopravy a odliv zisků do center.

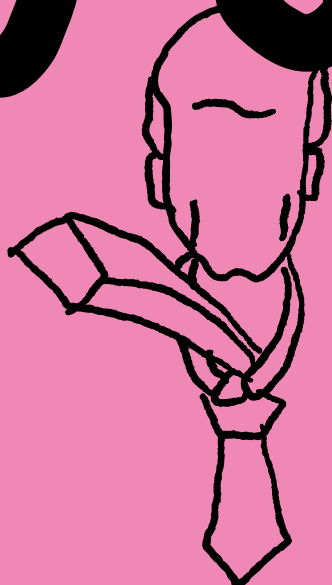
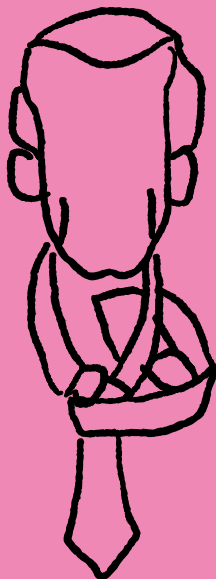
Politika garantování práce přitom čelí i leckterým nedorozuměním. V domácím kulturním okruhu může být spojována s plnou zaměstnaností za minulého režimu, přitom je tu ale zásadní rozdíl: garance práce neznamena povinnost pracovat. Další zkrácenou představou o garantovaných pracovních místech je chápat je jako klasickou keynesiánskou politiku, která má pomocí investic stimulovat ekonomiku. Ačkoliv se pro garantování práce opravdu v některých případech takto argumentuje, není to vlastní nerůstovému hnutí, které stojí naopak o cílené sociálně spravedlivé snižování spotřeby a výroby. Často vznášenou otázkou je také financování garantovaných pracovních míst. Navrhované zdroje se přitom prolínají s těmi, jež uvádíme u možných zdrojů financování nepodmíněného základního příjmu, ostatně jedná se o určitým způsobem podobné politiky, u kterých je možné diskutovat i o zavedení pouze jedné z nich, lépe pak ve vhodné kombinaci či té které podle momentálních potřeb společnosti.

Představené veřejné politiky samozřejmě samy o sobě nerůstovou transformaci nepřinesou. Nabízí ale návrh řešení, jak zabezpečit ekonomiku, která by nestála na exploataci přírodních a lidských sil. Při jejich případném zavádění je klíčové nezapomenout na zásadní přísliby: dělat život a práci kvalitnější, zábavnější a ohleduplnější. Stejně jako u nerůstu, i u těchto politik se musíme mít na pozoru, aby nebyly kooptovány do růstového paradigmatu a nesloužily k utužování či prohlubování sociálních a environmentálních nerovností.

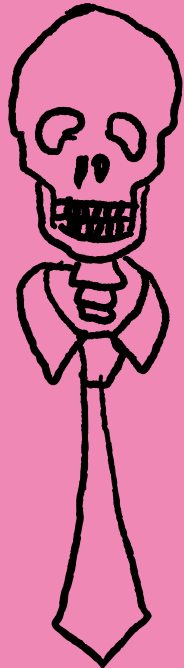
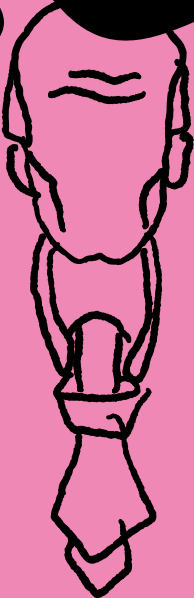
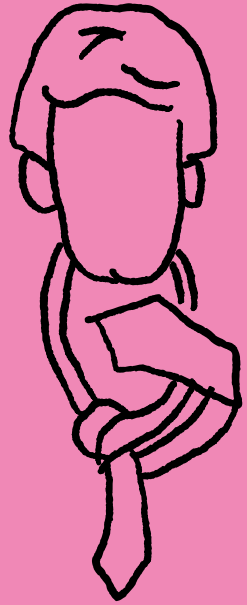
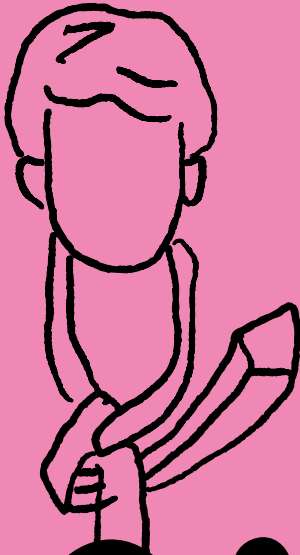
**NERŮST
VE
VYUŽÍVÁNÍ
ZDROJŮ,
NIKOLIV
V PÉČI
O OSTATNÍ**

ÚSP

ÉCH

Sonet XXII

Klus dní, nemáme kdy.
Ale chápejte, čas
je nepatrná část
toho, co trvá vždy.

Co spěchá, pomine
přejde a přeletí;
až to, co zůstane,
nás teprv posvěťtí.

Marnost je mládenci,
kořit se rychlosti,
vzlétat se pokoušet.

Všechno je z milosti:
světlo a temnoty
kniha i květ.

Pohoda pro všechny? Low-tech, práce a péče v nerůstovém světě

Slogan „pohoda všem“ láká vidinou více volného času. Nerůst tím chce otevřít větší prostor péči. Když však vezmeme v potaz, jak nerůst navrhuje organizovat výrobu, obrázek se začne problematizovat. Decentralizované technologie fungující v malém měřítku jsou totiž často náročné na lidskou práci. Nehrozí tedy, že se v nerůstovém světě naopak nadřeme?

Sabina Vojtěchová, Martin Černý –

Nerůstové hnutí navrhuje věnovat více energie péči než výkonu. Prakticky vzato to znamená soustředit se na činnosti, které jsou v současné ekonomice nedoceněné (symbolicky i doslova), ale přesto pro kvalitní život nezbytné. Může jít o práci v domácnosti, péči o děti, jejich výchovu a vzdělávání, péči o stárnoucí rodiče nebo osoby v širší rodině nebo v jistém smyslu i péči o sebe (např. vlastní vzdělávání) a nejbližší okolí (komunitu, sousedství, veřejný prostor...). Aby bylo na podobné aktivity víc času, navrhuje nerůst zkrátit pracovní dobu.¹⁷²

Nerůst zároveň prosazuje výrobní postupy, které spotřebovávají jen nezbytně nutné množství (nejlépe výhradně obnovitelných) přírodních zdrojů. Takové postupy jsou však často náročné na množství lidské práce. Lidská práce tu nahrazuje jiné vstupy, především kapitál a energii. Kromě environmentální udržitelnosti jde nerůstu o to, aby práce nebyla orientovaná primárně podle měřítka efektivity výroby (typickým příkladem takových úspor z rozsahu může být pásová výroba), ale aby byla smysluplnou činností a aby její výsledky posloužily někomu, koho sami známe. V nerůstové literatuře se pro takový princip vžilo označení “konvivialita”, tedy přesvědčení o potřebě bližší interakce s ostatními lidmi a s přírodou a nezávislost na globálních řetězcích. Technologie samotné se pak označují jako „low-tech“ neboli jednoduché postupy, které nevyžadují vysokou úroveň specializace práce ani mnoho dalších vstupů, díky čemuž je mohou praktikovat i malé autonomní skupiny lidí.

Dokáží ale na práci náročné konviviální technologie dostát nerůstovému závazku trávit více času mimo produktivní práci, aniž bychom se při tom „udřeli“ ve snaze naplnit základní materiální potřeby?

Malé je milé (a nerůstové)

Ekologický ekonom Ernst Friedrich Schumacher v textu „Malé je milé“¹⁷³ přináší vizi světa, kterému dominují jednoduché, snadno ovladatelné a opravitelné technologie. Schumacherovy návrhy (podobně jako jeho dalších předchůdců nerůstu Ivana Illiche, Andrého Gorze, Jacquese Ellula nebo Lewise Mumforda) jsou bezpochyby blízké koncepci low-tech: nenáročná řešení, mající za cíl snížit spotřebu energií, materiálů a kapitálu a zároveň podporovat nezávislost na průmyslové infrastruktuře a globálních dodavatelských řetězcích.

Současní nerůstoví autoři a autorky jako Christian Kerschner nebo Andrea Vetter řadí mezi principy nerůstových technologií podobné vlastnosti: autonomii, konvivialitu, vhodné měřítko či demokratizaci a šetrnost k přírodě (dlouhý životní cyklus, možnosti oprav, recyklace, minimalizace odpadu...). Zároveň upozorňují, že uvnitř nerůstového hnutí nepanuje ani zdaleka shoda na tom, jaké technologie jsou „nerůstové“. Mezi konkrétními příklady se nicméně nápadně často objevují právě low-tech postupy, které jsou z konvenčního hlediska pomalé a „neefektivní“.

V energetice nerůst navrhuje jít cestou komunitní obnovitelné energetiky, resp. energetické demokracie¹⁷⁴ či koncepce prosumers¹⁷⁵ (spotřebitel je zároveň výrobcem energie). Důraz se klade i na úspory energie, ovšem pochopitelně v low-tech provedení: například australští autoři Alexander a Yacoumis¹⁷⁶ hovoří explicitně o tom, že část spotřeby plynu a elektřiny spojené s vytápěním lze vyřešit „zahříváním lidí, ne míst“ a opatřeními na úspory energií, což je pohled blízký myšlence dobrovolné skromnosti.

V dopravě je klasickým symbolem nerůstu jízdní kolo (včetně cargo kol, svépomocných opraven typu bike kitchen apod.), preference pěší chůze a celkově pomalosti (vlakem nebo lodí místo letadlem, MHD místo autem...), které souvisí s celkovou očekávanou proměnou infrastruktur tak, aby navrhované dopravní způsoby nikoho nevyčleňovaly ze smysluplného zapojení do společnosti. Protipólem nerůstu je individuální automobilismus (včetně elektromobility) nebo létání letadlem.

V oblasti zemědělství nepřekvapí návrhy na komunitou podporované zemědělství, komunitní zahrádkaření, snaha o potravinovou soběstačnost, permakultu-

ru, organické, ekologické či biodynamické postupy. Potenciálně slibnou koncepcí je agrivoltaika¹⁷⁷ - spojení obnovitelných energií se zemědělskou produkcí.

Pro výrobní sektor pak je charakteristická preference řemeslné, resp. „tradiční“ („hand-made“ či kutilské do-it-yourself) výroby před průmyslovou. Na wikipedické stránce anglického hesla „low-tech“¹⁷⁸ nalezneme celou škálu technologií: truhlářství, tkalcovství, mlynářství, ruční pletení, tradiční vinařství, uzení, solení, nakládání...

Někteří nerůstoví autoři a autorky se ale nebrání ani digitálním informačním technologiím, splňují-li nároky na autonomii: open-source software, digitální a znalostní občiny či peer-to-peer platformy, modulární technologie, blockchain (např. fair-coin).¹⁷⁹ Často je jako přednost zmiňována schopnost snazší politické mobilizace (lidé se přes ně snadněji svolají k akci). Kriticky vnímaná je naopak jejich schopnost zamezovat komunikaci tváří v tvář a vysoká spotřeba energie na jejich provoz.

Společným jmenovatelem všech těchto technologií je každopádně snaha o autonomii vůči centralizované, hierarchické struktuře - ať už v podobě korporací nebo státu. Často se tu také odráží snaha umožnit distribuci plodů výroby v místě (lokalizace). V pozadí je myšlenka „Schumacherovské“ buddhistické ekonomie: stejně jako mají některé technologie potenciál lidi ve skutečnosti odcizovat, jiné mají naopak potenciál lidi sblížovat. Konvivální technologie posilují důvěru a přímou zkušenost s ostatními skrze (spolu)práci a komunikaci tváří v tvář namísto průmyslové produkce a tržních kontraktů. Autonomie, lokalizace, důraz na blízkost a neindustrializovanou produkci mají také potenciál osvobodit od nutnosti odvozovat blahobyt od placené práce - a tím vytvořit větší prostor pro často opomíjené (nebo trhu svěřované) pečovatelské aktivity, tzv. reprodukční práci.¹⁸⁰

Společným jmenovatelem všech těchto technologií je každopádně snaha o autonomii vůči centralizované, hierarchické struktuře - ať už v podobě korporací nebo státu. Stejně jako mají některé technologie potenciál lidi ve skutečnosti odcizovat, jiné mají naopak potenciál lidi sblížovat.

Osvobodit péči ze zajetí trhu, ale nevracet se zpět

Reprodukční práce – protiklad tzv. produktivní, trhem oceňované práce – nahrazuje poněkud nepřesné označení „neplacená práce“. I pečovatelské činnosti se postupem času stávají předmětem placené práce – pečovatelské domy, babysitting, uklízení domácnosti atd., to vše jsou příklady vtažení péče do tržního sektoru. Takzvané komodifikaci péče nahrává současná organizace placené práce – často je nutné za ní dojíždět, nereflktuje lidské biorytmy nebo nebere existenci péče jako potřeby vůbec v potaz. Placenou reprodukční práci pak často poskytují především osoby s horší pozicí na trhu práce (například migrantky), mnohdy za nedostatečnou finanční úplatu a bez jistot systému sociálního zabezpečení.

Ať zpěněžená nebo ne, reprodukční práce dle dlouhodobých výzkumů padá více na bedra žen. Podle statistiky Evropské unie o příjmech a životních podmínkách z roku 2018 jsou to v 68 % evropských rodin právě ženy, kdo pomáhá dětem s přípravou do školy, v 92 % případů ženy perou, v 76 % uklízí a v 79 % vaří. O seniory pečují z 80 % ženy a v případě stálé péče opouští zaměstnání ten, kdo má nižší příjem – většinou tedy opět žena. Celosvětově se odhaduje, že ženy stráví domácími pracemi dvakrát tolik času než muži. Ženy převažují také ve formálním sektoru péče – tvoří například 85 % zdravotnického personálu. Alarmujícím faktem pak je, že třetina z těchto žen má děti mladší 12 let a 19 % těchto žen, tedy 5 % všech zdravotníků, jsou matky samoživitelky.

Právě formální sektor péče tvoří druhou podmnožinu. Spadá do ní nejen zdravotnictví, ale i sociální nebo vzdělávací služby. Jedná se o sféry, které jsou dlouhodobě finančně i personálně podhodnocené, přičemž ve všech jsou častěji zastoupeny ženy než muži. Současně jde o oblasti, které jsou pro společnost klíčové, jak jsme si připomněli i nedávno během covidové pandemie. Je ovšem otázkou, zda by další komodifikace pečujících profesí lepšímu postavení reprodukční práce pomohla. Pečovatelským aktivitám se v rámci tržní logiky z principu nedaří. Nejsou zaměřené primárně na zisk a špatně se jeho logice přizpůsobují – a pokud už se přeci jen přizpůsobí, stávají se privilegiem (placená zdravotní péče, soukromé školy...), což ve výsledku může společenské nerovnosti prohlubovat.

Může ale cesta vést opačným směrem, tedy snažit se pečovatelské aktivity zbavit tržního sevření? Zastánci nerůstu jsou přesvědčení, že ano¹⁸¹: právě proto, že logika zisku

**Logika zisku je zcela
opačná logice péče,
orientace na reprodukční
práci může tvořit jeden
z pilířů nerůstové
transformace.**

je zcela opačná logice péče, argumentují, že orientace na reprodukční práci může tvořit jeden z pilířů nerůstové transformace. Jak tedy péči dekomodifikovat, aniž by se z ní opět stalo neviditelné domácí břemeno, „práce, která se nepočítá“ nebo podhodnocená dřina, která navíc častěji zatěžuje ženy než muže?

Péče jako organizační princip ekonomiky

Předpokladem pro nerůstovou transformaci je mimo jiné i změna společenských struktur. Nejčastěji skloňovanou strukturou v souvislosti s péčí jsou již zmiňované commons, které do češtiny můžeme přeložit jako společné statky.

Například Winne van Woerden představuje commons jako sociální strukturu, v níž se skupina lidí organizuje kolem určité potřeby komunity, jako je zajištění jídla, energie, bydlení nebo péče. Správa commons funguje na základě společných pravidel, přičemž komunita dohlíží na jejich dodržování. Základním principem je zde kolektivnost, prostřednictvím níž získává komunita soběstačnost a samostatnost.

Péče v tom nejzákladnějším slova smyslu funguje jako commons již dnes. Je jí míněna péče, kterou každý z nás potřebuje k tomu, aby mohl vyrůst a osamostatnit se, tedy ona neohodnocená, reprodukční činnost, která se odehrává za stěnami lidských domovů.

Péče jako commons je chápána holisticky a základním principem pro její poskytování je solidarita a reciprocita. Abychom si dokázali představit, že takto organizovaná péče funguje ve větším měřítku, přesahujícím nukleární rodinu, je třeba o ní přemýšlet mimo rámec současného systému. Základní podmínkou je zde vybudování kultury důvěry, vzájemného respektu a spolupráce s formálními i neformálními organizacemi, přičemž úlohy by měly být rozdělovány podle schopností zapojených stran. Konkurence musí být v této struktuře vyměněna za spolupráci.

V commons se podle van Woerden občané stávají aktivními účastníky v budování pečovatelských podmínek, ve kterých chtějí žít. Zůstávají „konzumenty“ v době, kdy péči potřebují, ale mění se v producenty a poskytovatele ve chvíli, kdy mohou tuto roli zastat. Tímto způsobem se péče znovu přeměňuje ve veřejnou službu a méně podléhá tržní logice. Rozhodnutí jsou přijímána zdola a těmi, jichž se přímo týkají. Takový systém podněcuje občany k pocitu odpovědnosti za udržení reprodukčního bohatství jejich místní komunity a radikálně se liší od systému, který podporuje individualitu a produktivitu. Péče o naši vzájemnou

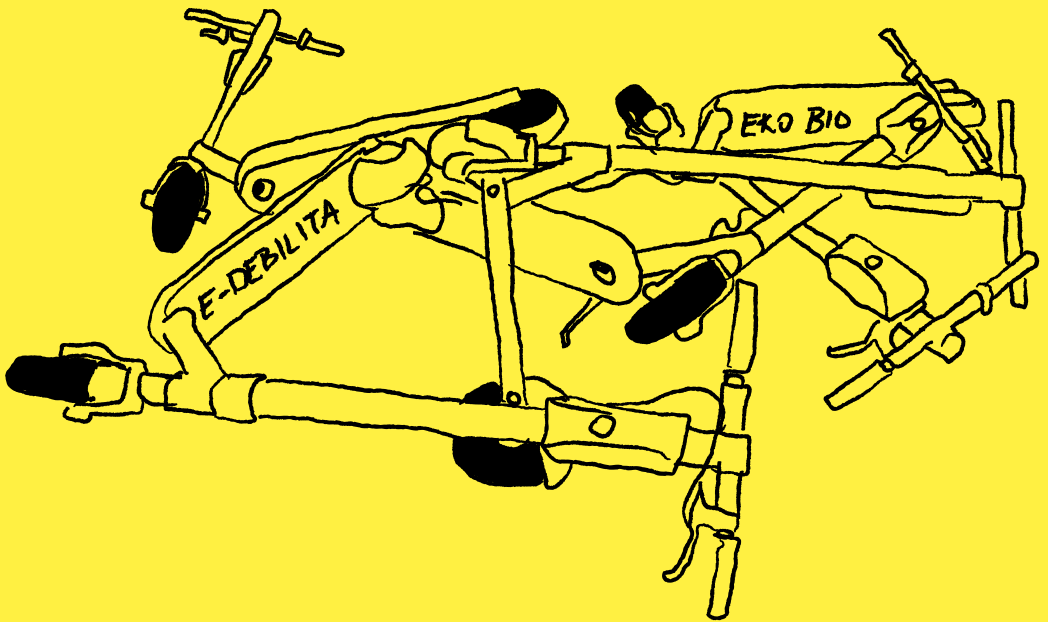
závislost a zranitelnost a posilování komunitních vazeb znamená odmítnout společnost, která považuje lidi za soutěživé a sobecké bytosti a posouvá nás blíže k socio-ekologické transformaci za hranice růstu.

Nelze si nevšimnout podobnosti s principem konviviality, autonomie (na tržních strukturách) či demokratizace u nerůstových technologií. Péči jako commons najdeme v současnosti v malém měřítku u družstevních kolektivů provozujících školky, sousedských skupin, komunitních center nebo u kolektivů pro dětskou péči. Především kolektivy dětské péče, fungující jako časové banky a sdružující rodiny, které si navzájem poskytují hlídání či doučování dětí, se osvědčují jako účinný způsob jak získat více času, pro občanskou participaci, odpočinek nebo práci spojenou s low-tech postupy. Ty jsou - vcelku v souladu s pojetím péče jako commons - organizované na základě důvěry, přímých vztahů bez tržního zprostředkování a lokálních vazeb.

Uniknout iluzi efektivity

Jakkoli jsou low-tech řešení náročná na práci, umožňují uspokojovat potřeby autonomně, mimo peněžní ekonomiku a globální průmyslovou infrastrukturu, a vytvářet tak větší prostor pro pečovatelské aktivity. Konviviální, nerůstové technologie mají zásadní potenciál proměnit organizaci společnosti a pracovní režim lidí. Zásady jako lokalizace a decentralizace pomáhají zprostředkovat obživu v místě. Cílem je mimo jiné umožnit alespoň část obživy uskutečňovat mimo sektor placené práce nebo alespoň rovnoměrně rozprostřít příležitosti k obživě bez toho, aby bylo nutné např. dojíždět za prací.

Navzdory hojně rozšířenému narativu o automatizaci, digitalizaci, efektivitě moderních technologií a „světě bez práce“ jsou to paradoxně právě konviviální, na práci náročná low-tech řešení, která mají mnohem větší potenciál lidi sblížit, podporovat soběstačnost, odolnost a tím pádem méně spoléhat na aktivity zprostředkované trhem. V jistém smyslu tak mohou přinést skutečně „pohodu pro všechny“: možnost trávit více času s blízkými a neohlížet se na placenou práci jako na zásadní (či dokonce jediný) zdroj existenčního zabezpečení.

Nerůstový byznys? Proč a jak by se oxymorón měl proměnit v samozřejmost

Z většinového pohledu se snaha o nerůst v byznysu jeví jako bizarní. Jde ovšem o velmi zajímavou oblast úvah, která představuje zásadní součást celkové proměny našeho ekonomického systému. Pokud se chceme svojí závislosti na růstu zbavit, praxi i vizi podnikání je třeba zásadně proměnit.

Jaké jsou základní rysy nerůstové vize? Dala by se shrnout do hesla: dobrý život pro všechny, v rámci jedné planety. Jde tedy o hledání spokojenosti a štěstí, naplnění biofyzikálních, emočních, společenských a dalších potřeb všech lidí tak, aby se mohli rozvíjet a vzkvétat – jak na úrovni jednotlivců a jednotlivkyň, tak na úrovni větších společenství. Je přitom zásadní, aby se naplňování potřeb jedněch nedělo na úkor naplňování potřeb jiných, a abychom v úhrnu nepřepínali kapacitu ekosystémů, na kterých závisíme.

Pro ekonomiku jako celek i pro jednotlivé ekonomické subjekty z toho plyne, že nejsou, a neměly by být, účelem samy o sobě. Ekonomická aktivita by v první řadě měla sloužit naplňování potřeb lidí a v širším smyslu i péči o ekosystémy, a nikoli naopak. To znamená nezasahovat, nebrat a nevykořisťovat tam, kde je možné ponechat či aktivně spoluvytvářet a pečovat. Ekonomika v nerůstovém pojetí není svrchovaný pán (a ani paní), ale servisní sektor, který má opodstatnění pouze tehdy, pokud jedněm prospívá a jiné není.

Jak upozorňuje Serge Latouche se své knize Malé pojednání o poklidném nerůstu, nerůstová vize kromě jiného znamená přehodnocení toho, co je pro nás důležité, a přerámování mnoha základních pojmů, které jsme zvyklí používat. V centru nerůstové ekonomiky se tak nachází pojmy jako péče, sdílení, spravedlnost, participace, ekonomická demokracie, dobrý život a dostatek. To nutně neznamená,

že efektivita a konkurence mají úplně zmizet z povrchu zemského. Znamená to ale, že nemají patřit mezi základní organizační principy, na nichž budou ekonomické vztahy a instituce vystavěné, a které budou svým fungováním dále posilovat.

Například efektivitu by zároveň bylo záhodno vysvobodit z úzkého ekonomického pojetí minimalizace nákladů a maximalizace (soukromých) zisků. Ve chvíli, kdy je cílem spravedlivá distribuce, naplňování lidských potřeb, a zároveň snižování materiálové a energetické náročnosti produkčních systémů, pojetí toho, co je efektivní, se radikálně mění. Plánované zastarávání výrobků a tuny zdrojů spotřebované na reklamu, která v lidech utvrzuje pocity nespokojenosti a nedostatečnosti, možná pomáhají zvyšovat zisky firem, z pohledu nerůstu je ovšem nelze hodnotit jinak než jako zoufale neefektivní.

Na biofyzikální úrovni je totiž základním požadavkem nerůstu snížení celkové materiálové a energetické náročnosti globální ekonomiky. To nutně neznamená zmenšení všech sektorů ve všech oblastech světa – je například žádoucí, aby sektor obnovitelných zdrojů energie rostl, stejně jako sektor ekologického zemědělství nebo spotřeba pitné vody v některých regionech světa. Z hlediska dlouhodobé udržitelnosti ale nemůže jít o přídavek k již tak přerostlé globální ekonomice; každý potenciální růst musí být vyvážený (a alespoň dočasně převážený) zmenšením a útlumem až do té doby, než dosáhneme objemu biofyzikálního průtoku, v rámci něhož se ekosystémy (jako zdroje i jako rezervoáry odpadů) stíhají plně regenerovat.

Jak má tedy vypadat nerůstový byznys?

Na úrovni jednotlivých podniků se nerůstové principy propisují hned v několika oblastech. Zaprvé, nerůstové podniky mají za cíl naplňovat potřeby lidí a/nebo přírody, nikoli maximalizovat zisk. To zahrnuje velký důraz na environmentálně i sociálně šetrné metody produkce – u výrobků například dlouhodobá trvanlivost a opravitelnost, nepoužívání toxických materiálů, co největší cirkularita a minimalizace odpadů, případně aktivní recycling a upcycling – tedy využívání, případně upgradování již použitých a/nebo odpadních věcí a materiálů.

Nejde přitom jen o „lehké ozelenění“ již existujících postupů, ale v mnoha případech o zásadní reorganizaci (a v mnoha případech také útlum či úplné

Nerůstové podniky mají za cíl naplňovat potřeby lidí a/nebo přírody, nikoli maximalizovat zisk.

opuštění) některých oblastí výroby a spotřeby: například sektor fosilní energetiky, mnoho odvětví konvenčního zemědělství nebo třeba sektor reklamního průmyslu. Nerůstový přístup totiž zahrnuje také odmítnutí klasické reklamy, založené na snaze vytvářet neexistující potřeby a prodat co nejvíc; nerůstovou variantou může být tzv. mattering – tedy informování o věcech, na kterých záleží – nebo by alespoň záležet mělo. Obecně tedy jde o udržitelnost na úrovni toho, co, jak i proč se vyrábí a prodává. Příkladem mohou být mnohé bezobalové obchody, ale třeba i stavební firma – kýženým směrem se vydává například firma KOMA Modular z Vizovic.

Zadruhé, pokud podnik dosáhne ve svém hospodaření zisku, nerozděluje ho svým vlastníkům, akcionářům či jiným soukromým subjektům, ale reinvestuje ho do zkvalitnění svých služeb a/nebo naplňování svých veřejně prospěšných cílů. Často se s tím pojí specifické vlastnicko-právní uspořádání, kdy podnik má například ziskovou právní formu společnosti s ručením omezeným (s.r.o.), kterou ale vlastní nezisková organizace – veškeré potenciální zisky tak v důsledku plynou do neziskových aktivit. Tak funguje například Obchod NaZemi s.r.o., který prodává fairtradové výrobky, a jehož zřizovatelem je NaZemi, zapsaný spolek. Jindy podnik funguje přímo v rámci specifické právní formy – u nás například sociální družstvo, které má zákonem stanovenou povinnost reinvestovat minimálně dvě třetiny zisku do naplňování deklarovaných veřejně prospěšných cílů. Příkladem může být brněnská družstevní kavárna a veganský podnik Tři Ocásci.

Dalším, třetím pilířem nerůstových podniků je určitě demokratická rozhodovací struktura a participace, ať už na úrovni členů a členek (např. v družstvu či neziskových členských organizacích) a/nebo zaměstnanců. Opět – v rámci právních forem je tomuto ideálu nejbližší družstvo, demokratický a participativní charakter si ale do zakládacích dokumentů mohou vetknout i jiné právní formy. Demokratická participace může navíc hranice podniku přesahovat.

V literatuře se mluví například o tzv. multi-stakeholder cooperatives, tedy družstvech, kde se na rozhodování o směřování a náplni činnosti podílí i další místní aktéři nad rámec členů a členek či zaměstnanců a zaměstnankyň družstva – například zástupci a zástupkyně spotřebitelů, spolupracujících producentů, místních spolků, dobrovolníků, a podobně. Tyto prvky v sobě nese například pražírna fairtradové kávy Fair & Bio, fungující jako integrační sociální podnik v Kostelci nad Labem, ale udržuje kontakty i se „svými“ producenty ze zemí globálního Jihu a působí v několika sítích eticky zaměřeného podnikání (Slušná firma¹⁸², Asociace společenské odpovědnosti¹⁸³ a RIPESS EU¹⁸⁴).

Krom zahrnutí širší komunity do fungování podniku je charakteristické také zahrnutí netržních a/nebo nepeněžních vztahů do ekonomické činnosti – například ve formě dobrovolnické práce, netržního nastavení cen (například poskytnutí prostor pro komunitou podporované zemědělství za netržní cenu,

Pokud podnik dosáhne ve svém hospodaření zisku, nerozděluje ho svým vlastníkům, akcionářům či jiným soukromým subjektům, ale reinvestuje ho do zkvalitnění svých služeb a/nebo naplňování svých veřejně prospěšných cílů.

případně zcela zadarmo v rámci širší spolupráce). Úplně mimo konvenční peněžní systém pak fungují například skupiny LETS (Local Exchange Trading Systems), tedy komunitní výměnné sítě, které si vytváří vlastní zúčtovací jednotky paralelně k oficiální měně – viz například brněnská LETS skupina Rozleť se.¹⁸⁵ Dalším příkladem ve směru neformálních struktur může být Model Živá krajina,¹⁸⁶ založený v první řadě na dobrovolnické práci místních skupin lidí v rámci péče o krajinu a adaptace na změny klimatu.

Pátým, možná poněkud filozofičtějším principem, je pak zakotvení v určitém místě a čase – tedy respekt a úcta k místnímu společenství i ekosystémům, se kterými prostor a čas

sdílíme. Souvisí samozřejmě svým způsobem se všemi principy předchozími – a zároveň je ukotvuje v širším etickém rámci. Pro lepší představu – například hlavní motivací pro založení sociálního podniku Moštárna Hostětín nebyla produkce moštu jako taková, ale zpracování místních tradičních odrůd jablek z regionálních sadů, včetně sadu genofondového – aby se mohla zachovat genetická diverzita i krajinná pestrost v regionu Bílých Karpat. Moštárna zpracovává i další druhy ovoce, zároveň se ale snaží udržet v rámci možností svůj lokální charakter a regionální – fyzické i kulturní zakotvení, například včetně právě proběhlé Jablečné slavnosti,¹⁸⁷ osvětových přednášek a dalších aktivit nad rámec samotné produkce moštu.

Nerůstové byznysy v praxi

Jakkoli se možná naplnění nerůstové podnikatelské vize může zdát až příliš idealistické, nerůstové podniky i v rámci současného systému existují. Aktuálně asi nejznámějším příkladem je americká firma Patagonia,¹⁸⁸ která principy sociální a environmentální odpovědnosti hlásá a naplňuje prakticky už od svého založení v 70. letech. Reklama s heslem „Nekupujte si tuto bundu“, která zákazníky a zákaznice nabádá, aby si pořádně rozmysleli, jestli novou bundu opravdu potřebují, dlouhodobá životnost výrobků, jejich plná recyklovatelnost, zákaznický servis garantující opravu starších výrobků – to všechno ladí s principy nerůstu.

Aktuálně se firma, respektive její zakladatel Yvon Chouinard, celosvětově proslavil tím, že vlastnictví společnosti převedl do charitativního svěrenského fondu, z něhož bude veškerý budoucí zisk věnován na boj s klimatickou změnou. „Země je nyní naším jediným akcionářem“, prohlašuje na webu Patagonia.¹⁸⁹ Samozřejmě lze namítnout, že se Chouinard k tomuto kroku rozhodl až potom, co sám sebe celkem slušně zaopatřil (Forbes letos jeho majetek odhadl na 1,2 miliardy dolarů). Nicméně příklady táhnou – třeba se další miliardáři rozhodnou k podobnému kroku dřív. Každopádně jde o zajímavý nerůstový precedens.¹⁹⁰

Příklady nerůstových forem podnikání ale samozřejmě neexistují jen v zemích globálního Severu. Například v Indii se sdružuje v rámci širšího hnutí za radikální ekologickou demokracii¹⁹¹ celá řada místních družstevních i neformálních podniků a komunitních iniciativ, tvoří síť a vzájemné synergie například pod hlavičkou Proudů alternativ¹⁹² (Vikalp Sangam). Dalším příkladem je bangladéšské družstvo BRAC, které se zaměřuje hlavně na sociální práci a podle vlastních údajů zaměstnává více než 90 000 lidí, převážně žen. To spolu s Patagonií vyvrací zjednodušenou představu, že nerůstové firmy jsou v principu malé.

Příbuzné koncepty

Stejně jako celý koncept nerůstu, i pojetí nerůstového podnikání se teprve vyvíjí a je aktuálním předmětem debat v rámci akademických kruhů i lidí z praxe. Pět principů uvedených výše vychází do velké míry z práce Nadi Johanisové a jejích kolegů v rámci dlouhodobých výzkumů ekonomických alternativ.¹⁹³ Přestože tyto autorky používají nejčastěji pojem eko-sociální podniky, jejich pojetí má k nerůstovým vizím velice blízko, a samy autorky je někdy s nerůstem explicitně propojují.¹⁹⁴

Příbuzným, i když v praxi víc sociálně než environmentálně orientovaným konceptem, je sociální podnikání,¹⁹⁵ které v ČR zapustilo kořeny již před více než 20 lety. Sociálních podniků u nás existuje minimálně několik set.¹⁹⁶ I když se velká část z nich zaměřuje na integraci znevýhodněných skupin a související sociální cíle, můžeme mezi nimi najít i mnoho zajímavých iniciativ s přesahem do environmentální oblasti. Za příklad může sloužit Kokoza¹⁹⁷ – společensky prospěšný podnik, který se zaměřuje na podporu kompostování, komunitních zahrad a dalších souvisejících aktivit.

Kokoza se zároveň hlásí i k principům tzv. tyrkysových organizací – dalšího konceptu, který se v mnoha ohledech nerůstové vizi blíží. Tyrkysové firmy¹⁹⁸ jsou podle tzv. integrální teorie zatím nejvyšší formou uspořádání jak společenských, tak i podnikatelských a organizačních vztahů, jak popisuje například

Frederic Laloux ve svojí knize *Budoucnost organizací*.¹⁹⁹ U nás diskutuje pojetí i praxi tyrkysových firem, a také obecněji etického a udržitelného podnikání²⁰⁰ například Tomáš Hajzler a další členové a členky organizace *Slušná firma*, aktuálně například v rámci podzimní série seminářů *Příběhy z okraje*. Zkušenosti z „okraje“ zatím sdíleli Josef Dvořáček z firmy *Sonnentor* a Stanislav Martinec z již zmiňovaného podniku *KOMA Modular*.

Nakládání se ziskem jako klíčový problém

Příkladů do určité míry etických, alternativních či společensky odpovědných podniků můžeme najít relativně hodně. Jaksi z definice ekonomické alternativy (zatím) nepředstavují mainstream, ale kdo začne hledat, je zpravidla překvapený/á, kolik zajímavých podniků a iniciativ – a to i v rámci České republiky – v praxi existuje. Většinou jde spíše o malé a střední podniky, které v rámci národních ekonomických účtů oficiálně hrají zanedbatelnou roli. Minimálně v oblasti přístupů a podnikatelského povědomí lze ale tvrdit, že úvahy o veřejné prospěšnosti i (autentické) udržitelnosti už tu zapustily svoje kořeny.

Přesto i pro velkou část těchto alternativ znamená nerůst výzvu. Většina výše uvedených nerůstových principů²⁰¹ sice do velké míry souzní s obecnějším směřováním ekonomických alternativ, nerůst ovšem vznáší nárok na jejich dost radikální naplňování. Asi nejvíce kontroverzní je přitom požadavek úplné neziskovosti. Zatímco například pro sociální podniky stačí podle českých i evropských principů reinvestovat alespoň polovinu dosaženého zisku (a i spousta jiných přístupů si dokáže představit jistý odklon od zisku jako primárního motivu ekonomické činnosti), nerozdělovat zisk do soukromých rukou vůbec zní i mnoha alternativním podnikatelům a podnikatelkám poněkud přehnaně.

Takže proč je tento požadavek na stole? Chce hrát nerůst za každou cenu roli *enfant terrible* a všechny – včetně svých potenciálních spojenců a spojenkyň – neustále provokovat? Nebo existují dobré důvody, proč se v nerůstu o úplné neziskovosti mluví?

Pro úvahy na toto téma lze rozhodně doporučit práci ekologické ekonomky Jennifer Hinton, která kromě vlastní sady principů nerůstových podniků a jejich aplikace na konkrétní příklady z různých částí světa přináší ve svých textech a přednáškách²⁰² také úvahy o systémových souvislostech růstového podnikání. Jako podklad využívá systémovou analýzu, kde na souboru pozitivních a negativních zpětných vazeb v rámci ekonomického systému dokládá svůj hlavní tezi: dokud se nevzdáme rozdělování firemních zisků do soukromých ru-

Pokud neodstraníme ze systému tlak soukromých vlastníků a investorů očekávajících „svoje zisky“, půjde vždy v principu o nekonečné dílčí odstraňování nejhorších následků, namísto odstranění jejich příčiny.

kou, vždy se nám v důsledku zpětno-vazebných mechanismů do systému znovu vloudí růstový imperativ, který se z úrovně jednotlivých firem přenáší na úroveň celého ekonomického systému, a v důsledku přináší všechny známé negativní environmentální a sociální dopady. Tyto negativní tlaky lze samozřejmě pomocí veřejných politik do různé míry tlumit a jejich důsledky odstraňovat – jak jsme toho ostatně svědky i v současnosti. Pokud ale neodstraníme ze systému tlak soukromých vlastníků a investorů očekávajících „svoje zisky“, půjde vždy v principu o nekonečné dílčí odstraňování nejhorších následků, namísto odstranění jejich příčiny.

Jak toho ale v praxi dosáhnout? Jako u mnoha dalších nerůstových oblastí, i tady už existují návrhy politik, ale zároveň jde o pole otevřené pro spoustu další podrobnější práce. Předpokladem je samozřejmě uznání, že něco takového je vůbec možné, společně s širší společenskou poptávkou po změnách. Na úrovni konkrétních opatření je prvním krokem odstranění stávajících tlaků a ziskových předpokladů zabudovaných například v legislativě (viz třeba § 420 Občanského zákoníku,²⁰³ který automaticky předpokládá záměr zisku v definici podnikatele), a zároveň rozšíření možnosti podnikání pro neziskové subjekty.

Určitě si lze představit přechodné období, v němž rozdělování zisku do soukromých rukou sice není znemožněno, ale právní definice ho už automaticky nepředpokládají. Zároveň jsou například ve veřejných zakázkách v prvním kroku upřednostňované, v důsledku pak jediné přípustné, neziskové právní formy. Nabízí se také další motivační nástroje, jako výraznější daňové zvýhodnění neziskových právních forem, a naopak výrazně progresivnější zdanění soukromých zisků. Ve chvíli, kdy neziskové právní formy v ekonomice převládnu, lze pak uvažovat o úplném přechodu zbývajících ekonomických subjektů na neziskový model.

Systémový pohled

Přechod na neziskové tržní hospodářství, které navrhuje Jennifer Hinton a další, má samozřejmě spoustu dopadů na fungování celého systému: ovlivnil by daňové

příjmy do veřejných rozpočtů, stejně jako rozložení bohatství nebo ekonomické i politické moci ve společnosti. V tomto smyslu jde pouze o menší, byť nedílnou součást celkového přechodu k nerůstové ekonomice a společnosti. Jejím dalším aspektům se věnují texty z nerůstového seriálu v tomto deníku,²⁰⁴ které dohromady skládají střípky nerůstové vize budoucnosti. Samostatným tématem jsou pak konkrétnější návrhy ohledně posoupnosti a logiky zavádění balíčků nerůstových politik, kterým se věnuje například Timothée Parrique.²⁰⁵

Z pohledu na systémovou úroveň zároveň plyne ještě jeden důležitý aspekt: přechodu na nerůstové tržní hospodářství nelze dosáhnout jenom skrze transformaci jednotlivých podniků a proměnu „podnikatelského prostředí“. Zásadní součástí je aktivní síťování těchto ekonomických iniciativ, jejich spolupráce a koordinace. Z hlediska přechodových fází v rámci současného systému jde o kooperativní strategie přežívání a rozvíjení místních vazeb, včetně lokalizovanějšího oběhu peněz.

Zajímavé úvahy tímto směrem představuje například strategie „community wealth building“, tedy rozvíjení potenciálu komunitního živobytí v rámci lokálních ekonomik, jejichž součástí nejsou jen soukromé subjekty, ale také obecní vlastnictví a demokratická kontrola základních infrastruktur (školství, zdravotnictví, vodovodní sítě apod.), včetně problematiky místního koloběhu peněz²⁰⁶ a dostupnosti (etických) investic. Ikonickým příkladem je například britský Preston²⁰⁷ a obecněji přístup municipalismu, tak jak ho praktikují například v Barceloně²⁰⁸ – i když nutně nevychází z otevřeně nerůstových předpokladů.

Pokud se vrátíme do kontextu České republiky, máme před sebou asi největší aktuální výzvu dalšího rozvoje alternativní ekonomiky: propojování ekonomických alternativ do větších funkčních celků, do sítí schopných dodávat si navzájem energii, zboží, služby, sdílet know-how a spolupracovat. Teprve z této propojenosti se rodí nejen schopnost přežít a lépe odolávat tlakům okolního systému, ale ve výsledku také větší autonomie a schopnost v každodenním životě fungovat a uspokojovat potřeby lidí na základě neziskových, potažmo nerůstových principů.

Kam tedy dál?

Jako u mnoha dalších témat, která nerůst přináší, není cílem tohoto textu vás v rámci pár odstavců přesvědčit, že má nerůst pravdu. Mým cílem je otevřít debatu na téma nerůstového podnikání. Pokud chci čtenáře a čtenářky o něčem přesvědčit, pak „jen“ o tom, že existují i jiné možnosti uspořádání ekonomiky a společnosti, než jaké jsme zvyklí v tuto chvíli žít. Z aktuálního zájmu o téma

nerůstu se zdá, že toto téma přitahuje čím dál větší množství lidí – v nejbližší době třeba v rámci nerůstového dne na Jihlavském Festivalu dokumentárních filmů, kde se v rámci Inspiračního fóra²⁰⁹ objeví i zmiňovaná Jennifer Hinton a téma nerůstového podnikání. Obdobnou diskusi – s Jennifer Hinton i se zástupci a zástupkyněmi nerůstových byznysů z ČR – jsme vedli také v rámci nerůstové konference v září 2022 v Brně – záznam bude už brzo dostupný na nerůstovém webu.²¹⁰

V jednom z textů o nerůstových byznysech, kterých se v poslední době vyrojilo hned několik,²¹¹ se autoři explicitně ptají: měl by se byznys bát nerůstu?²¹² Sami odpovídají, že nikoliv – nerůst je přece pro byznys příležitost: firmy se podle nich mohou adaptovat na „consumer-driven degrowth“, jinými slovy: mohou dělat to, co vždycky: sledovat trendy, reagovat na preference zákazníků, a „místo toho, aby prodávaly více, mohou firmy prodávat lépe, a růst způsobem, který uspokojí jejich zákazníky a zároveň respektuje životní prostředí.“

Jakkoli je sympatická snaha autorů nedělat z nerůstu strašáka a najít na něm pro byznys něco pozitivního, těžko lze souhlasit s vyzněním článku, že tak moc se zase neděje – nějaký růst to (opět) bude, akorát tak trochu jiný. To až moc připomíná udržitelný rozvoj a všechny formy zeleného růstu – vlk se nažere a koza zůstane prakticky celá, nebo dokonce ještě lepší.

Podle mě je ale fér říct, že změny, které nerůst navrhuje, jdou za rámec „změny zákaznických preferencí“. To samozřejmě neznamená, že by se jich byznysy musely nutně bát. Měly by se ale začít připravovat na změny větší než malé. Jak lze s autory článku rozhodně souhlasit – tváří v tvář přímým dopadům klimatické změny po nich bude „růst poptávka“.

2008

„Burza umožňuje slušnému člověku chovat se jako psychopat,“ říká investor, který odhalil destruktivní dynamiku kapitalismu

O fungování kapitalismu se často bavíme s lidmi, kteří se snaží svojí činností přispět ke spravedlivějšímu a udržitelnějšímu světu. Málokdy problémy kapitalismu probíráme s někým, kdo ho aktivně udržuje třeba tím, že se podílí na chodu burzy. Vojtěch Vild má mnohaletou zkušenost s investováním a může tak poskytnout cenný pohled „zevnitř“. Když se přihlásil na Nerůstovou akademii v roce 2022, nebylo jasné, jestli vydrží do konce. Zůstal a postupně se v našem dialogu ukazuje, že problematizování základů fungování burzy se s nerůstovou perspektivou překvapivě dobře doplňují.

Adam Čajka – Rozhovor s Vojtěchem Vildem

Čemu ses věnoval předtím, než jsi začal investovat?

Vystudoval jsem IT a pak ještě energetiku. Prošel jsem si vývojem počítačových her, IT prací v korporátu a nějaký čas jsem dělal marketing. Přišlo mi, že vydělávání peněz je velmi bolestivý proces, drtivá většina pracovních nabídek mi nedávala smysl a přišlo mi absurdní pracovat 40 hodin týdně. Žil jsem od výplaty k výplatě a připadal si strašně nesvobodně. Pak se mi dostala do ruky kniha „Bohatý táta, chudý táta“ – z mého dnešního pohledu opravdu ďábelské dílo – a věděl jsem, že svůj život musím změnit. Ukecal jsem kamaráda a začali jsme se spolu věnovat zprostředkovávání obchodování kryptoměn. Tím jsem si vytvořil dostatečný základ na investování, kterému se již zhruba šest let věnuji.

A jak tvoje investování vypadá teď?

Investuji nebo spíše investoval jsem především na burze do amerických technologických firem. Na investování je jedna věc opravdu praktická. Umožňuje člověku vydělávat velmi slušné peníze za málo času a námahy. To mi v pos-

Uvědomil jsem si, jak se naše civilizace cíleně dělí na ekonomické poddané a panstvo - neboli kolonizované a kolonizátory. Burza a investování je jeden ze základních společenských mechanismů, které toto uspořádání udržuje při životě.

dalších spolupracovníků, kteří to ještě nevidí úplně stejně jako já. Musím to klubko tedy rozmotat postupně a citlivě. Ale dlouhodobý plán je jasný - z investování odejít.

Jak vypadá pracovní den investora?

Pracuji zhruba jeden až dva dny v týdnu. Za prvé pomocí internetu a placených služeb dohledávám informace ke stávajícím investicím. To může obnášet sledování tzv. „deep dives“ vytvářených specializovanou firmou, zkoumání výsledků nebo i poslouchání čtvrtletních „earnings calls“. Za druhé zkoumám nové technologické trendy a hledám odpovídající mladé firmy, do kterých bychom mohli investovat. Pro úplnou představu: ročně lze vydělat miliony a trendem pak je, že je to rok od roku víc - společně s tím, jak kapitál roste. Víte, že pokud držíte akcie déle než 3 roky, nemusíte ze zisku z prodeje akcií v naší zemi zaplatit ani korunu?

V jakém momentu sis uvědomil, že věci se mají jinak, než sis původně představoval?

ledních letech umožnilo se například věnovat dalšímu studiu, natáčení filmu a psaní esejí... Díky tomu jsem si uvědomil i to, jak se naše civilizace cíleně dělí na ekonomické poddané a panstvo - neboli kolonizované a kolonizátory. Burza a investování je jeden ze základních společenských mechanismů, které toto uspořádání udržuje při životě.

Mně osobně se z poddanské role podařilo dostat mezi panstvo. Já ale chci svět, kde žádní poddaní ani panstvo nejsou - a bohaté antropologické záznamy ukazují, že takové civilizace tu už před námi byly a jsou možné i dnes. Takže hodně přemýšlím, jak s tím vším seknout a co dělat místo investování. Nechci to ale prostě přetnout sekerou, protože s investováním mám spojené pro mě velmi hodnotné vztahy. Mám v investování parťáka a ještě několik

Nejasný pocit, že na investování je cosi temného, jsem měl vždycky. Děla-
lo mi například problém vysvětlit sedmiletému synovci, proč bych měl
za jednorázovou peněžní podporu nějakého výrobce získat doživotní nárok
na jeho zisky – znělo to prostě nefér. Vrtalo mi taky hlavou, jak je možné,
že mám v porovnání s ostatními běžně pracujícími kamarády tolik peněz
za tak málo práce, ale vysvětloval jsem si to tím, že jsem jako investor nositel
inovace, čímž zlepšuji lidem životy po celém světě.

Vlastně jsem to nechtěl moc do hloubky řešit, protože jsem tušil, že to, co
objevím, by mi mohlo velmi zkomplikovat život. Život investora je totiž
strašně pohodlný. Pamatuji si dvě významné události, které vytvořily trhliny
v mém tehdejší vidění světa. První byl rozhovor s kamarádkou, která přišla
s myšlenkou, jestli by nebyl lepší svět, kde by firmy žádný zisk pro své vlast-
níky nevytvářely. Ačkoliv tehdy jsem tvrdil, že by tím vzala investorům práci
a dramaticky by se tím zpomalily inovace, dost mě to nahlodalo. Druhou trh-
linou byl opět rozhovor se známou, která nadhodila, jestli opravdu potřebu-
jeme všechnu tu prudkou technologickou inovaci pramenící z investorské
aktivity.

Do toho se nám s mým parťákem v investování dost dařilo, což viděli i naši
známí a mnozí nám začali nabízet svoje peníze, ať se jim o ně staráme a zhod-
nocujeme je. Začali jsme jednat s právníky a začali jsme uvažovat o otevření
neveřejného investičního fondu. V té chvíli jsem si uvědomil, že jde do tuhého
a že jakmile to rozjedeme ve velkém, nebude už snadné cesty zpět. V té době
jsem si ještě našel přítelkyni, která přestože dělala velmi společensky hod-
notné práce (měla kavárnu a starala se o nemocné a postižené), třela narozdíl
ode mě bídu s nouzí. Rozhodl jsem se tedy otevřít Pandořinu skříňku a sys-
tematicky jsem se dva měsíce věnoval zkoumání toho, jak funguje kapitalis-
mus. To, co jsem začal zjišťovat, pro mě bylo šokující, a nakonec to vyústilo
v napsání mé první eseje o kapitalismu.

Jaká tedy byla tvoje zjištění a nakolik je podle tebe korporátní
kapitalismus reformovatelný?

Kapitalismus chápu jako tržní
ekonomiku a zároveň jako
nastavení, kde primárním cílem
podnikání je dosahování zisku. Tržní
ekonomika nutně neznamená ka-
pitalismus. Dnes nám přijde přiro-
zené a normální, že cílem podnikání
by mělo být hlavně dosahování zis-

**Víte, že pokud držíte
akcie déle než 3 roky,
nemusíte ze zisku
z prodeje akcií v naší
zemi zaplatit ani
korunu?**

Investování je ve své podstatě proces kolonizace podnikání, kdy jste jako investor v roli pijavice, která navždy nutí firmu k nepřirozenému usilování o zisk a z tohoto zisku pak trvale ukrajujete.

Investování je ve své podstatě proces kolonizace podnikání, kdy jste jako investor v roli pijavice, která navždy nutí firmu k nepřirozenému usilování o zisk a z tohoto zisku pak trvale ukrajujete. Kapitalismus je tedy v jádru kolonialismem v rouše beránčím. Motivací lidí, kteří tento systém udržují, je podle mě touha zajistit pro sebe a své blízké dobrý život. Je v tom možná i usilování o štěstí alespoň v okruhu svých blízkých lidí, které ale vychází z předpokladu vidění světa koloniální evropy 16. století. Evropané si tehdy mysleli, že svět je zlý, člověk je z podstaty zkažený (zatížený dědičným hříchem), je nezbytné žít v silně hierarchických společenstvích a mít drsnou retributivní spravedlnost, protože jinak bychom se navzájem pozabíjeli. Je to vidění světa jako hry s nulovým součtem. Abych se já mohl mít dobře, musí někdo jiný trpět.

Jako kolonialisté/kapitalisté před tím ale zavíráme oči, protože by to mohlo vzbudit naši empatii. Jak ale všichni víme, co oko nevidí, to srdce nebolí. Bylo tedy třeba vytvořit systém, který nás kapitalisty dostatečně dobře oddělí od našeho kolonizovaného prostředí a od bolesti s tím spojené. Není náhodou, že ve Velké Británii – této kolébce kolonialismu – má bohatá třída zámky s tak velkými ploty a tak odtažitý styl komunikace. Akciová burza je jedním ze základních mechanismů, které v dnešní době tuto nenápadnou kolonizaci umožňují. Maskuje před námi samotnými, že se jedná o kolonizaci a zároveň nám umožňují cítit se dobře a užitečně. Je to mimo jiné jeden ze základních mechanismů, který trvale udržuje obrovské majetkové rozdíly ve společnosti. Majetek je ve světě rozdělen zhruba tak, že pokud bychom ke stolu usadili deset lidí a naservírovali jim deset vajec, jeden člověk by jich snědl osm, další čtyři lidé by snědli dvě vejce a posledních pět by snědlo jen drobky, které tomu prvnímu člověku upadly od pusy.

ku, z historického hlediska je to ale jen pár století mladý fenomén. Tradičním smyslem podnikání bylo vzájemné uspokojování potřeb. Nějaký zisk byl vítaný, ale nebyl to smysl podnikání. Podnikání bývalo úspěšné i když negenerovalo zisk a jen zaplatilo náklady na produkci a své zaměstnance. Z investorského, tedy kapitalistického hlediska má ale taková firma hodnotu nula.

Investujete proto, že tím získáváte podíl na současném (nebo budoucím) zisku firmy. Současné investování by bez toho, že by primárním cílem podnikání bylo dosahování zisku, nedávalo smysl. Smlouva s investorem je z určitého hlediska obdoba Faustovy smlouvy s ďáblem.

Co je ale vlastně špatného na tlaku k dosahování zisku?

Firma se v kapitalismu nachází v dvojích kleštích. Nestačí, že je na trhu, kde musí konkurovat ostatním firmám, ale ještě je v kleštích od svých majitelů (akcionářů), kteří chtějí vidět co největší zisky. Férové platy jsou v přímém protikladu s tím, co chtějí akcionáři – čím více zaplatíte zaměstnancům, tím méně dostanete jako akcionář. Čím kvalitnější a dražší materiál použijete na výrobek, tím méně zůstane pro akcionáře. Čím déle výrobek vydrží, tím méně jich prodáte a opět jako akcionář trápíte. Zisku lze ale dosahovat především úsporou z rozsahu – tedy hodně zjednodušeně především z procesu, kdy lidi nahrazujete automatizací. Přestože se často žádná energie takto neušetří, stroje jsou obecně levnější, protože jsou méně zdaněné a hlavně nepotřebují peníze na povinnou účast na konzumní ekonomizované společnosti. Dobře je ten rozdíl vidět například na průmyslovém versus regenerativním zemědělství. V tom průmyslovém se nachází velké lány, spousta techniky a chemikálií, zatímco v regenerativním je velká diverzita plodin a pracuje tam mnohem více lidí.

K úsporám z rozsahu se váže masivní zvyšování produkce, což zase vede k velké koncentraci potřeby zdrojů (např. vody, vykácení lesa pro uvolnění místa na továrnu nebo pole), koncentraci odpadu, koncentraci moci a korupce, homogenizaci pracovního prostředí a také k nutnosti masivní, často manipulativní reklamy, která umožní tuto zvýšenou produkci na trhu udat. Dalším způsobem, jak dosahovat zisku, je komodifikace pracovních pozic, kde lidi nahradíte rolemi: chcete, aby člověk byl snadno nahraditelný a pozice nenáročná na dovednosti, protože tak získáte přístup k trhu, kde je trvalý přebytek pracovní síly a můžete tak jako firma platit lidem naprosté minimum (představte si například práci v některém z populárních fast foodů). Ideálním cílem firem orientovaných na zisk je ale zbavit se lidských zaměstnanců úplně.

Na vzestupu je ale i kultura startupů, která často deklaruje zájem o etické podnikání a vůli „dělat věci jinak“...

Netvrdím, že některé startupy nejsou založeny na myšlence naplňovat lidské potřeby. Jsou ale už od začátku zatížené vidinou zisku (a růstu). Startupy tak téměř nevyhnutelně přitahují angel a VC investory, aby obstály v konkurenci, až nakonec vyrostou ve velké firmy kvůli úspoře z rozsahu, a následně se z nich stávají veřejně obchodované korporace, aby původní investoři (a často i už částečně vyhořelí zakladatelé) získali kupce pro své podíly a firma získala snadný přístup k dalšímu rozvojovému kapitálu. Jakmile je firma

na burze, jejím majitelem se postupně stává jakási šedá masa investorské veřejnosti.

Velká část této veřejnosti ani neví, co přesně vlastní, protože k nabývání vlastnictví dochází prostřednictvím různých fondů (např. i důchodových). A upřímně řečeno, investorům z veřejnosti je to, dokud mají dobrou návratnost, většinou jedno. Tuto šedou masu zcela odstíněnou od reálného fungování firmy spojuje jedině: chtějí dobré zhodnocení investice, obvykle ve střednědobém horizontu. Jako anonymní majitelé veřejně obchodované korporace jsme tedy dotáhli nenápadnou kolonizaci k dokonalosti. Tlačíme na zisk a jsme téměř dokonale odstíněni od toho, jakou bolest a destrukci tento tlak způsobuje.

Veřejně obchodovaná korporace se tedy od určitého okamžiku většinu času chová jako kolonizující psychopatický stroj, který kvůli zisku za každou cenu vysává přírodní zdroje i své zaměstnance, korumpuje politiky a drancuje lokální komunity. Nezáleží na tom, jestli těží ropu, vyrábí solární panely nebo software. To ale není sexy image ani pro zákazníky, ani pro zaměstnance, ani pro akcionáře. Všichni se chceme cítit dobře, a proto korporace musí neustále vytvářet a udržovat při životě trojí iluzi.

Pro zákazníky se korporace tváří jako kamarád - využívá k tomu techniky goodwashingu, greenwashingu apod. „Když koupíte naše ekologické auto, zasadíme za vás strom...“ Pro zaměstnance předstírá hodnoty a firemní kulturu a vytváří různá rozptýlení ve formě kurzů a teambuildingů. Dnes je například moderní, aby se korporace prezentovala jako společensky odpovědná. Citlivější lidé mezi zákazníky i zaměstnanci ale cítí, že je to všechno jen přetvářka, které jde jenom o peníze. Nejzajímavější je ale iluze, kterou má korporace pro své akcionáře. Ti po korporaci chtějí, aby jim před nimi samotnými utajovala fakt, že jsou ve skutečnosti kolonizátoři. Naopak chtějí mít ze sebe dobrý pocit: že jsou nositeli inovace a pokroku. To se projevuje například v žargonu čtvrtletních „earnings calls“, kde se objevují neutrálně znějící pojmy jako „monetizace uživatelské základny“ (což může znamenat, že uživatelé jsou tak spokojeni, že kupují další produkty, ale obvykle je to spíše tahání prachů z uživatelů manipulativní reklamou) nebo „snižování nákladů“ (což může znamenat efektivizaci výroby, ale spíše jde o vyhazování zaměstnanců, jejich náhrada stroji, relokace výroby na levnější místo nebo šízení na materiálech).

Důležité je, že se použije dostatečně obecný termín, který maskuje ohavnou realitu a umožňuje investorům mít ze sebe stále dobrý pocit. Nikdo z inves-

Ideálním cílem firem orientovaných na zisk je ale zbavit se lidských zaměstnanců úplně.

torů se samozřejmě obvykle nedoptává na detaily... Akcionáři tedy vytvářejí dvojí poptávku po korporátní iluzi. Chtějí vnímat korporaci jako inovativní a společensky odpovědnou, čímž se sami stávají terčem korporátního good-washingu a greenwashingu primárně cíleného na zákazníka. Také ale chtějí být odstíněni od hlavní kolonizační role korporace, proto chtějí pouze souhrnná data, aby se nedostali k detailům a nemuseli tak čelit „nepohodlné“ empatii s oběťmi své korporace.

Kdo tedy ve skutečnosti udržuje tuto korporátní kulturu v chodu a je v obraze, když ne samotní investoři?

Aby toto všechno mohlo držet pohromadě, je nutné mít v korporaci velmi nečitlivý top management, protože normálnímu člověku by asi vadilo, že musí neustále lhát na tři strany a dlouho v takové pozici nevydrží. Upřímný inzerát na CEO nějaké korporace by tedy mohl vypadat zhruba takto: „Hledáme nečitlivého člověka se skvělým hereckým talentem a působivým a důvěryhodným veřejným vystupováním. Podmínkou je ochota dlouhodobě lhát zaměstnancům, zákazníkům i akcionářům. Psychopatie je velkou výhodou.“ Aby si akcionáři pojistili, že top management bude usilovat o maximalizaci zisku za každou cenu, velká část jejich odměny je formou akcií (jejichž cena je odvozena od ziskovosti firmy). Podle legislativy některých států je dokonce povinnost, aby management upřednostnil akcionářský zisk před vším ostatním.

Jako anonymní majitelé veřejně obchodované korporace jsme tedy dotáhli nenápadnou kolonizaci k dokonalosti. Tlačíme na zisk a jsme téměř dokonale odstíněni od toho, jakou bolest a destrukci tento tlak způsobuje.

Korporace v jádru dělá vždy to, co chtějí její majitelé (akcionáři). Nemůže to být ale celé jinak, pokud jsou akcionáři osvícení a na zisku jim tolik nezáleží? Ano, může. Příkladem je například firma Patagonia, která, přestože už je velmi velká, chová se stále slušně ke svým zaměstnancům, zákazníkům, přírodnímu prostředí i místním komunitám. Tato firma je ale vlastnický v rukou jednoho rozumného člověka, kterému o zisk nejde a když jej má, tak ho rozdává dál. Zásadní problém nastává, když jde firma na burzu.

Dnes je moderní házet vinu za environmentální a společenskou destrukci

ci na investiční fondy, za kterými stojí firmy jako např. BlackRock, Vanguard a State Street. To je ale nesmírně pokrytecké. Kdo jsou koncoví zákazníci těchto firem a jejich fondů? Jsme to především my, nejen investoři, ale také normální pracovití lidé s finančními přebytky, protože usilujeme o „pasivní příjem“, kupujeme si podíly v jejich fondech (např. přes „výhodnou“ nabídku od naší banky nebo finančního poradce) a stáváme se tak spolu-otrokáři a kolonizujícími kapitalisty. Pasivní příjem se prezentuje jako základ finanční gramotnosti a cesta k finanční svobodě, ve skutečnosti je ale téměř vždy spojený s nějakým vykořisťováním - proto je také pasivní, jsou to peníze bez námahy. Máme tedy na výběr dvě možnosti: buď budeme upracovaní poddaní (zaměstnanci, nájemníci...), nebo panstvo (akcionáři, majitelé nemovitosti...), žádný vztah na partnerské úrovni bohužel v běžné nabídce není, což nutně vede k hierarchizaci společnosti. BlackRock a State Street jsou navíc sami veřejně obchodované korporace, jejichž akcionářům jde o zisk v první řadě...

Je možné takový systém reformovat?

Kapitalismus je o akumulaci kapitálu pomocí firem usilujících o zisk. Vede přirozeně ke vzniku veřejně obchodovaných korporací a je podle mého názoru zcela nereformovatelný - je dokonce velmi nebezpečné se o to vůbec pokoušet. Potřebujeme svět, kde se s firmami nekšeftuje, nejsou na prodej a nemají žádnou „monetární“ hodnotu, protože neusilují primárně o zisk. To lze samozřejmě vyřešit tak, že bychom zavedli 100% daň z firemního zisku. Prosazení takového řešení si ale v současné době, kdy nejbohatší

a nejvlivnější lidé na planetě jsou právě akcionáři těch největších světových korporací a tímto zákonem by přes noc byli na mizině, neumím moc představit. Mnohem čistší řešení by bylo, že prostě přestaneme na tomto systému participovat, nebudeme se na korporátní kultuře podílet a místo toho se vrátíme zpět do lokální ekonomiky a k opravdu společensky prospěšnému podnikání, kde zisk nehraje žádnou zásadní roli (viz například projekt Slušná firma Tomáše Hajzlera). Někdo může namítnout, že náš jeden hlas nic nezmění, o tom to ale není. Stejnou logikou bychom tedy neměli chodit ani k volbám, protože volby

**Pasivní příjem
se prezentuje jako základ
finanční gramotnosti
a cesta k finanční
svobodě, ve skutečnosti
je ale téměř vždy spojený
s nějakým vykořisťováním
– proto je také pasivní,
jsou to peníze
bez námahy.**

nikdy nerozhodne jen jeden hlas, a přesto k nim chodíme. Nejsmutnější ale je, když si uvědomíme, že to celé nefunguje ani pro ty bohaté, kvůli kterým se celá tato skrytá kolonizace a destrukce planety děje. Že ve skutečnosti jen hrají hru na honěnou se štěstím, kterou nelze vyhrát...

Co myslíš tou „hobou za štěstím“?

V jednu chvíli jsme během naší investiční kariéry já i můj parťák měli tolik peněz, že bychom možná už do konce života nemuseli hnout prstem. Tehdy mi řekl: „Dřív jsem se bál. Myslel jsem si, že je to proto, že jsem neměl peníze. Teď když už je mám, tak se pořád bojím. Bojím se, že o ty peníze přijdu.“

Peníze jsou v současné vysoce ekonomizované společnosti nezbytnost, nicméně od určité úrovně už další peníze člověku přináší jen málo a stávají se přečeňované. Nejenže nejistota se vzrůstajícím kapitálem nezmizí, ale požitky z něj plynoucí se omrzí. Naše tělo a mysl se totiž na tyto požitky neustále adaptuje a je tedy stále potřeba dodávat (kupovat) větší a větší dávky úspěchu (dopaminu), požitků a spotřeby. Odborně se tomu říká hedonistická adaptace. Stále nákladněji pak honíme štěstí, které před námi neustále ustupuje. Je to nákladná a zbytečná hra, která sice zabaví – někdy i na celý život –, ale nikam nevede.

Je absurdní, že celý tento technologický shon, hazard s životem na Zemi a kapitalistická kolonizace se děje zejména proto, že bohatí investoři marně a zbytečně hrají se štěstím hru na honěnou, kterou nemohou vyhrát. Když se dělají výzkumy ohledně pocitu dostatku, odpověď je často „budu spokojený, až budu mít... cca o 20 % víc než mám teď,“ bez ohledu na to, jestli má dotazovaný majetek milion nebo miliardu. Když jsme byli mladší, možná nám stačilo „ke spokojenosti“ jízdní kolo, dnes už ale třeba potřebujeme chalupu, jachtu nebo soukromé letadlo...

Jaká je v tom všem role západní civilizace?

Naše euro-americká civilizace kulturně ovládla bezmála celý svět a je především hluboce pokrytecká. Tváří se jako demokracie, ale ve skutečnosti stojí na základech bigotní, patriarchální a silně hierarchické, kompetitivní, agresivní a expanzivní kultury, což je se skutečnou demokracií neslučitelné a otiskuje se to i do volebních výsledků. Je fakt, že naše civilizace dala světu spoustu technologií, vědeckého poznání a hlavně se zasloužila o celkové prodloužení lidského života. Kvalita současného života – měřená kvalitou

vztahů, stresem ve společnosti, množstvím volného času a pocitu smyslu – je ale například v porovnání s životem původních obyvatel Severní Ameriky Wendat velmi nízká. Hlavní problém je ale to, že současný způsob života je zcela neudržitelný.

S trochou nadsázky by se dalo říct, že jsme civilizace vedená odpojenými, zmatenými a často narcistními a traumatizovanými muži. Z toho vyplývá antropocentrismus, hierarchizace společnosti, všudypřítomná soutěživost a agresivita a zbytečná posedlost technologiemi. Náš svět je optimalizovaný pro ty na vrcholu hierarchie a pro muže. To je vidět například už jen na zdanění – zaměstnání je těžce zdaněné, zatímco prodej akcií s nehorázným ziskem se za určitých podmínek nemusí danit vůbec. Neexistuje žádné omezení na nákup investičních nemovitostí, takže bohatí kolonizují chudší nejen v korporaci, ale i v oblasti bydlení. Pokuty jsou fixní, advokáti jsou dostupní v podstatě jen pro bohaté, kompetitivní technologické startupy jsou nadhodnocené, zatímco péče je nedocenená, ženy mají ve světovém průměru přibližně poloviční příjmy jako muži atd...

Ve společnosti je cítit neustálé napětí a obecná nedůvěra. Venku si nemůžu nechat kolo, ani když je zamčené. Mezi sousedy jsou vysoké ploty, skoro všichni jezdí izolovaní v autech, což dělá města nepříjemná k životu. Bez peněz se nedá přežít a jsou potřeba skoro na všechno, takže jsme často od nevidím do nevidím v práci, která často nedává smysl a nebaví nás a zbytečně tak mrháme svým životem. Nic z toho není nezbytné, historicky to tak nebylo a nemusí to tak být ani nyní.

Naše „demokracie“ je vlastně trochu úsměvná. Mohla by se stát vysoce funkčním systémem, pokud by ale naše civilizace byla nejprve postavená na zcela jiných základech. Například naše homogenizační a indoktrinační školství nás učí především fungovat v hierarchii, poslouchat rozkazy a ignorovat naše potřeby, ale neučí nás mnoho o našich vášních nebo jak být dobrými voliči. Jak asi takto složená a zmrzačená společnost může sama sebe efektivně řídit a nepodléhat populistům?

Tito muži, kteří jsou u kormidla, často nejsou psychopati, ale normální lidé jako my všichni, ale jsou ztraceni. Jejich hlavním motivem je víra, že svět je tvrdý, člověk je osamělý a že se štěstím je třeba hrát na honěnou, dokud člověk dýchá. Je to smutný pohled na svět, ale pokud si jej zvnitřníme, pak postavíme naši civilizaci na soutěži, kde vítěz bere vše, je jeho logickým důsled-

S trochou nadsázky by se dalo říct, že jsme civilizace vedená odpojenými, zmatenými a často narcistními a traumatizovanými muži.

kem. My všichni v Evropě jsme potomky těchto mužů a dědici této kultury, ať se nám to líbí nebo ne.

Když se ještě vrátíme ke zmíněným inovacím – jak by mohly fungovat bez korporací a investorů?

To je dobrá otázka a všimnul jsem si, že je to téma, kolem něhož chodí nerůstové hnutí trochu po špičkách. Investování opravdu prokazatelně podporuje technologickou inovaci. Bez investorů by tedy tyto inovace byly podstatně pomalejší. Nicméně rozhodně by se nezastavily. Osobně si myslím, že by nám pomalejší technologický vývoj velmi prospěl. Svět by byl méně chaotický, což by ocenili zejména starší lidé. Mému otci je 81 let a už nezvládá ani počítač, natož chytrý telefon. Ocenila by to ale taky příroda, protože by bylo méně „zastaralých“ technologií na vyhození...

Myslím, že velkým psychologickým problémem je, že skoro všichni, dokonce i v nerůstovém hnutí, tak trochu ve skrytu duše doufáme, že nás zachrání nějaká technologie a my na svém chování nebudeme muset nic měnit. Třeba nás zachrání obnovitelné zdroje, elektromobilita, carbon capture a fúzní elektrárny? To je ovšem iluze. Dokud budeme nekonečně růst a nekonečně zvyšovat spotřebu energie, nic nám nepomůže, protože fyzika je proti nám. Technologie navíc primárně slouží svým akcionářům a nikoliv lidem. Čím dříve si přiznáme, že technologie nejsou řešení, ale spíš problém, a že musíme především zastavit růst a trochu se uskrovnit, tím lépe.

Jak se tedy z tohoto začarovaného kruhu vymanit? Je možné přejít na etické financování?

Dokud se nevymaníme z kolonizačního módu, tak by měl být investor aspoň fyzicky přítomen ve firmě, do níž investuje, aby nebyl odstíněný od „nepohodlné empatie“ se zákazníky a zaměstnanci a neměl tak tendenci příliš tlačit na růst a zisk. Ideálem ale je, aby investor vůbec nekupoval podíl na firmě, protože samotné kšeftování s hodnotou firmy je problém. Etičtější financování společensky prospěšné firmy, tedy takové, co neusiluje o zisk, by například mohlo mít podobu bezúročné půjčky.

Ještě o krok dál může jít „investování“ pomocí předplatného přes crowdfundingovou platformu, jako je Donio, HitHit nebo Kickstarter. Tak jako „investor“ můžu dostat od startupu třeba elektrokolo za nákladovou cenu, dodám startupu peníze ve chvíli, kdy je nejvíc potřebuje a bude to tak výhodné pro všechny zúčastněné.

Jaké změny ve finančním světě potřebujeme k tomu, abychom mohli uskutečnit spravedlivou transformaci?

Chápu to jako otázku na funkci peněz. Současné peníze jsou primárně dluh a opět v sobě mají zabudovaný kolonizační princip. Když mám na účtu milion, znamená to, že někdo jiný má milionový dluh. To samo o sobě vytváří silný tlak na růst ekonomik, protože bez růstu je problém tyto dluhy obsluhovat a platit úroky. Někteří tvrdí, že samotné peníze jsou zdrojem problémů, protože v člověku posilují chamtivost a touhu hromadit a svojí přesností dělají výměnné transakce utilitární a ničí důvěru mezi lidmi. Když jsem ve společnosti bez peněz a dám někomu jablka a nechci zrovna na oplátku hrušky, tak si to ten člověk pamatuje a někdy příště mi to oplátí. To vytváří důvěru a společenský tmel.

Dalším obrovským problémem peněz je, že se kolem nich točí celá společnost, přestože skutečnou měnou v přírodě nejsou peníze, ale spíše energie. Děláme tak rozhodnutí, která dávají smysl z hlediska peněz, ale jsou zcela proti přírodě a energeticky smysl nedávají. Například zboží, které by mohlo být produkováno lokálně, se místo toho vozí přes celou zeměkouli sem a tam, protože je to finančně výhodné.

Pohybuješ se v investorské komunitě. Jak tato komunita lidí přemýšlí o klimatické změně? Jaké jsou její předpoklady a jak vnímají svoji roli?

Mezi investory naprosto drtivě převažuje techno-optimismus. Je to víra v technologie, kapitalismus, globalizaci, růst a lidskou vynalézavost. Věří, že technologie, kapitalismus i růst jsou pro naši civilizaci velmi prospěšné. Věří, že jako investoři jsou nositelé a urychlovači inovace a pokroku. Víím to, protože jsem byl jedním z nich a přesně těmto věcem jsem věřil.

Dnes investorskou komunitu kolem technologií vnímám převážně jako komunitu sice inteligentních, ale poněkud zmatených a přírodě odcizených lidí, kteří technologie fetišizují. Bohužel tito (převážně) kluci mají naprosto zásadní vliv na směřování naší civilizace. Proto je téměř jisté, že se budou tyto problémy ještě nějaký čas řešit v podobném duchu. Je to souboj mužských eg, je to hříšně, kde se hraje o to, kdo přijde s lepším technickým řešením a vydělá na tom víc peněz jako důkaz své skvělosti.

Co bys tedy doporučil nerůstovému hnutí?

Nejsem si jistý, jestli jsem ten pravý, kdo by měl něco doporučovat, ale můžu to zkusit. Především bych nedémonizoval kapitalisty. Jsou to také lidé, často jen velmi zmatení. A jsou podobně v háji jako my všichni. I kapitalisté by měli rádi přátelské a laskavé sousedství, udržitelnou civilizaci a šťastnou společnost bez stresu. Důležité je podle mě co nejvíce odkrývat, jak funguje zastaralý operační systém naší civilizace, na kterém všichni automaticky a bezmyšlenkovitě jedeme.

Za druhé bych doporučil být vzorem hodným následování. Ukázal bych na vlastních životech, že tady máme lepší alternativu než kapitalismus, potažmo patriarchát zmateného muže. Spousta lidí pochopí velmi rychle, že kapitalismus je problém, ale nevidí žádnou jinou alternativu.

Za třetí bych moc nezdůrazňoval spojitost nerůstu s levicí – zejména v Česku, kde jsou na to lidi citliví a zbytečně si tak nerůst zaškatulkují. Jasně bych zdůrazňoval odlišnosti nerůstu od komunismu – tedy např. že je žádoucí založit vlastní firmu (společensky prospěšnou), že to není žádná totalita apod.

Za čtvrté bych šel cestou méně drakonického přerozdělování typu progresivní daně na majetek bohatých, protože to vyvolá hodně zlou krev, populismu a demagogie ze strany těch, které na současném systému benefitují (jak jsme např. viděli před volbami ohledně návrhu regulace investičních nemovitostí ze strany Pirátů). Mnohem lepší by podle mého názoru bylo prostě lavinovitě přestat participovat na tomto nemocném systému – tedy konkrétně drasticky omezit svůj kontakt s veřejně obchodovanými korporacemi a na zisk zaměřenými firmami jako zákazník, zaměstnanec i jako investor.

Stále více lidí vnímá, že něco není v pořádku, ale neví, jak z toho ven. Jak snadné nebo složité je pro tebe odpojit se ze systému?

Vypadá to dost beznadějně, ale možná to tak není. Patriarchát zmateného muže se zdá stále silný a postupně systematicky ničí celou naši planetu. Silně ale vypadal i minulý režim před rokem 89. Příběh patriarchátu a kapitalismu je dost možná u konce s dechem a je možná křehčí, než se zdá. Někteří zmatení muži ho ale budou bránit do posledního dechu, protože na tom založili celou svoji identitu. Důležité je ukázat alternativu. Přichystat ji, přinést mezi lidi, žít ji, neúnavně vysvětlovat a rozkrývat, jak funguje naše civilizace, legislativně opravovat, co lze, ale hlavně nahlodávat systém ze zdola neparticipací a vytvářet funkčnější ostrůvky života. Žijme lokálně, zakládejme svo-

bodné školy, slušné firmy, KPZky, participativní bydlení, dobrovolničme, sdílejme, pořádejme nekonference, potkávejme se a užívejme si hezkého života a ukažme, že život mimo patriarchát je ve skutečnosti lepší nejen pro běžné lidi, ale i pro bohaté. A že to není o konzumu, věcech, penězích, nadvládě ani sociálním statusu.

Jak tato změna ovlivnila tvůj osobní život a vztahy?

Připadám si jako bych před zhruba rokem a čtvrt polknul onu pověstnou červenou pilulku: bublina, kterou jsem si důkladně po desetiletí pěstoval, praskla, svět se mi obrátil naruby a najednou vidím, že není zdaleka tak krásný, jak jsem si myslel – alespoň ten lidmi vytvořený. Mé vidění světa se rozpadlo na tisíc kousků a zpět jsem toho zatím ještě moc nesložil. Zpátky už se mi ale nechce. Cítím se stále jak Alenka v říši divů a mám pocit, že každý den mi dojde nějaká nová souvislost, kterou jsem předtím neviděl. Jsem moc vděčný, že jsem za poslední rok poznal celou řadu zajímavých lidí. Naučil jsem se kupovat v bezobalových obchodech, zeleninu odebírám z Živé farmy přes KPZku a Teslu Model 3 jsem vyměnil za lehké elektrokolo. Místo Messengeru používám Signal, místo Gmailu ProtonMail a spoustu aplikací jsem odinstaloval. Trávím víc času venku a méně u počítače a mobilu. Mé vztahy se obecně zlepšily. Méně lidí používám a víc s nimi opravdu jsem. Nevím, co bude dál, ale nevdává mi to. Pořád mám hodně co zlepšovat, ale i tak jsem spokojený a neměnil bych.

Působíme ve vyčerpaném systému

Otevřený dopis ministru kultury

Otevřený dopis ministru Martinu Baxovi je výsledkem ročního online setkávání pracovní skupiny složené ze zástupců a zástupkyň různých českých kulturních institucí, jež pracují s koncepcí nerůstu. Text zformulovaný na počátku února v HaDivadle chce podnítit diskusi o principech nerůstové kultury a o podmínkách, v nichž dnes umělci tvoří.

Vážený pane ministře,

oslovujeme Vás prostřednictvím tohoto otevřeného dopisu z pozice níže podepsaných zástupců a zástupkyň zřizovaných i nezřizovaných kulturních organizací. Obracíme se na Vás jako na politickou osobnost, která symbolicky zastupuje celý český kulturní sektor, a domníváme se, že pro tento náš apel není vhodnějšího načasování. Nacházíme se v době (post)pandemické a zároveň na počátku Vašeho funkčního období. Oba tyto momenty chápeme jako příležitost k přenastavení strukturálního vztahu k dnes zakoušené socio-ekologické krizi. Její řešení se ovšem neobejde bez proměny naší imaginace, při níž se právě kultura může stát důležitým aktérem. Namísto uchopení současné situace jako příležitosti pro změnu bohužel pozorujeme spíše snahu o rekonstrukci stavu před pandemií se všemi jeho problémy.

Česká kulturní scéna je robustní a plní nezastupitelnou společenskou roli. Leckdy ovšem navzdory podmínkám, ve kterých je realizována. Působíme ve vyčerpaném a setrvačném systému, jenž pro inovativní a společensky odpovědnou kulturu nevytváří vhodné prostředí již řadu let. Schází nám vize, která by neopakovala chyby, jež nás do současné krize kultury dovedly. Proto chceme přivést pozornost k principům, které jsou součástí odborných diskursů již několik desítek let a které formuluje idea nerůstu. Alternativu vůči současnému stavu, který plošně uplatňuje ekonomické náhledy, vidíme v důrazu na životní prostředí, spokojený život, smysluplnou práci, vzájemnou péči a kvalitu vztahů.

Jako jedno z nebezpečí současné podpory kultury vnímáme pragmatismus a jazyk, jímž se o financích putujících do provozu kulturních institucí mluví jako o ekonomické investici. Když se rozhodovalo o podpoře uzavřených kulturních institucí a o financích, které ministerstvo kultury získá v rámci Národního plánu obnovy, prvním argumentem bylo prohlášení, že se „jedná o dobrou investici z ekonomického pohledu“. Výsledkem této rétoriky je dlouho plánovaná strategie kulturně-kreativních průmyslů, která ovlivňuje náhled na všechny ostatní sektory kultury a přínos kulturní produkce vypočítává především v procentech HDP. Z kultury, jejíž prospěšnost se vyhodnocuje na základě ekonomických a kvantitativních ukazatelů, ovšem mizí upřímné hledání toho, v čem je její smysl a význam pro společnost. Kultura pak přestává sloužit jako kvalitní nástroj reflexe a stává se dalším zdrojem k vykazování kvantitativnosti.

My jsme však přesvědčeni, že nejde primárně o to vyprodukovat a zkonsumovat co nejvíce knih, hudby, filmů, představení či výstav, ale spíše to vše nechat působit a prorůst do našich individuálních životů, a především do společnosti, kde tato vlákna zpevňují a spoluvytvářejí mezilidské vazby, neboť zvyšují intenzitu prožívání a vciťování se do zkušeností druhých. Tvořit neznamená pouze produkovat, jak to předpokládá současný systém financování a řízení kultury, ale i zkoumat, pochybovat, připravovat se, odpočívat a promýšlet zpětnou vazbu.

Chceme působit v prostředí, které poskytuje prostor pro rozvoj smysluplné a důstojné činnosti. Chceme revidovat a nalézt nové mechanismy řízení, které takovou tvorbu umožňují. Chceme kulturu, která má kompetentní a profesionální podporu. K tomu ovšem potřebuje adekvátní personální a systémový aparát.

Chceme tvořit a organizovat kulturní události s vědomím, že o udržitelnosti a možnostech rozvoje naší činnosti není rozhodováno zběžně, netransparentně, bez odezvy, bez zvážení jejího smyslu a společenského přínosu.

Chceme pracovat bez tlaku na výkonnost a zdůrazňování kvantifikovatelných údajů na úkor hledání smyslu toho, co děláme. Nechceme tvořit pro výkazy.

Chceme, aby se začaly budovat dobré vztahy a důvěra v otevřeném a pravidelném dialogu mezi zřizovateli či poskytovateli dotací a kulturními aktéry.

Chceme, aby státní a samosprávné struktury přijaly plnou odpovědnost za péči o kvalitní kulturu a neočekávaly, že trh – řídicí se jinými pravidly a zájmy – tuto nenahraditelnou roli zastoupí. Požadujeme nové otevření debaty o statusu umělce (konkrétně ve vztahu k metodice rozdělování prostředků v rámci současné podoby podpory) a zlepšení samotné kulturní infrastruktury s důrazem na komunikaci mezi jednotlivými ministerstvy.

Požadujeme důstojné finanční ohodnocení a sociální zajištění nejen tvůrců, ale i administrativních pracovníků a ostatních zaměstnanců v kultuře.

Chceme důstojné pracovní podmínky pro zaměstnance ministerstva kultury a odborů kultury samospráv, členy oborových komisí a další odborné pracovníky zapojené do procesu řízení. Pro sektor správy stejně jako pro tvůrce si přejeme prostředí, které umožňuje profesionální pracovní výkony a ve kterém je možné působit s dostatkem odpočinku, vzdělávání, sebezrovoje a osobního naplnění.

Výše popsané myšlenky nechtějí být úplným výčtem priorit nerůstové kultury, ale počátkem veřejné diskuse na kulturní scéně i mimo ni. Kvalitní a udržitelná kultura, jejíž pracovníci a pracovníce jsou spokojeni, je, jak věříme, důležitou součástí každé společnosti. Nerůst se proto nesmí omezovat jen na kulturu. Je načase přiznat si, že řešení klimatické krize nebude možné uskutečnit pouze čekáním na technologickou spásu, ale důsledným přenastavením naší imagínace a překročením stínu HDP jako ústřední hodnoty naší doby.

Význam pokroku je potřeba nanovo definovat. Věříme, že otázky, které nerůst a nerůstová kultura předkládají, jsou především pozitivní příležitostí myslet inovativně a radostně v zájmu spravedlivé a demokratické budoucnosti pro nás všechny.

Jakub Adamec, kurátor a programový dramaturg městské galerie PLATO,
příspěvkové organizace města Ostravy

Ivan Buraj, umělecký šéf HaDivadla, scény Centra experimentálního divadla,
příspěvkové organizace města Brna

Marie Čtveráčková, spoluzakladatelka a kurátorka nezávislé organizace Synth Library Prague

Matyáš Dlab, umělecký ředitel platformy Terén, scény Centra experimentálního divadla,
příspěvkové organizace města Brna

Martina Johnová, kurátorka a dramaturgyně Veřejného sálu a Galerie Hraničář,
spolkové organizace v Ústí nad Labem

Anna Remešová, redaktorka nezávislého online časopisu o výtvarném umění Artalk.cz

Šárka Zahálková, kurátorka městské galerie GAMPa, která je součástí Centra
pro otevřenou kulturu, příspěvkové organizace města Pardubic

Jak změnit systém? Nečekejme na volby. Organizujme odbory a družstva, komunity a hnutí

Žijeme v kapitalismu. Zdá se, že z jeho moci není úniku. Stejně tak se kdysi jevila moc králů „z milosti Boží“. Každé síle stvořené lidmi se mohou lidé také vzepřít a změnit ji. — Ursula Le Guin

Žádný jeden způsob nezabírá, potřebujeme všechny a pustit se do té věci ze všech stran máme-li ji porazit.
— Diane Di Prima

Josef Patočka —

S tím, jak se naše civilizace noří stále hlouběji do mnohočetné globální krize a na horizontu „pokroku“ se vynořuje útes ekologického kolapsu a masového vymírání, dochází opět mnoha lidem i v bohatších zemích – ba i ve východní Evropě, poznamenané traumatem z autoritářského socialismu – že potřebná změna musí jít k samotnému jádru kapitalistického systému a způsobu života. Jak to popsal na jaře 1968 Karel Kosík, „nestačí pouhé opravy a úpravy,“ je třeba provést, „základní obrat v postoji k tomu, co jest, a pouze takový základní obrat vyvede člověka z krize.“

Je nutné změnit systém, náš způsob života jako takový: zatáhnout za záchranou brzdu,²¹³ seskočit z běžícího pásu,²¹⁴ otočit loď.²¹⁵ Jak ale takovou civilizační proměnu a sociálně-ekologickou transformaci uskutečnit? Tváří v tvář samopohybu naší civilizace směrem k sebezničení se může takový úkol zdát beznadějný, jeho velikost paralyzuje. Pokud rovnou nerezignujeme, často ze zoufalství sklouzáváme k zdánlivému pragmatismu „drobných úprav a oprav“, které destruktivní dynamiky jen udržují a prohlubují, nebo naopak k radikalismu „hrstky spravedlivých“ na společenském okraji, který je zase nemůže účinně ohrozit. Existuje jiná možnost?

V tomto textu se nechystám předestírat žádnou „jednu správnou cestu“. Sektářské debaty o správné „linii“ a rozvratné spory, k nimž vedly, je třeba považovat

za jednu z příčin, proč naši předkové ve snahách zásadně změnit naši kulturu neuspěli. Souvisí také s dědictvím newtonovskou fyzikou inspirované představy o světě jako ve své podstatě mechanickém systému, ovládaném jednoduchými zákony příčiny a následku, který lze zcela pochopit a na základě tohoto vědění proměnit k obrazu svému.

Narůstající chápání teorie komplexních systémů by nás mělo vést k větší pokoře: jak psala spoluautorka Mezí růstu Donella Meadows: systémy nemůžeme ani zcela pochopit ani kontrolovat. Můžeme s nimi jen tančit.²¹⁶ Experimentovat, učit se z chyb a hledat lepší otázky raději než zaručené odpovědi. Spíše než „návodem na revoluci“ je tedy i tento text spíše „pozváním k tanci“: povzbuzením k vlastním krokům, chybám, poučením – a snad i vítězstvím.

Co je třeba udělat

Součástí výzvy, která před námi stojí, je i to, že shodnout se na společné diagnóze našich problémů není vůbec snadné. Ničivé a utlačující důsledky dnešního uspořádání pociťují po celém světě lidé prostřednictvím rozmanitých, zdánlivě nesouvisejících zkušeností: útlak, šikana a vykořisťování lidí v práci, válcování spotřebitelů a malých podniků velkými korporacemi. Zneužívání neplacené péče žen v domácnostech a patriarchální kultura mužské nadvlády. Války o zdroje a devastace ekosystémů. Militarizace hranic a rasová diskriminace. Rostoucí ceny základních potřeb, přepracování a deprese pro bohaté, vyhánění z půdy do městských slumů nebo vykořisťování v robotárnách západních korporací pro chudé.

Různé zkušenosti získávají různé ideologické nálepky a místo snahy o chápání celku svádí k soutěži o to, který aspekt je nejdůležitější. Pomoci nám může analýza kapitalismu jako světového systému v tradici Immanuela Wallersteina a na něj navazujících autorek, jako je v našem kontextu například maďarská socioložka Agnes Gagyi, která také specifika střeoevropské politiky chápe z hlediska integrace regionu do tohoto systému.²¹⁷ Tato analýza kapitalismus chápe jako jediný, propojený světový systém, v němž různé hierarchické vztahy útlaku – třídní, rasové i genderové – slouží k rozdělování lidí v zájmu mezinárodní i vnitrostátní dělby práce a extrakce přírodních zdrojů s cílem nekonečného růstu a akumulace kapitálu. Jak to popisuje ekologický ekonom Timothée Parique,²¹⁸ tento imperativ akumulace, růst pro růst, se pak projevuje na všech úrovních –

Jak prohlásila Ursula Le Guin: „v podstatě jsme si vybrali rakovinu jako model našeho uspořádání společnosti“.

jednotlivců, firem i států – v podobě konzumerismu, produktivismu a ideologie „růstařství“ (growthmanship).

Kapitál – ať už v podobě firem usilujících o zisk nebo bank vytvářejících peníze prostřednictvím úvěru na úrok – musí víc vyrábět. Jednotlivci, hnaní absencí možnosti uspokojovat své potřeby mimo-tržně, stejně jako všudypřítomnou reklamou i soutěží o společenský status, jsou nuceni více spotřebovávat. Stát, který chce sociální smír i udržení pozice v mezinárodní konkurenci, musí pro růst zajišťovat potřebné podmínky. Vnější expanze a akcelerace je funkcí vnitřní stabilizace systému.²¹⁹ Aby udržel sám sebe pohromadě, destabilizuje kapitalismus svého hostitele: biosféru a lidskou společnost. Jak prohlásila²²⁰ Ursula Le Guin: „v podstatě jsme si vybrali rakovinu jako model našeho uspořádání společnosti“.

Naše společnost tedy musí růst ne proto, že by se rozhodla měřit „pokrok“ nesmyslným indikátorem HDP. Je to přesně naopak. Růst HDP se stal měřítkem pokroku, protože je indikátorem akumulace kapitálu. Růst musíme, protože naši společnost, ekonomiku, kulturu, politiku i materiální infrastrukturu v rozhodující míře ovládají instituce – korporace, kapitálové skupiny, banky – jež mají růst zabudovaný ve svém DNA (orientaci na zisk) i vzájemných vztazích (dluhů a závazků splácených s úrokem). Na meze dané těmito institucemi – v podobě distribuce zdrojů, společenských pravidel a norem i uspořádání materiálních infrastruktur – narazí každá sebelépe míněná snaha „začít od sebe“ a vymanit se ze systému.

Pochopení, že změnit společnost znamená změnit její instituce, nás tak vede k potřebě kolektivního jednání: organizované snaze dnešní instituce změnit či zrušit a nahradit. Přeorganizovat podniky, státy i další složky společnosti tak, aby se spíše než na vztazích nadvlády a donucování zakládaly na demokratické samosprávě, a namísto růstu sledovaly lidský užitek i společný rozkvět společnosti a přírody. „Namísto“ je tu klíčové slovo: imperativ zisku a růstu nelze se společenským a ekologickým užitekem smířit, jak se tváří oficiální ideolo-

Tato analýza kapitalismus chápe jako jediný, propojený světový systém, v němž různé hierarchické vztahy útlaku – třídní, rasové i genderové – slouží k rozdělování lidí v zájmu mezinárodní i vnitrostátní dělby práce a extrakce přírodních zdrojů s cílem nekonečného růstu a akumulace kapitálu.

Pochopení, že změnit společnost znamená změnit její instituce nás tak vede k potřebě kolektivního jednání: organizované snaze dnešní instituce změnit či zrušit a nahradit.

od samého jejího počátku. Tento úkol nebyl ale nikdy naléhavější, než dnes, kdy systém nejenže dospívá k další z velkých terminálních krizí a vstupuje do fáze chaosu, která se v jeho historických cyklech vždy vyznačovala sociálními nepokoji a ozbrojenými střety, ale především naráží na limity růstu v biofyzikálním smyslu. Zatímco tedy historická protisystémová hnutí mohla rozumět svému úkolu jako snaze o humanizaci systému prosazením spravedlivější redistribuce nebo prezentovat svou verzi post-kapitalismu jako „jiný, ještě lepší růst“, naše dnešní situace je zásadně odlišná. Jde o to, zda se nám společně s kritickým množstvím obyvatel světa podaří obnovit naši „reproduktivní autonomii“, tedy nezávislost naší obživy, založené na společném soužití se zbytkem života na planetě, na kapitálu – a „uniknout z ekonomiky“ dřív, než pod sebou pyramidová hra akumulace zborťí své ekologické základy a způsobí masové vymírání.

Všechno selhalo - jen pomyslete na ty možnosti!

Chceme-li zásadně proměnit společenské uspořádání, v němž žijeme, a zároveň nevíme, jak na to, není špatný nápad začít od návratu k pokusům našich předků o totéž. Snahy kapitalismus překonat, zkrotit jej, uniknout mu, či ho svrhnout, vedly v minulých staletích k zásadním dílčím úspěchům, menším či větším selháním i zradám a novým formám tyranie. Ani snahy systém spoutat a podřídit zájmům společnosti, ani pokusy postupně jej přestavět, ani experimenty s „budováním nového světa ve skořápce toho starého“, není dnes možné považovat za zcela úspěšné – o revolučních pokusech o jeho silové svržení nemluvě. Dosaďadlní dějiny antikapitalistické politiky tak mohou být zdrojem pocitů selhání. Možný je ale i opačný pohled: máme za sebou neuvěřitelné množství zkušenos-

gie zeleného růstu a s ní spojené Zelené dohody pro Evropu. A nestačí jej ani ignorovat, jak někdy naznačuje například autorka Ekonomie koblihy Kate Raworth a další propagátoři trojího prospěchu.²²¹ Právě zisk a imperativ jeho maximalizace je ve většině případů s ekologicky či sociálně smysluplným chováním v rozporu a právě tento kořen problému je nezbytně odstranit.

Zrušit imperativ akumulace a podřídit ekonomiku společenskému užitku – různá pojetí tohoto programu byla podstatou protisystémové politiky

tí, z nichž se můžeme poučit, chceme-li se pokusit jednat lépe. Jak to popisuje ve své nedávné knize o politickém organizování Ani vertikální, ani horizontální²²² brazilský autor Rodrigo Nunes: „všechno selhalo – jen pomyslete na ty možnosti!“.

Podobně uvažoval nedávno zesnulý americký sociolog Erik Ollin Wright ve své knize Jak být antikapitalistou v 21. století.²²³ Ten se v posledních letech svého života zaměřil na výzkum „reálných utopií“ – konkrétních institucí, jako jsou například fungující družstva a další ekonomické alternativy, které tady a teď ztělesňují funkčnost post-kapitalistických vztahů v praxi a mohou tak podle něj sloužit jako zárodky širší společenské změny. Kladl otázku, jak různé formy dosavadní antikapitalistické praxe kombinovat do strategie, která by takovým vztahům umožnila rozšiřovat se ze společenského okraje do hlavního proudu a vztahy vykořisťování a útlaku tak postupně vytlačit: strategii, kterou pojmenoval jako „podemílání“ kapitalismu. Aby takové strategické myšlení umožnil, vytvořil dnes již klasickou typologii strategických logik. Základní tradice antikapitalistické praxe jsou podle něj tři.

Představíme-li si systém jako hru, můžeme ji buď hrát, snažit se měnit postupně její pravidla, nebo chtít změnit hru jako takovou. První, „intersticiální“ praktiky se snaží o změnu uvnitř struktur systému (odpor a vyjednávání na pracovišti) či o vytváření alternativ mimo jeho struktury (jako jsou třeba samozásobitelské zahrady) s cílem získat na něm nezávislost. Tento repertoár je typicky spojený s anarchistickou politickou tradicí a jejím důrazem na přímou akci a vzájemnou pomoc. Druhé, „symbiotické“ strategie pak cílí na postupnou reformu systému prostřednictvím státu: může jít o reformy s cílem zmírnit jeho nejhorší důsledky (zákaz dětské práce či ekologické regulace), nebo i o de-privatizaci některého sektoru ekonomiky s cílem podřídit jej společenským spíše než tržním prioritám (socializace zdravotnictví a vzdělávání nebo třeba i dopravy či bydlení). Tento repertoár byl charakteristický pro tradici sociálně-demokratickou či demokraticko-socialistickou, s její představou o postupném překonání kapitalismu v rámci parlamentní demokracie. Třetí linii představuje samozřejmě tradice revolučně-socialistická či komunistická, s její ideou „svržení“ systému a radikálního převratu v sociálních vztazích. Tuto strategii, již Wright popisuje jako „rupturální“, ve svém díle pro její historická selhání v zásadě zavrhuje.

Dosavadní dějiny antikapitalistické politiky tak mohou být zdrojem pocitů selhání. Možný je ale i opačný pohled: máme za sebou neuvěřitelné množství zkušeností, z nichž se můžeme poučit, chceme-li se pokusit jednat lépe.

Wright později svou typologii ještě rozšířil. Zmiňované „logiky“ jednání na různých úrovních systému zkombinoval s rozlišením dvou možných „cílů“: zmírňování škod a změna struktur. Hraní uvnitř hry se tak rozpadá na „odpor“ (v rámci struktur), respektive „únik“ (vytváření jiných struktur). Snaha změnit pravidla hry zase na „krocení“ (regulaci jednání kapitalistických aktérů „zvenčí“) a „demontáž“ (zásahy přímo do vlastnických vztahů a vnitřního uspořádání institucí). Logiku „rupturálního“ rozchodu se systémem jako takovým Wright dále nerozváděl. To za něj nedávno udělala v knize „nerůst a strategie“ až výzkumnice Ekaterina Chertkovskaya.²²⁴ Ta soudí, že bychom se rupturálními strategiemi i při vědomí jejich úskalí a rizik vzhledem k narůstající nestabilitě světových společností zcela vzdávat neměli – měli bychom ale změnit to, jak jim rozumíme. „Ruptura“ podle ní nemusí znamenat jen snahu o úplný převrat ve společenských vztazích, natož prostřednictvím uchopení moci v bolševickém stylu, ale i časově či prostorově omezené intervence do systému metodami „občanské neposlušnosti“, často vynucené okolnostmi a vyčerpáním jiných možností.

To v případě „zmírňování škod“ znamená typicky blokádu – například kácení vzácných lesů či těžby fosilních paliv, v případě „překonávání struktur“ zase okupaci – třeba zabírání podniků a jejich převod do zaměstnanecké samosprávy v situacích krizí, jako na počátku tisíciletí po finančním krachu v Argentíně. Oba cíle se pak mohou propojit: právě v místě snahy o zablokování nějakého ničivého projektu, jako například v „osvobozené zóně“ v místě zamýšleného letiště „La ZAD“²²⁵ v severozápadní Francii nebo ve vesnici Lützerath²²⁶ ohrožené těžbou uhlí v Porýní, vzniká prostor pro experimentování s jinými způsoby života. Příkladem současných revolucí odmítajících uchopení státu a přetváření společnosti prostřednictvím teroru ale mohou být i projekty jako zapatistická autonomie²²⁷ v mexickém Chiapasu, či syrská Rojava.²²⁸

Odpor i únik: sociální hnutí a solidární ekonomiky

Wrightova typologie a úvahy na ni navazující jsou užitečným přehledem různých historických zkušeností a z nich vyplývajících možností jednání. Samy o sobě nám však říkají jen málo o tom, jak můžeme překonat sklon k hledání „jediné správné cesty“ a jejímu prosazování na úkor ostatních, a místo toho začít hledat fungující kombinace, v nichž se tyto formy jednání navzájem podporují. Typické konflikty vznikají podél obou Wrightových os: měli bychom se snažit budovat naši vlastní moc a struktury nezávisle na systému, nebo se snažit jej změnit prostřednictvím státu a politické moci? Mělo by být naším cílem spíše zmírnit utrpení lidí tady a teď, nebo cílit na řešení jeho příčin? Tyto cíle se přitom v realitě zcela nevyklučují, a naopak se mohou vzájemně podporovat. Protože chci zdůraznit, že praxe

LOGIKA
JEDNÁNÍ

CÍL JEDNÁNÍ

Zmírňování škod

Změna struktur

Intersticiální

Budování alternativních institucí uvnitř struktur systému nebo v jeho prasklinách či na jeho okrajích.

Symbiotická

Reformy pravidel systému prostřednictvím politických institucí – státu, obcí, mezinárodních organizací.

Rupturální

Časově či prostorově omezený pokus působení systému fyzicky narušit nebo se z něj vymanit.

ODPOR

Organizování, sociální hnutí, demonstrace, protesty – např. odbory, stávky za klima.

KROCENÍ

Reformy a regulace kapitalistických aktérů „zvenčí“ – např. zastropování nájmů či limity na znečištění.

BLOKÁDA

Fyzické zabránění škodlivému projektu či jednání – např. blokáda rozšiřování uhelného dolu.

ÚNIK

Nekapitalistické podniky, solidární ekonomiky, vzájemná pomoc – např. družstva či komunitní energetika.

DEMONTÁŽ

Socializace a demokratizace vlastnických struktur, převod vlastnictví do rukou pracujících a uživatelů, obcí či státu – např. návrat veřejných služeb do vlastnictví měst.

OKUPACE

Zabrání infrastruktury či území s cílem spravovat je na jiných principech – například okupace továrny zaměstnanci či squatting.

musí vycházet ze zkušenosti útlaku tady a teď, začnu právě od forem kolektivního jednání, které i historicky nejintuitivněji z této zkušenosti vzešly.

Těmi jsou zmiňovaný odpor a únik. Obě strategie mají i individualistické podoby: pracovat pomalu, snížit si úvazek, přestěhovat se. Mohou ale nabývat i kolektivních forem, které nás zajímají především. Jakmile se lidé na základě sdílené zkušenosti útlaku v růstovém systému začali sdružovat, vznikly dvě instituce, které jsou dodnes páteří mnoha forem protisystémového odporu v celém světě a o jejichž historickém významu svědčí i negativní asociace, které si s nimi lidé spojují pro jejich karikaturní podobu v autoritářském socialismu. Ze solidarity na pracovištích a potřeby čelit společně moci kapitálu jako zaměstnavatele, vznikly odbory. Ze vzájemné pomoci v komunitách, potřeby čelit kapitálu na trzích a vytvořit k němu svobodnou alternativu, vznikla družstva.

Odpor a únik: odbory a družstva jsou paradigmatickými příklady, podob je ale mnoho. K první kategorii patří všechna sdružení, usilující o minimalizaci vykořisťování a útlaku uvnitř struktur systému (ať už na pracovištích nebo třeba v nájemním bydlení), k druhé všechny podoby ekonomických alternativ, snažících se naopak maximalizovat reproduktivní autonomii: vymanit prostředky obživy z kapitalistických vztahů a uspokojit své potřeby nezávisle na systému (v rozmanitých sférách ekonomického života). První typ zahrnuje v širokém pojetí všechny možné podoby sociálních hnutí, které vzdorují útlaku prostředky protestní a jiné politiky nebo usilují zvnějšku i zevnitř státu o reformy s cílem jej zmírnit.

K druhému typu můžeme zařadit všechny možné „žité alternativy“ a ekonomické alternativy od výrobních a spotřebních družstev přes komunitní banky až po některé formy spravedlivého či solidárního obchodu. Jakkoli se pro ně používá celá řada jmen (družstva, solidární ekonomiky, občiny), ve skutečnosti jde o to samé: vymanit lidskou reprodukci z kontroly kapitálu a jeho oběhových okruhů extrakce nadhodnoty a vytvořit co nejrozsáhlejší a nejkompexnější ekonomický ekosystém, v němž zboží, služby i hodnota cirkulují ne v zájmu extrakce a akumulace nadhodnoty, ale s cílem užitku, reprodukce a regenerace lidského života i jeho ekologických základů.

**Vymanění ekonomiky
z nadvlády kapitálu
její radikální
demokratizací
je nejen podmínkou
spravedlivější
společnosti, ale
i ekologického přežití.**

Nebývalé množství inkoustu a zlé krve se prolilo ve sporech o to, která metoda zápasu je přednější. A ne bez důvodu: snaha o odpor uvnitř systému často vedla ke kooptaci. Z odborů se může stát instituce, která rezignuje na politické cíle a zúží svůj zájem z osvobození lidí od nadvlády kapitálu k zlepšování jejich podmínek: z podílu

na řízení pekárny k většímu dílu koláče. Podobně ekonomické alternativy se mohou pomalu přizpůsobit „pravidlům hry“ nebo zůstat marginální a vytvářet drobné oázy bez potenciálu či ambice „zavodnit poušť“ kolem sebe. Těmito spory se ale ztrácí ze zřetele, že v realitě se v úspěšných protisystémových hnutích obě formy praxe vždy prolínaly a doplňovaly.

Logika je tu jednoduchá: mohou se navzájem významně posilovat. Jsou to solidární ekonomiky a jiné formy alternativních prostorů, co úspěšným hnutím poskytuje zdroje, zázemí a podporu pro jejich zápas. A jsou to sociální hnutí a další formy politické aktivity, co ekonomické alternativy brání a vytváří podmínky pro jejich rozšiřování. Nejde jen o doslovný prostor k setkávání, i když i ten je zásadní. Mimo-tržní, nekapitalistické formy ekonomiky poskytují lidem zmiňovanou reprodukční autonomii, tedy nezávislost alespoň části jejich obživy na kapitálu. Pro pracující, kteří jsou v naplňování svých potřeb zcela závislí na peněžním příjmu od kapitálu, je stávka riskantní. Pracující, kteří žijí v družstevním domě s netržním nájmem, děti posílají do sebe-organizované sousedské školky, a přinejmenším část potravin získávají z vlastní či komunitní zahrady, si mohou snáze dovolit postavit se zaměstnavateli na odpor.

A naopak: únik a vytváření alternativ je pro lidi tím snazší, čím větší podíl na vytvářené hodnotě vybudou na kapitálu uvnitř mzdového vztahu. Prostory a instituce ekonomických alternativ budou lidé bránit tím spíše, čím lépe chápou a na materiální rovině zakoušejí jejich význam pro svůj život i jejich širší politický rozměr, takže politizace může být klíčovým prostředkem vytváření podpůrné komunity, bez níž družstevní podniky často schází na úbytě. Taková komunita může být tím silnější, čím silnější je hnutí, k němuž solidárně-ekonomická iniciativa patří: odborové organizace a jiné formy organizování, které zapojují široké vrstvy lidí na základě zkušenosti sdíleného útlaku, spíše než subkulturní identity, pro ně mohou být přirozeným partnerem.

Není divu, že odbory a družstva se v dělnických hnutích devatenáctého a dvacátého století vyvíjely společně. Doplňovaly se nejen jako instituce politické praxe a naplňování bezprostředních potřeb, ale také jako praktické předobrazy budoucího uspořádání a instituce ekonomické demokracie: odbory jako alternativní mocenská struktura zpochybňující nadvládu kapitálu na pracovišti a aspirující na podíl na jeho řízení i vlastnictví, družstva jako praktický důkaz, že demokratická forma podniku funguje a autonomie na kapitálu je možná. Tato strategie může inspirovat také dnes, kdy právě vymanění ekonomiky z nadvlády kapitálu její radikální demokratizací je nejen podmínkou spravedlivější společnosti, ale i ekologického přežití.

Zdola i shora: společenská moc a politická moc

Druhou otázkou, která protisystémová hnutí všech typů v devatenáctém století štěpila, je otázka vztahu ke státu. Tato otázka se netýkala jen hnutí socialistického, ale i hnutí ženského či antikoloniálních hnutí globálního Jihu. „Státotvorná“ pozice říkala, že klíčem ke změně je získat práva a podíl na moci v rámci stávajícího státního uspořádání a z této pozice následně společenské vztahy přetvořit. Jiné proudy zdůrazňovaly význam vztahů ve společnosti mimo stát, možnost měnit je „shora“ zpochybňovaly a místo toho zdůrazňovaly autonomní sebeorganizaci. Jak zobecňuje Immanuel Wallerstein, byla to etatistická pozice, která nakonec převážila, a takřka všude pak během dvacátého století dělnictvo i ženy získaly volební právo, kolonizované země zase nezávislost. Tato vítězství

vedla k důležitým zlepšením, takřka nikde ale nevedla k té transformativní změně společnosti, jakou si její zastánci představovali. Výsledkem po celém světě bylo zklamání a frustrace z etatistického socialismu v jeho demokratické i revoluční podobě, stejně jako z liberálního feminismu i výsledků antikoloniálních revolucí.

Počínaje rokem 1968 to vedlo k vlně „nových sociálních hnutí“, poznamenaných skepsí k možnostem změny shora a kladoucích nový důraz na přímé jednání i kulturní změnu.

Počínaje rokem 1968 to vedlo k vlně „nových sociálních hnutí“, poznamenaných skepsí k možnostem změny shora a kladoucích nový důraz na přímé jednání i kulturní změnu. Tuto skepsi je třeba považovat za do značné míry oprávněnou. S elektorální poli-

tikou se pojí charakteristický cyklus přemrštěných nadějí a propastných zklamání. Přestože jsou volené funkce ve státním aparátu považovány za místa, kde se ve společnosti nalézá moc, ve skutečnosti je jejich význam zásadně přeceňovaný. Je tomu tak tím spíše dnes, kdy koncentrace vlastnictví a globalizace ekonomických toků zvýšila převahu soukromého kapitálu a jeho moci nad demokratickými vládami. Bylo tomu tak ale do značné míry již po první světové válce, kdy se socialistické strany po celé Evropě začaly poprvé dostávat k moci, a narážely na strukturální limity, které je od „dočasného manažmentu“ a polidšňování kapitalismu – stále ještě s proklamovaným cílem systém postupně transformovat – dovedly až ke kapitulaci vůči neoliberalismu v osmdesátých a devadesátých letech. Proč se sociální demokraté, jak to popsál Joseph Schumpeter, „ujali úřadu, ale nikoli moci“?

Odpověď na tuto otázku je třeba hledat v kritické teorii státu, kterou v průběhu dvacátého století rozvíjeli nejprve Antonio Gramsci²²⁹ a v návaznosti na něj později Nicos Poulantzas.²³⁰ Ta upozorňuje, že stát není neutrální „nástroj“, který můžeme „uchopit“ a jeho prostřednictvím ve společnosti změnit, co si zámame. Současné státy se vyvíjely paralelně s kapitalistickým systémem jako jeho klíčová součást sloužící rozmanitým účelům: zajišťovat ideální podmínky pro ekonomický růst a hromadění soukromého kapitálu (akumulační funkce), ale také zajišťovat společenský pořádek a smír prostřednictvím represe, redistribuce i kooptace (legitimizační funkce). Nejen to, většina států je v kapitalismu jako světovém systému nezávislá jen nominálně a ve skutečnosti čelí významným omezením daným podmínkami své integrace do globální ekonomiky.

Výsledkem je, že stát je různými způsoby na kapitalismu závislý.²³¹ Nejde jen o závislost na ekonomickém růstu pro daňový základ, který financuje státní redistribuci, jde také o kulturní a personální faktory včetně překryvů mezi politickými a ekonomickými elitami. Ty spolu často chodí do stejných škol nebo během kariéry cirkulují mezi „veřejnou“ a „soukromou“ sférou, jako když se bývalí manažeři stávají úředníky regulačních agentur „dohlížejících“ na jejich bývalé zaměstnavatele, a vysloužilí politici zase usedají na teplá místa v dozorčích radách.

Sebe-radikálnější politik či politička tak v momentě usednutí do funkce okamžitě čelí struktuře, která je navržena tak, aby stávající společenský pořádek konzervovala. Zároveň platí, že mimo samotný státní aparát bude při absenci podpory silných sociálních hnutí okamžitě čelit společenským strukturám a kultuře, která bude změně hluboce nepřátelská, od soukromé moci kapitálu a třídy jeho vlastníků až po dominantní „zdravý rozum“ – zažitě představy o tom, co je a není možné či správné. Jak to popisoval Gramsci, stát je z tohoto hlediska jen „prvním příkopem, za nímž se zvedá celá řada dalších pevností“. Daleko spíš než neutrálním nástrojem je, Poulantzasovými slovy, „kondenzací“ poměru sil ve společnosti jako takové. Hegemonie kapitálu ve státě je odrazem jeho hegemonie ve společnosti jako celku.

Nejde přitom jen o zdravý rozum: hegemonie v Gramsciho smyslu neznamená jen moc ideologickou, ale i materiální. Kapitál vládne společnosti nejen proto, že má pod palcem politiky či média. Svou nadvládou v ekonomice ovládá doslova velkou část metabolismu společnosti a prostředků její reprodukce od jednotlivých pra-

covišť až po světové finanční trhy. Kontroluje mezinárodní toky kapitálu i co a jak se bude vyrábět, ceny zboží i podmínky práce, technologický vývoj i rozvoj infrastruktury. I pokud se v nějakém jednotlivém státě dostane k moci protisystémová síla, je pak schopný postavit se jí „stávkou kapitálu“ (například zastavením investic, které přinutilo k poslušné neoliberalní politice na počátku osmdesátých let francouzského socialistu Mitteranda a po světové finanční krizi v roce 2008 také Obamu), prostřednictvím nátlaku mezinárodních institucí (případ Řecka) či nakonec podporou převratu či zahraniční intervence (případ Chile).

Postavit se této strukturální moci by tak znamenalo vybudovat znovu naši vlastní, autonomní strukturální moc, schopnou i v samotné společnosti, nejen prostřednictvím státu, nadvládu kapitálu ohrožovat. Odpověď na otázku, zda potřebujeme usilovat o moc mimo stát, nebo ve státě, tak zní: obojí a nejprve jedno, pak to druhé. Druhá strategie – politická moc – totiž bude vždy závislá na té první – společenské moci; stejně jako naopak rozvoj sociálních hnutí či solidárních forem ekonomiky může v klíčových okamžicích záviset na tom, zda a jak jsou schopna promítnout svou moc do toho, kdo kontroluje stát a jak s ním nakládá.

Odpověď na otázku, zda potřebujeme usilovat o moc mimo stát, nebo ve státě, tak zní: obojí a nejprve jedno, pak to druhé.

Opět: není divu, že dělnická hnutí devatenáctého a dvacátého století dosáhla největších úspěchů v době, kdy za socialistickými stranami stála silná sociální hnutí postavená na družstvech, odborech a dalších institucích protisystémově orientované „občanské společnosti“. A právě tuto strategii – jak využít příležitostnou kontrolu nad státem k podpoře struktur sociální moci mimo něj – se dnes snaží rozvíjet mnohá protisystémová hnutí globálního Jihu. Kromě otázky, jak vyhrát volby

by se tak měla protisystémová hnutí vážně zabývat problémem, jak stát transformovat a radikálně demokratizovat posílením participace lidí na rozhodování (například metodou občanských shromáždění) nebo úsilím o návrat větší míry politického i ekonomického rozhodování na obecní či regionální úroveň (to, o čem se dnes ve světě mluví jako o novém municipalismu).

Začít spolu: strukturální mocí ke strukturálním změnám

Zmiňovaný Nunes odmítá domněnku, že by paralýza dnešních protisystémových hnutí vyplývala z chybějící představy o cíli, k němuž bychom chtěli dojít. Nápadů a receptů, jak dysfunkční systémy dneška nahradit, máme dost, jak dosvědčují „dopisy nerůstovému Ježíškovi“, což jsou v akademické a mediální debatě o možnostech systémové změny oblíbené seznamy návrhů na radikální reformy. Mnohem horší je podle něj absence diskusí o tom, jak začít: tady a teď, s lidmi kolem nás, takovými, jací jsou. Nerůst z tohoto hlediska potřebuje trochu méně politik, zato o hodně více politiky.²³² To má na mysli dnešní přední strategka renesance odborového hnutí Jane McAllevey, když v knize Žádné zkratky volá po návratu k organizování²³³ jako základní metodě politické praxe a kritizuje radikální hnutí posledních desetiletí za postupnou ztrátu kontaktu s širší sociální základnou a aspirací na získávání společenských většin.

Typickými způsoby práce se pak stávají metody charakteristické pro profesionální občanské organizace a „aktivistické“ skupiny vzešlé z nových sociálních hnutí. Pro první druh organizací je typická advokacie, tedy přesvědčování mocných argumenty expertů v modelu, v němž je participace širší veřejnosti omezena na podepsání internetové petice či finanční příspěvek. Druhý typ, mobilizování, sice zahrnuje pořádání veřejných nátlakových akcí, jež zapojují větší množství lidí, často ale spoléhá na úzkou komunitu aktivistek a aktivistů. Ti se akcí sami účastní, ale nezvládají do hnutí zapojit širší společnost, včetně vlastních spolupracovnic či sousedů. McAllevey nás vybízí k tomu, abychom tyto pohodlné kontexty profesionálního či subkulturního aktivismu opustili a vrátili se k budování hnutí na základě hledání společné řeči a společných zájmů tam, kde žijeme – ve strukturách, v nichž nás k sobě přivádí sám systém: důraz klade jako odborářka samozřejmě na pracoviště, neopomíjí ale propojování odborových zápasů s širšími komunitami.

Podobně uvažuje autor knihy Jak na hegemonii Jonathan Smucker,²³⁴ když kritizuje uzavřenost a výlučnost dnešních radikálních hnutí a volá po potřebě potkávat se s lidmi „tam kde jsou“²³⁵ – i když to může znamenat slevit z ideologické vyhraněnosti a maximalistických požadavků. Jak zdůrazňuje, nejdůležitější příčinou, proč se lidé k protisystémovým hnutím nepřipojují, není to, že by nesdíleli kritickou analýzu společnosti a frustraci z všudypřítomné nespravedlnosti. Častější příčinou je, že prostě nevidí žádný realistický plán, jak věci změnit. S tím souhlasí i Nunes, když zdůrazňuje, že mají-li mít protisystémová hnutí naději na úspěch, potřebují nejen radikální požadavky, ale především budovat instituce a realizovat změny, které dají lidem příležitost kolektivní moc, solidaritu a osvobození začít. To mohou být jak zmiňované žité alternativy, tak sociální hnutí zaměřená na řešení bezprostředně pocíťovaných problémů.

Jak ale při organizování lidí kolem bezprostředních zkušeností útlaku neztratit ze zřetelů potřebu strukturálních změn, a jak neupadnout do pastí kooptace či marginality? McAllevey zdůrazňuje radikální vnitřní demokracii i úlohu politického vzdělávání vedoucích osob v organizacích. Nunes pak navrhuje pokoušet se konstruovat na základě zdola organizované iniciativy politické kampaně, které jsou schopné svým rámováním politických problémů a strategickým vedením zápasů propast mezi pocíťovaným problémem a jeho strukturálním řešením překračovat.

Začít od tady a teď pocíťované frustrace a bojovat za bezprostřední zlepšení, a současně ukazovat k horizontu transformace, která překračuje dnešní nastavení systému. Organizovat protesty proti zvyšování jízdného, a současně mluvit o tom, že ekologická veřejná doprava by měla být nepodmíněnou základní službou bezplatně dostupnou pro všechny. Organizovat sousedství proti zvyšování nájmu, a současně žádat, aby se byty korporátních pronajímatelů vyvlastnily, zateplily a převedly do společné správy měst a jejich obyvatel. Organizovat se proti stoupajícím cenám energií, a současně žádat rozvoj udržitelné energetiky v rukou státu či obcí i právo na základní množství energie. Organizovat se proti klimatické krizi i nezaměstnanosti, a současně žádat zavedení práva na práci a státního programu garantovaných pracovních míst v energetických úsporách, návratu vody do krajiny a dalších klimatických řešení.

Právě tady pak mohou přicházet ke slovu – jak tomu říkal André Gorz – nereformistické reformy ze zmiňovaných seznamů. Tedy návrhy na strukturální změny, které jsou očividně realistické, ale jejichž realizace není možná v mezích současného uspořádání a jejichž zavedení by mělo potenciál významně jej proměnit. Jejich naděje na úspěch bude tím větší, čím větší strukturální a institucionální moc se za nimi podaří shromáždit. To také znamená chápat jednotlivé kampaně a průběžné mocenské střety spíše jako to, co McAllevey nazývá „strukturní testy“, tedy příležitosti vyzkoušet svou sílu a navýšit ji. A hodnotit jejich úspěch v tomto smyslu spíše z hlediska jejich dlouhodobého dopadu na naši vlastní sílu a poměr sil ve společnosti, než podle vnějších měřítek a krátkodobých či střednědobých cílů.

Myslet jako ekosystém

Jak jsem se snažil ukázat, rozdílné rejstříky protisystémově orientovaného jednání tak nemusí být jen zdrojem vzájemných napětí, nýbrž se mohou navzájem posilovat a doplňovat. To je patrné jak v možných spojeních mezi sociálními hnutími a solidárními ekonomikami, tak v tom, jak může synergicky fungovat mimostátní politika sociálních hnutí s úsilím o reformy systému jeho prostřednictvím. Klíč

Strukturální reformy prosazované na „bojišti“ státu jsou pak zásadní pro to, aby se ze svých nik mohla nová kultura šířit i do dalších oblastí běžné praxe a stávat se novým „zdravým rozumem“.

ke skutečně transformativní politické praxi je pak podle mě v jejich funkčním propojování a skládání. A to při plném vědomí jejich rizik a omezení – na jedné straně marginalita, na druhé kooptace – a s neustálým úsilím neztratit ze zřetele konečný cíl tohoto postupného „podemílání“ systému: nezůstat u krocení, nýbrž od něj v klíčových momentech přecházet k „demontáži“.

To se v textech o strategiích pro přechod k post-růstové společnosti ukazuje na často udávaném příkladu možnosti vzájemného významu žitých alternativ a ne-reformistických reforem. Jak upozorňují Giorgos Kallis a Giacomo D’Alisa ve své eseji „nerůst a stát“,²³⁶ žité alternativy jsou zásadní jako experimentální prostory, v nichž se vyjevuje realističnost jiných

vztahů. Lidem se umožňuje takové jiné vztahy zažívat a zatoužit po tom, aby hrály v jejich životech větší roli. Družstva, komunitní ekonomiky a obecní podniky demonstrují, že nadvláda korporací není nevyhnutelná. Odbory zase, že lidé jsou schopni se na pracovištích organizovat sami, a nepotřebují šikanu manažerů. Komunitou podporovaná zemědělství, že supermarkety nejsou jediným způsobem distribuce potravin. Komunitní banky, že peníze lze spravovat demokraticky a ve prospěch všech.

Strukturální reformy prosazované na „bojišti“ státu jsou pak zásadní pro to, aby se ze svých nik mohla nová kultura šířit i do dalších oblastí běžné praxe a stávat se novým „zdravým rozumem“. Rozšíření nabídky nepodmíněných základních služeb může zásadně snížit závislost lidí na práci za mzdu, a rozšířit tak možnosti věnovat se komunitním iniciativám či solidárním ekonomikám. Demokratizace vnitřní struktury velkých podniků nebo jejich združstevnění může dát podíl na jejich řízení pracujícím, komunitám a uživatelům. Zpomalení ekonomiky a snížení doby strávené prací za mzdu pak může být prostředkem uvolnění jak volného času, tak prostoru pro participaci na správě zásadně demokratičtější společnosti. Reforma veřejných financí může přesměrovat prostředky z destruktivních průmyslů a napřít je do aktivit, které skutečně potřebujeme.

Hnutí se v této perspektivě stává mikrokosmem, který již v sobě samotném nese předobraz světa, který se snaží vytvořit. Se systémem kolem sebe, včetně státu a dalších zavedených institucí, interaguje strategicky tak, aby navýšilo sílu vlastní a umenšilo sílu svých protivníků. To je to, co zdůrazňuje Nunes, když volá po tom, abychom hnutí chápali jako ekosystémy a k jejich rozvoji a budování

přístupovali se vším, co z této analogie k jiným živým systémům vyplývá. Mimo jiné skutečnost, že pluralita a rozmanitost nejsou na škodu, nýbrž jsou zásadním faktorem odolnosti a přizpůsobivosti systému, protože mu umožňují naplňovat své životní funkce řadou na sobě nezávislých způsobů a experimentovat s rozmanitými a komplexními strategiemi adaptace na nové podmínky, z nichž jedna může být nakonec úspěšná. Afroamerická feministická autorka Adrienne Maree Brown²³⁷ popisuje totéž jako „emergentní strategii“.

Z tohoto chápání komplexních systémů vyplývá mimo jiné nezbytnost uvažovat o našich hnutích spíše než jako o jednotlivých organizacích či účelových partnerstvích, jako o propojených, dlouhodobých komplexech vztahů, v nichž je třeba hledat cestu k symbióze. Toto poznání jde za často pozorovaný prospěšný vztah mezi „radikály“ a „umírněnými“, kdy první posouvají hranice možného a legitimizují požadavky těch druhých jako „rozumné a kompromisní“, zatímco ti druhí chrání ty první před represí a přetavují jejich požadavky do institucionálních změn. Týká se různých funkcí a kapacit sociálních hnutí, jež jsem zmiňoval – od schopnosti fyzicky ochromit chod infrastruktur a ohrožovat sílu protivníka, přes trpělivou práci na rozvoji alternativ, expertní znalosti právních, technických a finančních systémů, komunikační a narativní schopnosti až po psychologickou podporu a péči. Čím lépe je dokážeme mapovat, vědomě kombinovat a vytvářet mezi nimi synergie, tím spíše budeme dosahovat našich cílů.

Pokud věříme, že svobodné sdružování a spolupráce jsou víc než donucování a konkurence, měli bychom se podle toho zkrátka začít chovat i ve vlastním hnutí a nezapomínat, že sám jeho vnitřní život by měl být předobrazem hodnot, které zastává. Ne tak, že by upadalo do pastí subkulturní identity a bylo pohodlným ostrůvkem pro hrstku trosečníků, ale naopak tak, aby právě nová kultura v hnutí samotném do něj lidi neodolatelně vábila. To nám může dát proti kapitálu klíčovou výhodu. Bohaté, „přerostlé“ společnosti Severu jsou po desetiletích neoliberální ofenzivy i „traumatu z organizace“ – proměny institucí osvobození ve 20. století v nové formy útlaku – rozklížené a atomizované. Tento individualismus a rozklad vztahů vydává lidi napospas krizi obživy i smyslu. Pokud máme zorganizovat hnutí schopné tuto dynamiku zvrátit, budeme muset mimo jiné hledat cesty, jak tento individualismus překonávat. Ne návratem k vzývání kolektivity a celku na úkor jednotlivců, ale hledáním rovnováhy: tím, co Bini Adamczak²³⁸ nazývá „revolucí vztahů“.

Od prasklin k průlomu

Tato evoluční představa změny může sugerovat představu postupného a hladkého přechodu od jedné civilizace k druhé. Představovat si jej tak v závěrečném

stádiu eskalující globální mnohočetné krize by ale bylo naivní. Uprostřed gradu-
jících projevů systémového napětí, které je třeba chápat jako příznaky postupně
se blížícího kolapsu, je dnes již jasné, že změny budou nelineární. V tom spočívá
riziko - že potřebnost rozhodné kolektivní akce nedojde včas dostatečné části
z nás - ale i naděje na to, že také naše zdánlivě beznadějně zápasy mohou vést
ke společenským „bodům zvratu“,²³⁹ za nimiž se změny zásadně urychlí. To nezna-
mená vrátit se k iluzorní představě možnosti úplného převratu ve společenských
vztazích. Spíše jde o to skutečně si uvědomit a procítit nevyhnutelnost změny.
Opustit představu možnosti dnešní systém udržet či udržitelným učinit a rozejít
se s tím, co nás k němu na intelektuální i emoční rovině poutá. Odvážit se trpělivě
budovat síly hluboce odhodlané jej zásadně proměnit, a připravit se tak lépe
na potřebu pokoušet se momenty šoků a krizí využít k „přehození výhybky“.

V básni Buddhovo podobenství o hořícím domě²⁴⁰ popisuje Bertolt Brecht příběh
ze života „probuzeného“, v němž se jej jeho žáci ptají, co má vlastně na mysli
konečným stavem osvobození - nirvánou. Buddha, jak je u něj časté, jim řekne,
že na jejich otázku neexistuje odpověď. Večer pak ovšem vypravuje příběh o tom,
jak viděl dům, který hořel. Šel tedy k němu a uviděl, že jsou v něm stále ještě lidé.
Vešel proto dovnitř a volal na ně, že jim hoří střecha nad hlavou a aby dům rychle
opustili. Obyvatelé domu ale neměli na spěch. Jeden z nich, ač mu žár už spálil
řasy, se Buddha otázel, jaké je venku počasí, zda neprší, zda nefouká vítr,
zda je pro ně jinde již přichystán jiný dům - a tak dále. Buddha bez odpovědi vy-
šel ven: „Tihleti, myslel jsem si, musí uhořet dřív, než se přestanou ptát,“ končí
příběh. „Komu půda ještě není tak horká, že by ji raději vyměnil za jakoukoli jinou,
než aby na ní zůstal, tomu nemám co říci.“

Vodka (úryvek z písně)

Aby nám nezbyl z revoluce jenom strávní
stát a exekuce, kde rovně stát je zase
výkon a nechtít lhát je exotikou.

Aby nám nezbyl ze sametu výprodej
outfitu v outletu a dlouhý noci na netu.

Abychom neměli ke čtení jen letáčky
z pennymarketu.

Abychom nečetli v jazyku jen text a jeho
logiku.

Abychom city nechránili tenkými štíty
smajlíků.

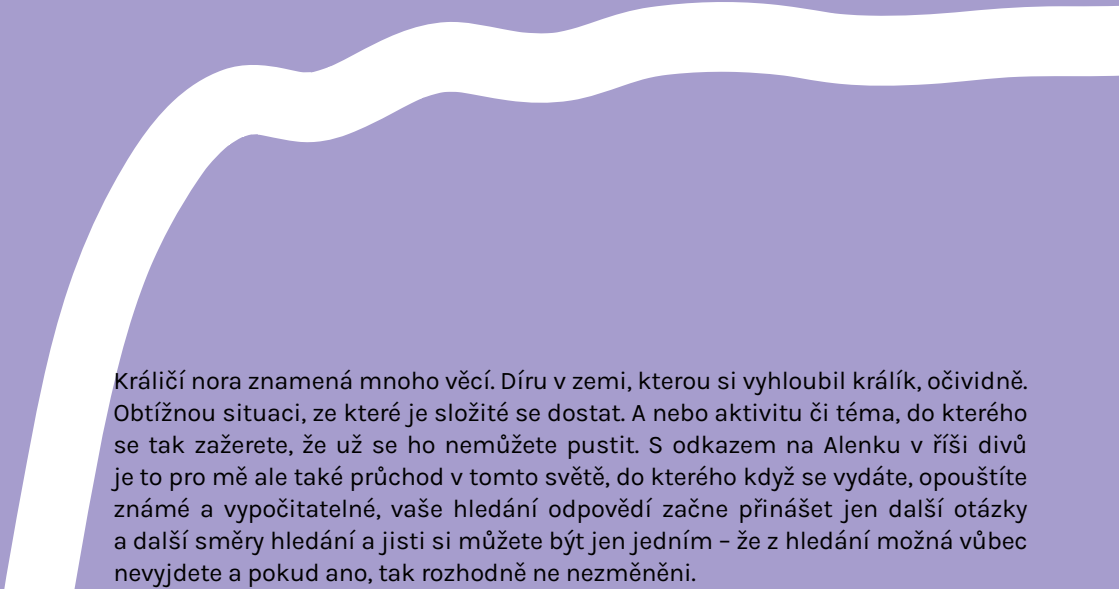
Abychom neuvízli v životu jak v aspiku.
Sedimenty serafínů nacpeme do děr
po průstřelech minou.

Vydržím dlouhý čekání, než znovu
spadnu z nebe. Vydržím černý nutkání
nebejt, nebejt, nebejt, nebejt, nebejt.

Králičí norou nerůstu: Proč se potřebujeme v nerůstovém hnutí bavit o kolapsu a revoluci

Turbulentní 21. století nás pravděpodobně donutí jednat nad rámec běžných strategických úvah. Klimatická krize je dnes v takové fázi, že čím dál více lidí začíná uvažovat o kolapsu nebo revolucích jako událostech, se kterými se musíme jako hnutí v uvažování o naší strategii vyrovnat.

Anna Kárníková –

Králičí nora znamená mnoho věcí. Díru v zemi, kterou si vyhloubil králik, očividně. Obtížnou situaci, ze které je složité se dostat. A nebo aktivitu či téma, do kterého se tak zažerete, že už se ho nemůžete pustit. S odkazem na Alenku v říši divů je to pro mě ale také průchod v tomto světě, do kterého když se vydáte, opouštíte známé a vypočitatelné, vaše hledání odpovědí začne přinášet jen další otázky a další směry hledání a jisti si můžete být jen jedním - že z hledání možná vůbec nevyjdete a pokud ano, tak rozhodně ne nezměněni.

Nerůst je pro mě právě takovou králičí norou. Je hlubokou analýzou současné krize a vizí úplné přeměny našich společností. Taková vize nemůže být nikdy statickým obrazem lepší budoucnosti; ostatně představit si budoucnost jinak než jako prodloužení té současné je téměř nemožné, protože status quo je lepšavý a drží nás na místě. Neoliberalismus nám proniknul pod kůži víc, než jsme často schopni poznat. I proto je přibližování se nerůstové vizi nekonečným procesem osvobozování se, novým promyšlením věcí, váháním a objevováním dalších nesnází. Zůstat s touto nejistotou, kráčet s otázkami a nenechat se jimi hnát do jednoduchých odpovědí, je klíčovou schopností nerůstového hnutí.

Každá vize má svoje temná zákoutí a slepé skvrny - místa, kterých se v diskusích dotýkáme jen málo nebo vůbec, otázky, na něž neznáme odpověď, nebo které vzbuzují nevoli, vnitřní napětí, případně hysterické reakce zvnějšku. Tyto otáz-

ky nás ale často mohou posunout dál v uvažování o strategii nebo obsahu naší vize. Zatím jsem objevila v nerůstových úvahách tři: kolaps, subjektivitu a revoluci. Subjektivita je velké téma a podrobněji se mu chci věnovat v jiném textu, zde se tedy zaměřím na prozkoumání kolapsu a revoluce jako králíčích nor, do nichž má smysl se co nejdříve vydat.

Stručná teorie kolapsu

Jednou z hlavních dělicích linií v diskusi o nerůstové strategii jsou dva typy změny: by design (plánovitě) nebo by disaster (katastrofou). V tomto rozdělení je kolaps vnímaný většinou jako temný protipól systémové, plánovitě prosazené změny. S představou kolapsu se pojí řada emocí – strach, že mluvení o jeho možnosti lidi demobilizuje a uvrhne do žalu, obavy z násilí, které může rozklad společenských struktur provázet nebo úzkost z pocitu „dvojitelnosti“ spojené s koncem civilizace, jak ji známe. To všechno zakládá potřebu tuto představu vytěšňovat.

Kolaps společnosti chápu ve smyslu definice amerického archeologa, antropologa a tvůrce obecné teorie kolapsu komplexních společností Josepha Tainter (jeho kniha k tématu vychází tento rok česky) jako výraznou ztrátu sociopolitické komplexity v porovnání s původně stabilním stavem, která se odehraje v průběhu několika málo desítek let. Tuto ztrátu komplexity si můžeme představit jako rozpad sociální stratifikace, méně kontroly chování, ztrátu informačních toků mezi centrem a periferií, nebo různými společenskými skupinami, méně sdílení, redistribuce nebo obchodu. Tedy žádný náhlý armageddon, což je populární kulturou preferovaný pohled, protože do dvou hodin filmu se pomalý rozklad struktur v dobrém tempu nedá vměstnat. Stejně jako století trvající snižování komplexity, které Tainter nazývá úpadkem. Jim Bendell, autor koncepce Deep Adaptation (Hluboké adaptace), který tabu debaty o kolapsu v environmentální komunitě v roce 2018 svým článkem prolomil, kolaps vnímá jako rozpad společenských struktur pod tlakem přírodních katastrof způsobených změnou klimatu.

Konkrétní podobu společnosti v kolapsu zachycuje nejeden román, najdeme ji například v Podobenství o rozséváči Octavie E. Butler z 90. let, která zachycuje Kalifornii ve 20. letech tohoto století, kde již neexistuje státem zajištěná bezpečnost, sociální podpora ani školství a města se rozpadla do jednotlivých zdmi ohrazených čtvrtí, které si tyto funkce musí zajistit samy, přičemž některé funkce státu zajišťují v pseudofeudálních systémech soukromé firmy. Pro myšlení o kolapsu bude zásadní onen výchozí bod, tedy míra společenské organizovanosti a robustnost veřejné infrastruktury (která je např. v USA v řadě oblastí výrazně nižší než v Evropě).

Limity mitigace

Téma kolapsu se v klimatickém hnutí, z něhož vycházím, téměř neobjevuje. Dovolím si tvrdit, že v tom není zdaleka osamocené a že se tento přístup týká většiny hnutí za sociální změnu. Ve své praxi jej začala do klimahnutí přinášet jako první Extinction Rebellion a to především skrze emoce, rétoriku a vizualitu, kvůli nimž si vysloužila v diskusích označení „kult soudného dne“ nebo „kult smrti“. Vzpomeňme si na bílé antické masky a rudé hábity – něco mezi chórem z řecké tragédie a Poeovou Maskou červené smrti – nebo šibenice na náměstích.

V hlavním proudu klimatického hnutí, z něhož velká část lidí v českém nerůstovém hnutí přichází, je primární orientace na záchranu, zlepšení, vyřešení současných problémů. Mobilizujeme se pozitivními vizemi a příklady, neustále se vybičováváme k dalším výkonům a snahám, protože v hloubi duše věříme, že každá drobnost se počítá – však nám nejde o nic menšího než záchranu světa. Klimatické hnutí má také jasný časový horizont, ke kterému se vztahuje: vize klimaticky neutrální Evropské unie a Česka do roku 2050, respektive zásadních změn politik do roku 2030, abychom se dostali na potřebnou trajektorii v setrvačném klimatickém systému.

Pochyb o tomto cíli je přitom celá řada a přicházejí z různých stran. Uhlíkový rozpočet, od něhož se odvíjí argumentace o nutnosti razantní klimatické akce do roku 2030, pravděpodobně až příliš optimisticky hodnotí roli metanu. Modely vývoje emisí IPCC, ukazující možné trajektorie toho, jak dosáhnout cíle Pařížské dohody o maximální míře oteplení o 1,5 až 2 stupně Celsia, závisí na masivním využití tzv. technologií negativních emisí. Především se má jednat o rychle rostoucí dřeviny, které se mají následně energeticky využít a emise ze spalení zachytit a uložit (BECCS – bioenergy and carbon capture and storage), čímž má docházet k tomu, že se emise z atmosféry odebírají. Zní to magicky, že? A magické to skutečně je, pro jeden ze středních scénářů by to znamenalo takto využívat zhruba plochu Indie (se všemi fatálními dopady na využívání vody či biodiverzitu). V modelech se s BECCS pracuje pravděpodobně z velmi prozaického důvodu: v porovnání se změnami ve společenské organizaci nebo chování je mnohem jednodušší je namodelovat.

Cíl udržení nárůstu globální průměrné teploty do 2 stupňů Celsia nebere v potaz vědecké poznatky o tzv. bodech zlomu (tipping points), jejichž spouštěče se podle vědecké komunity nacházejí někde mezi jedním až dvěma stupni globálního oteplení a představa bezpečné míry oteplení je tak pouhou fikcí. Tyto cíle spíše než bezpečný prostor představují rozhodnutí (a je otázkou, nakolik informované) o míře rizika, které jako společnosti přijímáme. Modely, které jsme si s Hnutím DUHA a Greenpeace nechali udělat k dekarbonizaci klíčových sektorů v Česku do roku 2050, ukazují limity technologické dekarbonizace velmi jasně – pokud

se snažíme zbavit emisí v rostoucích ekonomikách, nevychází nám materiály nutné pro dekarbonizaci a vzniká také ohromný tlak na ekosystémy (mj. kvůli vysokému energetickému využívání biomasy). Pochybovat o cíli klimatické neutrality v současném na růstu závislém ekonomickém systému má velmi dobré důvody: v situaci, kdy klimatické hnutí ještě poměrně nedávno muselo obhajovat i pouhou existenci problému a tedy legitimitu jeho řešení, jsme se ale o nich interně bavili jen velmi málo.

Limity adaptace

Pochyby ohledně rychlosti a důslednosti mitigace doplňují pochybnosti o druhém základním přístupu k udržení civilizace na naší planetě – adaptaci. Adaptace je v českém kontextu silně vnímána jako odkláněcí manévř: snaha dělat něco v otázce ochrany klimatu, aniž by došlo na složité otázky a politické boje spojené s mitigací (typicky v energetice, zemědělství a dopravě, kde změna naráží na tvrdé zájmy oligarchických struktur). Není divu, protože přesně tímto způsobem ji dlouhodobě používali politici, mezi nimi i nejdéle sloužící ministr životního prostředí Richard Brabec, který vždy s chutí prezentoval každý obnovený remízek nebo mokřad (v krajině jich chybějí miliony).

Adaptace byla také dlouho vnímána primárně jako dílčí opatření, ať už v krajině nebo v městském prostoru, kde by umožňovala lepší zvládání klimatických extrémů, které jsou se změnou klimatu častější a extrémnější. Teprve se zkušenostmi s častějšími katastrofami (tornádo, povodně a přívalové deště či sucha) začínáme rozumět, že adaptace bude vyžadovat i silný společenský rozměr. O naší odolnosti, tedy schopnosti navracet se k normálnímu fungování po přírodních katastrofách a jiných vpádech do naší každodennosti, rozhoduje kromě technického zázemí také míra a kvalita propojenosti jednotlivých aktérů, důvěry a solidarity mezi nimi a spolupráce více úrovní společnosti (což víme díky studiím obnovy po hurikánu v USA v úzce semknutých nepriviligovaných komunitách).

Jak adaptace, tak mitigace vyžadují extrémní organizační úsilí – a ani v jedné z oblastí jsme dosud nebyli schopni (v Česku ani jinde) dosáhnout požadované hloubky a intenzity a děláme zatím naprosto nedostatečná opatření. Je přitom zřejmé, že ideální cestou je soustředit se na obojí (před 30 lety by tomu bylo jinak), protože jsme se skrze vypuštění ohromného množství skleníkových plynů zavázali již nyní k podstatné změně klimatu a jejím dopadům a je třeba se s nimi vyrovnat. Míra společenské organizace, kterou by to vyžadovalo (obnova téměř všech ekosystémů, úplná proměna hospodaření na půdě a v lesích), je těžko představitelná. Právě nutnost provádět tyto dva civilizační projekty najednou ve mně vzbuzuje další pochybnost o naší schopnosti situaci dostatečně rychle řešit.

I adaptace má navíc své meze a lze předpokládat, že od určitého bodu již nebude možné reagovat na tlaky vnějšího prostředí jinak než postupným kolapsem.

Kolaps jako cesta k nerůstu

Důvodů pro zařazení kolapsu mezi scénáře, které při tvorbě naší strategie zvažujeme, je tedy dost. Člověk se ale snadno může s myšlením o kolapsu ocitnout v pasti mezi individuálním „apolitickým survivalismem“ v komunitě vyvolených a kolektivním udržováním představy, že vývoj je vždy lineární a směřuje k lepšímu. Jak by s myšlením, mluvením a prožíváním možnosti kolapsu mohlo pracovat nerůstové hnutí tak, aby se těmto nástrahám vyhnulo?

Nerůstové hnutí potřebuje počítat s kolapsem jako s pravděpodobnou variantou budoucího vývoje, potřebuje vnímat dynamiky, které k němu mohou vést a směry, kterými se může rozvíjet. Inspirací k takovému uvažování může být literatura a umění, prostory, které dlouhodobě pracují s potlačeným a mohou rozvíjet imaginaci v tabuizovaných oblastech. Pracovat s kolapsem jako možností nám pomůže také zpracovat dojem naléhavosti („máme posledních deset let na zvrácení katastrofy“), která nás může mobilizovat, ale také bohužel tlačít k úvahám o rychlých technologických řešeních (např. geoinženýrství).

Člověk se ale snadno může s myšlením o kolapsu ocitnout v pasti mezi individuálním „apolitickým survivalismem“ v komunitě vyvolených a kolektivním udržováním představy, že vývoj je vždy lineární a směřuje k lepšímu.

Pokud si kolaps jako scénář vývoje připustíme a budeme ho bez hysterie ohledávat, věřím, že budeme schopni kvalitnější analýzy situace, která je příliš často ovlivněná zbožnými přáními (wishful thinking). Pokud budeme brát kolaps jako horizont našeho uvažování, může to naše sklony k nerealistické perspektivě odstranit a umožnit nám tak jasnější pohled na situaci, v níž se nacházíme. Je to v zásadě proces hledání pragmatické pozice, která by nám umožnila jednat v jakékoliv situaci a být připraveni na více eventualit - oproti zaměření se na to, že to nakonec nějak zvládneme.

Scénáře kolapsu zároveň potřebujeme zpracovávat kolektivně, nikoli jen formou individuálního žalu a měli bychom

tak hledat formáty, přístupy a metody, které by nám tohle umožnily, včetně balancování nad propastí beznaděje.

Při tvorbě politických návrhů je dobré mít tento scénář na paměti – byla by daná politika zároveň stabilizační z hlediska zajištění lidských potřeb? Je závislá na systémech, o kterých si nejsme jisti, že je jako společnost udržíme v dostatečné kondici? Nerůstové návrhy by měly vždy obsahovat také úvahu o jejich příspěvku ke společenské odolnosti; jako takové se jeví obzvláště zajímavé projekty solidární ekonomiky, jež jsou často nezávislé na velkých infrastrukturách, centrální redistribuci či státních strukturách, a zároveň mají potenciál vytvářet větší propojené sítě mimo kapitalistické struktury a hodnoty.

Zároveň je třeba počítat s tím, že s postupem změny klimatu a narůstajícími společenskými tlaky bude také častěji docházet k trhlinám. Ty mají různé příčiny, které se často nerozluštitelně překrývají, jak vidíme během současné energetické krize, která vznikala jako předehra k válce na Ukrajině, ale také globálními ekonomickými pohyby. Tato krize ale ukazuje, jak trhliny otevírají takové diskuse o proměnách společenských struktur, které by ještě nedávno byly zcela nepředstavitelné – například o energii jako veřejné službě nebo o požadavcích (a v jiných zemích i realizaci) na zestátnění energetického sektoru.

Aby se takové myšlenky v daný okamžik dostaly do diskuse, je potřeba, aby se nějakou dobu „povalovaly kolem“ (jak podotkl ekonom Milton Friedman) a aby existovaly skupiny, které jsou na jejich podporu schopny argumentovat a vnímaly, proč jsou pro ně výhodné. Právě schopnost generovat tyto „povalující se myšlenky“, získávat pro ně podporu a udržovat spojení s lidmi, kteří z nich mohou těžit, společně se schopností reagovat na trhliny a rychle se zorientovat v měnící se situaci, představují imperativy, kolem kterých by nerůstové hnutí mělo budovat svou organizační strukturu.

Revoluce

Často mám pocit, že svět kolem se změnil rychleji než já. Ve snaze být přijatelní, a tedy být slyšet v mainstreamové debatě, jsme se dlouho drželi zpátky, mluvili více technicky než hodnotově a neukazovali celý obrázek. Stále jasněji ale vidím, že lidé jsou připraveni na mnohem hlubší diskuse, než ty o výhodách či nevýhodách elektroaut. Proto se vždy nově a znovu odvažuji a ve všech možných prostředích (od egyptské ambasády po Rock for People) otvírám téma problémů kapitalismu a nutnosti jeho změny. Reakce jsou povzbuzující – od pražských padesátníků dostanu informaci, že „každý přece vidí, že ten kapitalismus nefunguje“, vidím uvolnění, když lidem říkám, že není normální, aby každý měl jedno

a více aut a že řešením je robustní veřejná doprava, ne pouze přechod na elektromobilitu; kolegyně v panelu jsou posléze rády, že o tom někdo začal mluvit a těší se, že to příště budou ony. Přesto často narážím na jednu bariéru – obavu, že tento systém nemůže skončit jinak, než revolucí. Revoluce – náhlá změna politické organizace skrze revoltu proti stávající vládě, jako fenomén 19. a 20. století, se všemi obrazy násilí a chaosu, nás děsí.

Revoluce nenacházely porozumění ani v typologii postkapitalistické transformace amerického sociologa Erica Olina Wrighta, která dnes zásadním způsobem strukturuje debatu o strategii nerůstového hnutí. Wright formuluje na příkladech historických sil anarchismu, sociáldemokratismu a revolučního socialismu tři přístupy: budování prostorů mimo kapitalistickou logiku (intersticiální), ovlivňování institucí současného systému (symbiotický) a konfrontace a svrhnutí existujícího systému (rupturální). Wright považoval rupturální strategii za historicky přežitou, měl ji spojenou s „velkými“ revolucemi 18. až 20. století, které hodnotil jako neúspěšné, protože v konečném důsledku posun k emancipační a demokratičtější podobě společnosti neznamenaly, mj. proto, že trhliny v existujícím řádu vytvořily nepřehlednou situaci a prostor pro politické síly s jinými než emancipačními cíli.

Dalším argumentem Wrighta, proč je rupturální strategie ve státech globálního Severu jen stěží představitelná, je „robustnost státních institucí“. S Wrightovým strategickým rámcem probíhá v nerůstovém hnutí živá polemika,²⁴¹ jedním z jejích směrů je i zpochybnění jeho závěru ohledně rupturální strategie. Ruská politoložka Ekaterina Chertkovskaya chce rupturální strategie rehabilitovat,²⁴² ale dělá to primárně omezením jejich škály a temporality, když poukazuje na to, že nemusí probíhat na celostátní úrovni ani permanentně. Za rupturální strategie pak považuje například také akty občanské neposlušnosti, protože se jedná o přímou konfrontaci se systémem nebo například okupaci továrny dělníky jako dočasné narušení kontroly. Její pojetí jistě uvolňuje blok obav z velkých traumatizujících revolucí, možná jde ale až příliš daleko ve snaze zbavit se jejich historického neúspěchu a naroubovat je na existující příklady.

S postupující klimatickou krizí lze totiž očekávat, že Wrightovy „robustní státní infrastruktury“ mohou pod tlakem opakujících se a intenzivnějších krizí (např. přírodních katastrof) oslabovat a budou tak vznikat dočasné prostory mimo kon-

Ve snaze být přijatelní, a tedy být slyšet v mainstreamové debatě, jsme se dlouho drželi zpátky, mluvili více technicky než hodnotově a neukazovali celý obrázek.

V našem kousku světa rádi prezentujeme odmítání násilí jako vyšší vývojový stupeň společnosti a demonstrujeme jím naši morální nadřazenost. To je v příkrém rozporu s každodenní realitou ekologických aktivistek a aktivistů po celém světě.

trolu dosavadních institucí, které zaplní jiná než státní moc. Nerůstové hnutí by mělo pracovat na tom, aby to nebyla moc korporací či paramilitárních organizací, ale moc autonomně organizovaná místními. V klimatickém hnutí populární kniha amerického sci-fi spisovatele K. S. Robinsona *Ministry for the Future*, která se dívá na dalších 30 let vývoje klimatické krize a našich odpovědí na ni, tak například zachycuje celou řadu dočasných trhlin (např. jakési obnovené Pařížské komuny ve 30. letech 21. století) na úrovni měst či regionů.

Význam rupturálních strategií může také narůstat spolu s postupující ur-

gentností klimatické krize. Rozumět revoluční dynamice na velké škále je nakonec rozumné i z dalšího důvodu – revoluce může koneckonců přijít z nejrůznějších směrů a v rozkývaném 21. století bude dobré být připraveni i na tuto eventualitu a umět se v takové situaci zorientovat a jednat. Ve své knize *Vynalézání budoucnosti* popisují autoři Srnicek a Williams moment vakua, který vznikl poté, co se hnutí Occupy v roce 2011 v rámci protestů proti celoamerické obchodní dohodě podařilo shodit plot ke kongresovému centru, které obléhali. Plot padnul a nebylo jasné, co se má dít dál. To je dobrá metafora, která nám připomíná, že skutečnost, že se náhle někde otevře příležitost pro změnu nezaručuje, že ji ti, kdo o ni usilují, budou schopni využít.

Co nám také brání přemýšlení o revoluci, je otázka násilí. V našem kousku světa rádi prezentujeme odmítání násilí jako vyšší vývojový stupeň společnosti a demonstrujeme jím naši morální nadřazenost. To je v příkrém rozporu s každodenní realitou ekologických aktivistek a aktivistů po celém světě. Pokud bych svou práci dělala například v Kolumbii, Indii, Americe, Mexiku, Kongu nebo Myanmaru, velmi pravděpodobně bych neskončila svou činnost v důchodu, ale násilnou smrtí (v roce 2021 takto zahynulo 358 lidí).

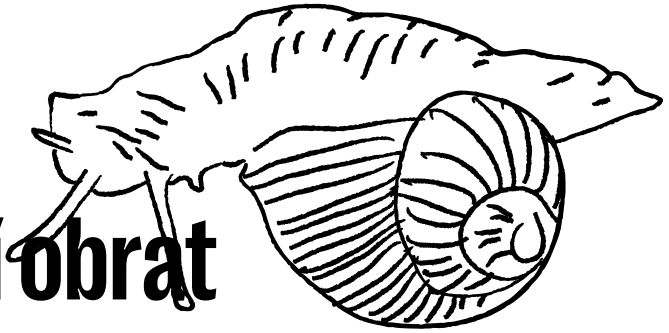
Společně s environmentální degradací stoupají jak násilné konflikty, tak tzv. pomalé násilí, které Rob Nixon ve své knize z roku 2011 popisuje jako „násilí, které se ukazuje postupně a není na očích, násilí opožděné destrukce, která je rozptýlená v čase i prostoru, opotřebovací násilí, které typicky za násilí ani nepovažujeme“. Je to násilí klimatického uprchlictví a vnitřního vysídlení v důsledku sucha nebo záplav, násilí globálního Severu spojené s vývozem znečištění a importem zdro-

jů z globálního Jihu. S postupující klimatickou krizí se navíc pravděpodobnost konfliktů a násilí zvyšuje. Jakákoliv strategická či morální pozice musí proto zahrnovat uznání a reakci i na tyto formy násilí. Uvažovat o zásadních společenských změnách bez násilí je naše privilegium, ne morální kvalita. Nerůstové hnutí se proto ve svých strategických úvahách musí umět vyrovnat i s možností, že změny budou doprovázeny násilím či většími rupturami, a hledat svou pozici k nim.

**PŘIBLIŽOVÁNÍ SE
NERŮSTOVÉ VIZI
JE NEKONEČNÝM
PROCESEM
OSVOBOZOVÁNÍ SE,
NOVÝM
PROMYŠLENÍM
VĚCÍ, VÁHÁNÍM
A OBJEVOVÁNÍM
DALŠÍCH NESNÁZÍ.**

**ZŮSTAT S TOUTO
NEJISTOTOU, KRÁČET
S OTÁZKAMI
A NENECHAT
SE JIMI HNÁT
DO JEDNODUCHÝCH
ODPOVĚDÍ,
JE KLÍČOVOU
SCHOPNOSTÍ
NERŮSTOVÉHO Hnutí.**

Šnečí obrat

Slam poetry pro Nerůst

Tadeáš Žďárský, Anna Kárníková – 8. 9. 2022

Tak pod', jen pod'.
Dám ti love, dovču i bonusy.
Ať se ti nízký čísla na tvym účtu nehnuší.
Je libo ovoce či jóga po práci?
Ti, co jsou mimo mně jsou ubohý žebráci.

Tvoje duše je už dávno moje,
ale neboj se, už brzy nahradí vás stroje.
Násobky tvých platů mi na účtu přibývají
a ty co jsou nahoře se ti jen vysmívají.

Počkej, a ty jsi v nezisku? A to tě baví? Žít bez zisku?

Ne, Já se starám o mámu a zahrádku.

A za to se neplatí?
A to jim na to ještě někdo naletí?

Noooo, ženy to prostě dělají zadarmo.

Vždyť ti říkám, že proti patriarchátu bojujete nadarmo.

Víš, co je to ten exponenciální růst?

Ne, a už mi necpi tvoje slova do mejch úst.
Pro mě tohle pokrok není,
radši věřím v sílu snění
a jen doufám, že už se to všechno brzo změní.
Říkají ti něco limity růstu?

Hm... Nech mě hádat, diktátorské roky půstu?

Ne, překročili jsme už všechny meze,
na mozek nám to tu pěkně leze.
I když zvyšuješ to svoje HDP,
pro tvůj systém už srdce lidem netepe.

Rozhodli jsme se pěstovat kulturu dostatku,
abychom si mohli odpočinout na statku.
Šlofík, střídmost, pohoda,
tomuhle já říkám kolektivní svoboda.

Auta už lidi nevzrušují.

Tomu nevěřím! A co fandové elektroaut?

Jsou to kola, které náš život predurčují.

Takže Elon Musk nebude náš kosmonaut?

No, počkej, počkej,
to tomu jako fakt chcete říkat nerůst?
Tím nezískáte žádný ovace.

Ale jo, protože cirkulární ekonomiku i koblihu pohltí
každá korporace.

My potřebujeme nahradit růstový kapitalismus,
jinak nikdy nemůžeme vzkřísit humanismus.

Hahaha, a jak?

Noooo, na to nemá odpověď každý levičák.

Pokud nemáš odpověď tak nekritizuj,
protože takových už tady bylo,
a svým tichem systém dál legitimizuj,
aby na ostatní vůbec něco zbylo.

Copak to nevidíš? Lidi jsou dneska nenažraní
a radost z konzumu není ve tvym světě k mání.
V cestě vám navíc stojí toxická maskulinita,
i na ní spoléhá kapitalistická produktivita.

Když příslib většího koláče zaniká,
nepřesvědčíš pracující ani odbory.
Tak si radši najdi nějakýho PR odborníka,
nebo nikdy nezískáš dostatek podpory.

Ale já chci systém, který naplní naše potřeby,
a třeba se ho jednou opravdu dožijem.
Péče, příroda a pohoda,
zkrotit by tě mohl třeba nepodmíněný příjem?

A kdo bude pracovat?
Potřebujeme růst, inovace, inovace, inovace
a efektivitu!

Ale já chci změnit lidskou subjektivitu!
Sním o světě, kde jednotlivci nechtěj donekonečna
zvyšovat svůj příjem,
a firmám nepůjde o zisky.
Svět, kde základem bude dostatek a péče,
kde se nebudem zabývat jen novými ropnými
ložisky.

Víš co, někdy je lepší nic nemít.
A když je příliš drahá elektrická zástrčka,
buď realista, přestaň snít
a soustřeď se radši na brčka.

Copak nevidíš, kolik lidí zaujala tahle konference?

No jo, ale co na to řekne tržní konkurence?

Na to pečuj, já chci žít
ne na úkor jiných živořit.

Proto vzýváme šneka,
naší budoucnosti reka.

Těžkou symboliku v sobě nese,
ani vrstvu ulity už navíc neunes.
Příplazil ze slow foodu,
přesvědčil nás, že chcem nudu.

Kráčíme pomalu, protože kráčíme daleko,
davy stoupenců už jsou naměkko.

Šnek je pro nás super vzorem,
my už máme dost reforem!

Chcem bejt - pomalý, křehký, spokojený, líný,
dekomodifikovaný, slizký, neziskový, potřebný - a jaký
ještě? A jaký ještě?

JAKO ŠNEK!

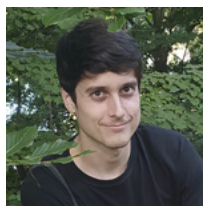
Pojďme se už všichni probrat!
Potřebujem šnečí obrat!

Co že chceme - šnečí obrat!
Co to chceme - šnečí obrat!
Co že to chcem - šnečí obrat!

A jak na to? My to víme!
Vzájemně si to tu povíme.

Vize, odvaha, strategie:
po víkendu vypukne nerůstová hysterie.

Říkáte si: A co za to?
Šnek nad zlato. Šnek nad zlato.

Martin Čech

Vystudoval environmentální studia na brněnské Masarykově univerzitě, v rámci studia strávil také semestr na barcelonské Universitat Autònoma de Barcelona. Na Masarykově univerzitě se podílel na zpracování výzkumných projektů a v rámci diplomové práce se zabýval nepodmíněným základním příjmem a jeho možným přínosům pro udržitelný nerůst. V současnosti pracuje v organizaci NaZemi, kde se mimo jiné věnuje tématu důstojné práce.

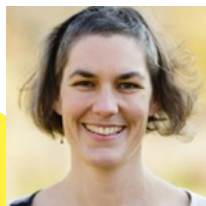
Adam Čajka

Věnuje se vzdělávání o globálních souvislostech, facilitaci a práci s konflikty. Studoval Mezinárodní vztahy a Environmentální studia na Masarykově univerzitě a Rozvojová studia na Tata Institute of Social Sciences v Bombaji. Zaměřuje se na ekonomické alternativní prostory v Indii, zkoumá kořeny nerůstu na Globálním Jihu a možné inspirace pro hnutí v ČR.

Martin Černý

Ekologický ekonom z Katedry environmentálních studií Masarykovy univerzity. Zabývá se modelováním přechodu na nízkouhlíkovou a nerůstovou ekonomiku. Zajímá ho, co budou v budoucnu lidi dělat, a proto se věnuje dopadům tohoto přechodu na práci. Přijde mu důležité, aby společnost procházející klimatickou krizí byla odolná a solidární.

Eva Fraňková

Pracuje jako odborná asistentka na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně. Původně vystudovala **biologii** v Českých Budějovicích a pak humanitní environmentalistiku v Brně. Dlouhodobě se zajímá o **alternativní** ekonomické praktiky, téma místní produkce a spotřeby a koncept udržitelného nerůstu. Nedávno dokončila výzkum týkající se fungování **sociálních podniků** v ČR, aktuálně se věnuje zejména vnášení tématu nerůstu do českého prostředí. Spolupracuje také s organizacemi Trast pro ekonomiku a společnost, NaZemi a Re-set: Platforma pro sociálně-ekologickou transformaci.

Naďa Johanisová

Ekologická ekonomka. Zaměřuje se na kritické přístupy k ekonomickým dogmatům a na tzv. ekonomické alternativy, jako je družstevnictví a sociální solidární ekonomika, z nepeněžních ekonomik se zabývá městským zahrádkařením. Je autorkou řady článků i několika knih a popularizátorka environmentálně-ekonomických témat (např. Kde peníze jsou služebním, nikoliv páňem či Ekonomičtí disidenti). Působí na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Anna Kárníková

Od roku 2019 je ředitelkou Hnutí DUHA, kde mj. připravovala dlouhodobou strategii organizace rámovanou myšlenkami nerůstu. V roce 2018 vedla Centrum pro dopravu a energetiku. Vystudovala evropská studia na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a politiky životního prostředí na London School of Economics. Má zkušenosti ze státní správy (vedla Odbor pro udržitelný rozvoj na Úřadu vlády), věnuje se sociálnímu rozměru dekarbonizace a strategiím prosazování společenské změny pro sociálně-ekologickou transformaci.

Arnošt Novák

Sociolog. Zabývá se sociálními hnutími, nerůstem a obecně vztahem společnosti, přírody a životního prostředí. Více než 30 let se s různou intenzitou angažuje v anarchistických, autonomních, environmentálních a squatterských aktivitách. V současnosti se podílí na činnosti radikálního nakladatelství Neklid.

Áron Tkadleček

Studuje environmentalistiku na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se ekologickou ekonomikou a nerůstem, účastí se aktivit hnutí Limity jsme my nebo organizace Re-set, publikuje články a komentáře se sociálně-environmentální tematikou.

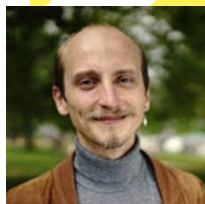
Josef Patočka

Vystudoval sociologii a politologii na univerzitách v Brně a Praze. Působí jako výzkumník a kampaňér v Re-setu – platformě pro sociálně-ekologickou transformaci, kde se zaměřuje na výzkum v oblasti sociálních a ekonomických souvislostí ekologické krize a budování hnutí za přechod k ekologické a solidární ekonomice. O ekologické politice píše pro Deník Referendum.

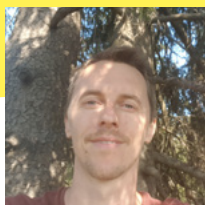
Sabina Vojtěchová

Vystudovala Mediální studia a žurnalistiku a v současnosti studuje Humanitní environmentalistiku na Masarykově univerzitě. Působí v organizaci NaZemi jako lektorka globálních témat, podílela se na vzniku metodické vzdělávací brožury *Odvaha nerůst* a příležitostně publikuje v *Deníku Referendum* a časopisu *Sedmá generace*.

Tadeáš Žďárský

Vystudoval environmentální studia a udržitelný rozvoj na Palackého Univerzitě. Studoval také environmentální studia na Masarykově univerzitě, kde se přes klimatickou krizi dostal až k ekologické ekonomii. Pracuje v organizaci NaZemi a zajímá ho, jak nerůst dostávat do formálního i neformálního vzdělávání. V současnosti je jeho hlavní prací popularizace nerůstu v českém prostředí: o nerůstu píše články i vzdělávací metodické materiály, dělá přednášky a vede workshopy, spoluinicioval vznik Nerůstové pracovní skupiny a zakládal Nerůstovou akademii.

Vojtěch Vild

Vystudoval magisterský obor Aplikovaná informatika na Masarykově univerzitě a následně bakalářský obor Energetika 21. století na VŠB. Několik let studijně i pracovníě žil v zahraničí (USA, Nový Zéland, Austrálie). V současné době se věnuje investování do technologických firem, natáčení dokumentárního filmu *Biomasakr* a psaní esejí.

Korporace nám na nerůstovou transformaci nepřispějí.

Staňte se pravidelnými podporovateli
a podporovatelkami nerůstových aktivit.

Chceme, aby se vize nerůstu dostala k co nejvíce lidem a to vyžadují nemalé finanční zdroje i lidské úsilí. Pokud chcete, aby se o nerůstu v českém prostředí mluvilo více a máte tu možnost, podpořte naše aktivity pravidelným (nebo jednorázovým) finančním darem. Vaše pravidelné příspěvky nám umožňují věnovat se klíčovému tématu, na které se peníze shání obtížně.

Děkujeme za Vaši důvěru.

bit.ly/nerosteme

→ NNE

RÜS

T.CZ

Seznam zdrojů

Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání

- 1 Boháč, V., & Kopecká, M. (2021). Bezuhlíková Evropa do roku 2050 je možná, náš životní styl se ale bude muset proměnit, říká expert na energii. VOXPOT. <https://www.voxpot.cz/technologie-pro-obnovitelny-svet-uz-mame-schazi-jen-vule-politiku-i-nas-samotnych-rika-expert-na-energii/>
- 2 Anderson, K., & Peters, G. (2016). The trouble with negative emissions. *Science*, 354(6309), 182–183. <https://doi.org/10.1126/science.aah4567>
- 3 Patočka, J. (2021). Josef Patočka: Nerůst? Dobrý život v mezích planety je dosažitelnější, než si myslíme. *Deník Referendum*. <https://denikreferendum.cz/clanek/33432-nerust-dobry-zivot-v-mezich-planety-je-dosazitelnejsi-nez-si-myslime>
- 4 Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- 5 York, R., & Bell, S. E. (2019). Energy transitions or additions?: Why a transition from fossil fuels requires more than the growth of renewable energy. *Energy Research & Social Science*, 51, 40–43. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.01.008>
- 6 Haberl, H., Wiedenhofer, D., Virág, D., Kalt, G., Plank, B., Brockway, P., Fishman, T., Hausknost, D., Krausmann, F., Leon-Gruchalski, B., Mayer, A., Pichler, M., Schaffartzik, A., Sousa, T., Streeck, J., & Creutzig, F. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: Synthesizing the insights. *Environmental Research Letters*, 15(6). <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab842a>
- 7 Le Quéré, C., Korsbakken, J. I., Wilson, C., Tosun, J., Andrew, R., Andres, R. J., Canadell, J. G., Jordan, A., Peters, G. P., & van Vuuren, D. P. (2019). Drivers of declining CO2 emissions in 18 developed economies. *Nature Climate Change*, 9(3), Article 3. <https://doi.org/10.1038/s41558-019-0419-7>
- 8 Parrique, T. (2021). Is green growth happening? *Uneven Earth*. <https://unevenearth.org/2021/04/is-green-growth-happening/>
- 9 Jungwirth Březovský, T. (2020). Decoupling růstu ekonomiky a emisí skleníkových plynů: Realita, nebo magické myšlení? Asociace pro mezinárodní otázky. <https://www.amo.cz/cs/zmena-klimatickych-politik/decoupling-rustu-ekonomiky-a-emisi-sklenikovychn-plynu-realita-nebo-magicke-mysleni/>
- 10 Krausmann, F., Lauk, C., Haas, W., & Wiedenhofer, D. (2018). From resource extraction to outflows of wastes and emissions: The socioeconomic metabolism of the global economy, 1900–2015. *Global Environmental Change*, 52, 131–140. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.07.003>
- 11 Zpráva o životním prostředí České republiky (s. 304). (2020). Cenia. <https://www.cenia.cz/wp-content/uploads/2021/11/Zprava2020.pdf>
- 12 Bolger, M., Marin, D., Tofighi-Niaki, A., & Seelmann, L. (2021). ‘Green mining’ is a myth: The case for cutting EU resource consumption. <https://eeb.org/library/green-mining-is-a-myth/>
- 13 Hickel, J., Dorninger, C., Wieland, H., & Suwandi, I. (2022). Imperialist appropriation in the world economy: Drain from the global South through unequal exchange, 1990–2015. *Global Environmental Change*, 73, 102467. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102467>
- 14 Votavová, K. (2022, únor 25). Globální Sever vysává z Jihu osmdesátkrát více, než vrací rozvojovou pomocí, tvrdí studie. *A2larm*. <https://a2larm.cz/2022/02/globalni-sever-vysava-z-jihu-osmdesatkrat-vice-nez-vraci-rozvojovou-pomoci-tvrdi-studie/>
- 15 Hickel, J., & Kallis, G. (2020). Is Green Growth Possible? *New Political Economy*, 25(4), 469–486. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>

- 16 Ryan, K. J. (2018). The Most Unnecessary Product Innovations of 2018. Inc.Com. <https://www.inc.com/kevin-j-ryan/worst-innovations-2018.html>
- 17 Cenia. (2019). Doprava. https://www.cenia.cz/wp-content/uploads/2019/07/05_Doprava.pdf
- 18 ČTK, F. D. (2015). VW není sám. S měřením emisí čaruje většina značek, ukázal test ADAC. iDNES.cz. https://www.idnes.cz/auto/zpravodajstvi/test-emisi-nox-adac.A151002_123856_automoto_fdv
- 19 EJAtlas | Mapping Environmental Justice. Environmental Justice Atlas. <https://ejatlas.org/>
- EU's circular material use rate increased in 2020. (2021). <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211125-1>
- 20 Circularity Gap Report 2022. Circularity Gap Report. <https://www.circularity-gap.world/2022>
- 21 Bauwens, T. (2021). Are the circular economy and economic growth compatible? A case for post-growth circularity. Resources, Conservation and Recycling, 175, 105852. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105852>
- 22 Hinton, J., & Maclurcan, D. (2017). A not-for-profit world beyond capitalism and economic growth? Ephemeral Journal. <https://ephemerajournal.org/contribution/not-profit-world-beyond-capitalism-and-economic-growth>
- 23 Žďárský, T. (2021). Tadeáš Žďárský: Nahradiť jedno auto druhým nestačí. Proč nejsou elektromobily řešením. Deník Referendum. <https://denikreferendum.cz/clanek/33114-nahradiť-jedno-auto-druhym-destaci-proc-nejsou-elektromobily-tesenim>
- 24 Anderson, K., & Peters, G. (2016). The trouble with negative emissions. Science, 354(6309), 182–183. <https://doi.org/10.1126/science.aah4567>
- 25 Neill, P. (2020). Material extraction is responsible for 90% of global biodiversity loss. Environment Journal. <https://environmentjournal.online/energy/material-extraction-is-responsible-for-90-of-global-biodiveristy-loss/>
- 26 Nabil, A., Marriott, A., Lowthers, M., Lawson, M., & Mugehara, L. (2022). Inequality kills. Oxfam International. <https://www.oxfam.org/en/research/inequality-kills>
- 27 Gore, T., & Alestig, M. (2020). Confronting carbon inequality in the European Union. Oxfam International. <https://www.oxfam.org/en/research/confronting-carbon-inequality-european-union>
- 28 Lynch, M. J., Long, M. A., Stretesky, P. B., & Barrett, K. L. (2019). Measuring the Ecological Impact of the Wealthy: Excessive Consumption, Ecological Disorganization, Green Crime, and Justice. Social Currents, 6(4), 377–395. <https://doi.org/10.1177/2329496519847491>
- 29 Heubl, B. (2020). Suv's at War With EV's [New SUV registrations far outweigh registrations of new EV's]. Engineering & Technology, 15(10), 48–51. <https://doi.org/10.1049/et.2020.1006>
- 30 Lynch, M. J., Long, M. A., Stretesky, P. B., & Barrett, K. L. (2019). Measuring the Ecological Impact of the Wealthy: Excessive Consumption, Ecological Disorganization, Green Crime, and Justice. Social Currents, 6(4), 377–395. <https://doi.org/10.1177/2329496519847491>
- 31 Buechner, M. (2021). What Climate Change Looks Like in Burundi. UNICEF USA. <https://www.unicefusa.org/stories/what-climate-change-looks-burundi>
- 32 Wealth of world's top 10 billionaires doubled during COVID-19 pandemic; here's how the rich got richer. (2022). Cnbctv18.Com. <https://www.cnbctv18.com/world/wealth-of-worlds-top-10-billionaires-doubled-during-covid-19-pandemic-heres-how-the-rich-got-richer-12147522.htm>
- 33 Roth, S. (2019). Communities challenge lithium production in Argentina. Dialogo Chino. <https://dialogochino.net/en/extractive-industries/24733-communities-challenge-lithium-production-in-argentina/>
- 34 Böhnisch, M. (Ředitel). (2021). Lithium mining faces resistance - DW - 06/23/2021. <https://www.dw.com/en/lithium-mining-faces-huge-resistance-in-portugal-and-spain/video-58010140>
- 35 Willis, D. (2019). Resisting Green Colonialism: Lithium, Bolivia, and the Green New Deal. New

Socialist. <http://newsocialist.org.uk/bolivia-gnd/>

36 Böhnisch, M. (Ředitel). (2021). Lithium mining faces resistance – DW – 06/23/2021. <https://www.dw.com/en/lithium-mining-faces-huge-resistance-in-portugal-and-spain/video-58010140>

37 Rhoades, H. (2020). Cáceres rejects lithium mine. ECOLOGIST. <https://theecologist.org/2020/jun/10/caceres-rejects-lithium-mine>

38 Finland is the Only EU Country With EV Battery Minerals, Mining Plans Spark Environmental Fears. (2020). News18. <https://www.news18.com/news/auto/finland-is-the-only-eu-country-with-ev-battery-minerals-mining-plans-spark-environmental-fears-3092207.html>

39 Djukanović, N. (2022). Lithiová horečka a temná strana udržitelnosti: Proč Srbové blokují mosty a silnice. VOXPOT. <https://www.voxpot.cz/lithiova-horecka-a-temna-strana-udrzitelnosti-proc-srbove-blokuji-mosty-a-silnice/>

40 Elon Musk [@elonmusk]. (2018). @owillis About half my money is intended to help problems on Earth & half to help establish a self-sustaining city on Mars to ensure continuation of life (of all species) in case Earth gets hit by a meteor like the dinosaurs or WW3 happens & we destroy ourselves [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/elonmusk/status/1050812486226599936>

41 McFall-Johnsen, M., & Mosher, D. (2020, leden 17). Elon Musk says he plans to send 1 million people to Mars by 2050 by launching 3 Starship rockets every day and creating „a lot of jobs" on the red planet. Business Insider. <https://www.businessinsider.com/elon-musk-plans-1-million-people-to-mars-by-2050-2020-1>

42 EJAtlas | Mapping Environmental Justice. Environmental Justice Atlas. <https://ejatlas.org/>

43 The World Inequality Report 2022. (2022) World Inequality Report. <https://wir2022.wid.world>

44 Pansera, M., & Fressoli, M. (2021). Innovation without growth: Frameworks for understanding technological change in a post-growth era. Organization, 28(3), 380–404. <https://doi.org/10.1177/1350508420973631>

45 Social Prosperity Network Report (s. 56). (2017). https://www.ucl.ac.uk/bartlett/igp/sites/bartlett/files/universal_basic_services_-_the_institute_for_global_prosperity_pdf

46 Social Prosperity Network Report (s. 56). (2017). https://www.ucl.ac.uk/bartlett/igp/sites/bartlett/files/universal_basic_services_-_the_institute_for_global_prosperity_pdf

47 Mašková, M., Kropáčková, R., Burda, J., Fenyková, Š., & Matoška, L. (2021). Je-li klimatická migrace fakt, můžeme lidem pomoci zlepšit jejich nový život, radí expert Stojanov. Plus. <https://plus.rozhlas.cz/je-li-klimaticka-migrace-fakt-muzeme-lidem-pomoci-zlepsit-jejich-novy-zivot-radi-8488956>

48 Growth without economic growth. (2021). [Briefing]. European Environment Agency. <https://www.eea.europa.eu/publications/growth-without-economic-growth>

49 Parrique, T. (2022). Degrowth in the IPCC AR6 WGII. Timothée Parrique. <https://timotheeparrique.com/degrowth-in-the-ipcc-ar6-wgii/>

50 Roeyer, H., Desanlis, H., & Cracknell, J. (2021). Foundation funding for climate change mitigation: Europe spotlight. https://www.climateworks.org/wp-content/uploads/2021/10/CWF_Funding_Trends_Report_Europe_2021.pdf

51 Žďárský, T. (2021). Environmentalista Tadeáš Žďárský: Vize nerůstu. Růst totiž znamená, že planeta je na pokraji kolapsu. Plus. <https://plus.rozhlas.cz/environmentalista-tadeas-zdarsky-vize-nerustu-rust-totiz-znamená-ze-planeta-je-8411873>

Ekonomický růst nerovnosti neřeší. Při hledání alternativ lze pátrat i na globálním Jihu

- 52 Nabil, A., Marriott, A., Nafkote, D., Lowthers, M., Lawson, M., & Mugehara, L. (2022). Inequality kills. Oxfam International. <https://www.oxfam.org/en/research/inequality-kills>
- 53 The World Inequality Report 2022 presents the most up-to-date & complete data on inequality worldwide: (2022). World Inequality Report. <https://wir2022.wid.world/>
- 54 Gore, T. (2020). Confronting Carbon Inequality: Putting climate justice at the heart of the COVID-19 recovery. <https://www.oxfam.org/en/research/confronting-carbon-inequality>
- 55 Hickel, J., Dorninger, C., Wieland, H., & Suwandi, I. (2022). Imperialist appropriation in the world economy: Drain from the global South through unequal exchange, 1990–2015. Global Environmental Change, 73, 102467. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S095937802200005X>
- 56 Hickel, J. (2019). A response to Max Roser: How not to measure global poverty. Jason Hickel. <https://www.jasonhickel.org/blog/2019/2/6/response-to-max-roser>
- 57 Vikalp Sangam—Alternatives' Confluence. Vikalp Sangam. <https://vikalpsangam.org/>

Co je ekonomická demokracie a jak souvisí s ideály nerůstu?

- 58 Votavová, K. (2022). Opusťme růst jako měřítko blahobytu. Ekonomika musí cílit na potřeby lidí, říká Hickel. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/01/opustme-rust-jako-meritko-blahobytu-ekonomika-musi-cilit-na-potreby-lidi-rika-hickel/>
- 59 Žďárský, T. (2022). Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/04/pet-duvodu-proc-nas-zeleny-rust-nezachrani/>
- 60 Dvořák, M., & Hrnčířová, A. (2022). Raut: Pro nerůstovou společnost potřebujeme uměleckou imaginaci. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/02/raut-pro-nerustovou-spolecnost-potrebuje-umeleckou-imaginaci/>
- 61 Novák, A. (2022). Kolik je dost? K autonomní společnosti nerůstu. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/07/kolik-je-dost-k-autonomni-spolecnosti-nerustu/>
- 62 Žďárský, T. (2022). Maximální příjem jako vstupní brána ke kultuře limitů. Máme odvahu ho prosazovat? A2larm. <https://a2larm.cz/2022/08/maximalni-prijem-jako-vstupni-brana-ke-kulture-limitu-mame-odvahu-ho-prosazovat/>
- 63 Lewsey, F. (2021). Dasgupta Review: Nature's value must be included in economics to preserve biodiversity. University of Cambridge. <https://www.cam.ac.uk/stories/dasguptareview>
- 64 Čajka, A. (2022). Ekonomický růst nerovnosti neřeší. Při hledání alternativ lze pátrat i na globálním Jihu. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/05/ekonomicky-rust-nerovnosti-neresi-pri-hledani-alternativ-lze-patrat-i-na-globalnim-jihu/>
- 65 Co je taxonomie EU. (2022). Fakta o klimatu. <https://faktaoklimatu.cz/infografiky/taxonomie-eu>
- 66 Triodos Bank. Triodos Bank. <https://www.triodos.com/en/>
- 67 JAK Members Bank. (2022). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=JAK_Members_Bank&oldid=1114491154
- 68 Bank of North Dakota. (2023). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Bank_of_North_Dakota&oldid=1146708976
- 69 LETS. Bud' Sob. <https://www.budsob.cz/domains/budsob.cz/index.php/forum/hlavni-102/about-group/features/posledni>
- 70 Rozleťse—LETS v Brně. <https://www.rozletse.cz/>
- 71 Chiemgauer Verein. <https://www.chiemgauer.info/verein>

- 72 Credit Unions Globally. European Network of Credit Union. http://creditunionnetwork.eu/cus_globally
- 73 Rotating savings and credit association. (2023). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Rotating_savings_and_credit_association&oldid=1158599357
- 74 Self Help Groups (SHGs). Driшти IAS. <https://www.drishtiias.com/to-the-points/Paper2/self-help-groups-shgs>
- 75 KONZUM, obchodní družstvo–Mezinárodní družstevní principy. KONZUM. <http://www.konzumuo.cz/pro-cleny/mezinarodni-druzstevni-principy/>
- 76 Tři Océsci. Tři Océsci. <https://trioesci.cz/>
- 77 Sociální družstvo Vzletný ravec rozjíždí svou činnost v Děčíně!. Darujme.cz. <https://www.darujme.cz/projekt/1206637>
- 78 Briefing paper Družstevnictví nepatří jen do historie. glopolis. <https://www.glopolis.org/publikace/briefing-paper-druzstevnictvi-nepatri-jen-do-historie/>
- 79 Mapa | Alternativní ekonomiky. Fakulta Sociálních Studií. <http://alternativniekonomiky.fss.muni.cz/>
- 80 Matoška, L. (2022). Pro obce dnes není možné vysoutěžít dodavatele plynu na příští rok. Garance dodávek je ale základem fungování jimi řízených institucí, upozorňuje starosta Lukl. Plus. <https://plus.rozhlas.cz/pro-obce-dnes-neni-mozne-vysoutezit-dodavatele-plynu-na-pristi-rok-garance-8821641>
- 81 Johanisová, N. K čemu je ekonomická demokracie? KULTURNÍ NOVINY - nezávislé mediální družstvo. <https://www.kulturni-noviny.cz/nezavisle-vydavatelske-a-medialni-druzstvo/archiv/online/2017/12-2017/58cd4fbfd3ac4>

Maximální příjem jako vstupní brána ke kultuře limitů. Máme odvahu ho prosazovat?

- 82 Polánek, A. R. (2021). Korporace slaví rekordní zisky, zatímco milionům lidí hrozí energetická chudoba. Deník Referendum. <https://denikreferendum.cz/clanek/33411-korporace-slavi-rekordni-zisky-zatimco-milionum-lidi-hrozi-energeticka-chudoba>
- 83 Zabloudilová, T. (2022). Best in krize bydlení. Jiné státy staví, Česko bude dál dotovat bohatší hypotékami. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/02/best-in-krize-bydleni-jine-staty-stavi-cesko-dotuje-bohatsi-hypotekami/>
- 84 Konference SUSTAINABLE FUTURE. SUSTAINABLE FUTURE. <https://sustainablefuture.cz/en/>
- 85 Žďárský, T. (2022). Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/04/pet-duvodu-proc-nas-zeleny-rust-nezachrani/>
- 86 Čajka, A. (2022). Ekonomický růst nerovnosti neřeší. Při hledání alternativ lze pátrat i na globálním Jihu. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/05/ekonomicky-rust-nerovnosti-neresi-pri-hledani-alternativ-lze-patrat-i-na-globalnim-jihu/>
- 87 Holub, O. (2021). Dějiny světa na příkladu sedmi laciných věcí: Průvodce kapitalismem, přírodou a budoucností naší planety. A2larm. <https://a2larm.cz/2021/03/dejiny-sveta-na-prikladu-sedmi-lacinych-veci-pruvodce-kapitalismem-prirodou-a-budoucnosti-nasi-planety/>
- 88 Tkadlecěk, Á. (2019). Co znamená nerůst? Pohodu pro všechny. A2larm. <https://a2larm.cz/2019/11/co-nam-prinese-nerust-pohodu-pro-vsechny/>
- 89 Corlet Walker, C., Druckman, A., & Jackson, T. (2021). Welfare systems without economic growth: A review of the challenges and next steps for the field. Ecological Economics, 186, 107066. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2021.107066>
- 90 Theuer, L., & Hopp, J. (2019). Bidding farewell to growth: How to provide welfare in a degrowth society | Exploring Economics. Exploring Economics. <https://www.exploring->

[economics.org/en/discover/bidding-farewell-growth-how-provide-welfare-degrow/](https://www.exploring-economics.org/en/discover/bidding-farewell-growth-how-provide-welfare-degrow/)

91 Buch-Hansen, H., & Koch, M. (2019). Degrowth through income and wealth caps? (s. 264-271). <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800918314836>

92 Žďárský, T. (2022). Pět důvodů, proč nás zelený růst nezachrání. A2larm. <https://a2larm.cz/2022/04/pet-duvodu-proc-nas-zeleny-rust-nezachrani/>

93 O proměně ekonomiky: Podnikatel Kinský, rektorka Nerudová, výzkumník Patočka. mujRozhlas. <https://www.mujirozhlas.cz/special/o-promene-ekonomiky-podnikatel-kinsky-rektorka-nerudova-vyzkumnik-patocka>

94 Cardwell, M. R. (2013). David Attenborough: Someone who believes in infinite growth is „either a madman or an economist“. Mongabay. <https://news.mongabay.com/2013/10/david-attenborough-someone-who-believes-in-infinite-growth-is-either-a-madman-or-an-economist/>

95 Wintour, P. (2022). Global energy price cap: Market manipulation whose time has come? The Guardian. <https://www.theguardian.com/business/2022/jun/28/global-energy-price-cap-g7-proposal>

96 Pizzigati, S. (2011). Egypt's Maximum Wage Drive: What Democracy, Economically, Looks Like. <https://inequality.org/research/egypt-maximum-wage/>

97 Hooper, J. (2013). Switzerland votes against cap on executive pay. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/switzerland-votes-against-cap-executive-pay>

98 Company Pay Ratios | AFL-CIO. AFL - CIO. <https://aflcio.org/paywatch/company-pay-ratios>

99 Top To Bottom: Average Salary of CEOs vs Their Workers In 2023 - [SmallBusinessPrices.co.uk](https://smallbusinessprices.co.uk). (2019). Small Business [Prices.co.uk](https://smallbusinessprices.co.uk/ceos-vs-workers/). <https://smallbusinessprices.co.uk/ceos-vs-workers/>

100 Carbon emissions of richest 1 percent more than double the emissions of the poorest half of humanity. (2020). Oxfam International. <https://www.oxfam.org/en/press-releases/carbon-emissions-richest-1-percent-more-double-emissions-poorest-half-humanity>

101 Gore, T. (2021). Carbon Inequality in 2030: Per capita consumption emissions and the 1.50C goal. Institute for European Environmental Policy, Oxfam. <https://doi.org/10.21201/2021.8274>

102 Lynch, M. J., Long, M. A., Stretesky, P. B., & Barrett, K. L. (2019). Measuring the Ecological Impact of the Wealthy: Excessive Consumption, Ecological Disorganization, Green Crime, and Justice. *Social Currents*, 6(4), 377-395. <https://doi.org/10.1177/2329496519847491>

103 Williams, J. (2022). The huge impact of private jets. The Earthbound Report. <https://earthbound.report/2022/07/06/the-huge-impact-of-private-jets/>

104 Patočka, J. (2019). Josef Patočka: Překonat imperiální způsob života. Deník Referendum. <https://denikreferendum.cz/clanek/29616-prekonat-imperialni-zpusob-zivota>

105 Polánek, A. R. (2021). Studie: Hnutí žlutých vest se bouřilo vůči asociální, nikoli klimatické politice. Deník Referendum. <https://denikreferendum.cz/clanek/33264-studie-hnuti-zlutych-vest-se-bourilo-vuci-asocialni-nikoli-klimaticke-politice>

106 Degrowth Of Aviation: Reducing Air Travel In a Just Way (2019). Stay Grounded/ Kollektiv Periskop. https://stay-grounded.org/wp-content/uploads/2020/02/Degrowth-Of-Aviation_2019.pdf

107 Pizzigati, S. (2018). The Case for a Maximum Wage | Wiley. <https://www.wiley.com/en-us/The+Case+for+a+Maximum+Wage-p-9781509524921>

108 Theuer, L., & Hopp, J. (2019). Bidding farewell to growth: How to provide welfare in a degrowth society | Exploring Economics. Exploring Economics. <https://www.exploring-economics.org/en/discover/bidding-farewell-growth-how-provide-welfare-degrow/>

109 Senft, L. MFDF Ji.hlava | Inspirační fórum. <https://www.ji-hlava.cz/inspiracni-forum/judith-butler>

110 Cowburn, A. (2017). A majority of the public support Corbyn's most controversial idea, poll suggests. The Independent. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/majority-of->

public-support-jeremy-corbyn-s-plans-to-cap-bosses-salaries-poll-finds-a7527381.html

111 Easterlin, R. A., McVey, L. A., Switek, M., Sawangfa, O., & Zweig, J. S. (2010). The happiness-income paradox revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 107(52), 22463–22468. <https://doi.org/10.1073/pnas.1015962107>

112 Gore, T. (2021). Carbon inequality in 2030: Per capita consumption emissions and the 1.50C goal. Institute for European Environmental Policy, Oxfam. <https://doi.org/10.21201/2021.8274>

113 Wilkinson, R., & Pickett, K. (2014). The Spirit Level authors: Why society is more unequal than ever. *The Observer*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/mar/09/society-unequal-the-spirit-level>

114 Foster, D. (2018). Kate Pickett and Richard Wilkinson: 'Inequality strikes at our health and happiness'. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/inequality/2018/sep/18/kate-pickett-richard-wilkinson-mental-wellbeing-inequality-the-spirit-level>

115 How happy is the planet? (Happy Planet Index). (2021). Wellbeing Economy Alliance. <https://happyplanetindex.org/wp-content/themes/hpi/public/downloads/happy-planet-index-briefing-paper.pdf>

116 High Pay Centre. High Pay Centre. <https://highpaycentre.org/>

117 Top To Bottom: Average Salary of CEOs vs Their Workers In 2023 - [SmallBusinessPrices.co.uk](https://smallbusinessprices.co.uk). (2019). Small Business [Prices.co.uk](https://smallbusinessprices.co.uk). <https://smallbusinessprices.co.uk/ceos-vs-workers/>

118 Woolf, N. (2016). Portland city council passes tax on CEOs who earn 100 times more than staff. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/us-news/2016/dec/08/portland-oregon-ceo-pay-tax-passes-income-inequality>

119 Woolf, N. (2016). Portland city council passes tax on CEOs who earn 100 times more than staff. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/us-news/2016/dec/08/portland-oregon-ceo-pay-tax-passes-income-inequality>

120 Cowburn, A. (2017). A majority of the public support Corbyn's most controversial idea, poll suggests. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/majority-of-public-support-jeremy-corbyn-s-plans-to-cap-bosses-salaries-poll-finds-a7527381.html>

121 Inman, P. (2022). Macron wants cap on 'shocking and excessive' executive pay. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/15/emmanuel-macron-wants-cap-on-executive-pay-france>

122 Hooper, J. (2013). Switzerland votes against cap on executive pay. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2013/nov/24/switzerland-votes-against-cap-executive-pay>

123 Mazerov, M. (2014). State Taxes Have a Negligible Impact on Americans' Interstate Moves | Center on Budget and Policy Priorities. Centre on Budget and Policy Priorities. <https://www.cbpp.org/research/state-budget-and-tax/state-taxes-have-a-negligible-impact-on-americans-interstate-moves>

124 Meadows, D. Leverage Points: Places to Intervene in a System. *The Academy for Systems Change*. <https://donellameadows.org/archives/leverage-points-places-to-intervene-in-a-system/>

125 Arieli, D., & Norton, M. (2015). The data shows we want to end inequality. Here's how to start *Ideas.Ted.Com*. <https://ideas.ted.com/the-data-shows-we-want-to-end-inequality-heres-how-to-start/>

126 Larcker F., D., Donatiello E., N., & Tayan, B. (2016). Americans and CEO Pay: 2016 Public Perception Survey on CEO Compensation. Stanford Graduate School of Business. <https://www.gsb.stanford.edu/faculty-research/publications/americans-ceo-pay-2016-public-perception-survey-ceo-compensation>

127 Parrique, T. (2019) The political economy of degrowth. <https://theses.hal.science/tel-02499463/document>

- 128 Upstream. (2022). A world without profit with Jennifer Hinton. Spotify. <https://open.spotify.com/show/642Q6ex0DuYK69MaCKsI5w>
- 129 Keil, A. K., & Kreinin, H. (2022). Slowing the treadmill for a good life for All? German trade union narratives and social-ecological transformation. *Journal of Industrial Relations*, 64(4), 564–584. <https://doi.org/10.1177/00221856221087413>
- 130 Overtonovo okno. (2022). Wikipedie. https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Overtonovo_okno&oldid=21579579
- 131 MacKay, K. (2017) Radical Transformation. <https://www.akpress.org/radical-transformation.html>
- 132 Josef Patočka: Nerůst? Dobrý život v mezích planety je dosažitelnější, než si myslíme. (2021). Deník Referendum. <https://denikreferendum.cz/clanek/33432-nerust-dobry-zivot-v-mezich-planety-je-dosazitelnejsi-nez-si-myslime>
- 133 Monbiot, G. (2022). This heatwave has eviscerated the idea that small changes can tackle extreme weather. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/jul/18/heatwave-extreme-weather-uk-climate-crisis>

Práce ničí svět, ale nemusela by. Její současná podoba je neudržitelná

- 134 Johanisová, N. (2010). Nerůst, odrůst, úbytek. A2. <http://www.advojka.cz/archiv/2010/8/nerust-odrust-ubytek>
- 135 Tkadleček, Á. (2019). Co znamená nerůst? Pohodu pro všechny. A2larm. <https://a2larm.cz/2019/11/co-nam-prinese-nerust-pohodu-pro-vsechny/>
- 136 Degrowth & Strategy: How to bring about social-ecological transformation – MayFly. <https://mayflybooks.org/degrowth-strategy/>
- 137 De Spiegelaere, S., & Vitols, S. (2021). De Spiegelaere, Vitols: Více demokracie na pracovišti znamená lepší svět. Deník Referendum. <https://denikreferendum.cz/clanek/32151-vice-demokracie-na-pracovisti-znamenena-lepsi-svet>
- 138 Beckett, A. (2018). Post-work: The radical idea of a world without jobs. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/news/2018/jan/19/post-work-the-radical-idea-of-a-world-without-jobs>
- 139 Fraňková, E. (2007). Ničí práce svět? Použitelnost 2. Termodynamického zákona a pojmu entropie v environmentální argumentaci. https://is.muni.cz/th/sebz4/Eva_Frankova_DP.pdf
- 140 Hayden, A., & Shandra, J. M. (2009). Hours of work and the ecological footprint of nations: An exploratory analysis. *Local Environment*, 14(6), 575–600. <https://doi.org/10.1080/13549830902904185>
- 141 Knight, K. W., Rosa, E. A., & Schor, J. B. (2013). Could working less reduce pressures on the environment? A cross-national panel analysis of OECD countries, 1970–2007. *Global Environmental Change*, 23(4), 691–700. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.02.017>
- 142 Rosnick, D., & Weisbrot, M. (2007). Are Shorter Work Hours Good for the Environment? A Comparison of U.S. and European Energy Consumption. *International Journal of Health Services*, 37(3), 405–417. <https://doi.org/10.2190/D842-1505-1K86-9882>
- 143 Rosnick, D., & Weisbrot, M. (2007). Are Shorter Work Hours Good for the Environment? A Comparison of U.S. and European Energy Consumption. *International Journal of Health Services*, 37(3), 405–417. <https://doi.org/10.2190/D842-1505-1K86-9882>
- 144 Schor, J. B. (2014). Work sharing. In Degrowth. Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203796146-53/work-sharing-juliet-schor>
- 145 Dengler, C., & Strunk, B. (2018). The Monetized Economy Versus Care and the Environment: Degrowth Perspectives On Reconciling an Antagonism. *Feminist Economics*, 24(3), 160–183.

<https://doi.org/10.1080/13545701.2017.1383620>

- 146 Coote, A., Harper, A., & Stirling, A. (2021). The Case for a Four-Day Week. <http://reparti.free.fr/coote2021.pdf>
- 147 Public holidays falling on a weekend. Employment New Zealand. <https://www.employment.govt.nz/leave-and-holidays/public-holidays/public-holidays-falling-on-a-weekend/>
- 148 Vojtěchová, S. & Černý M. (2022). Pohoda pro všechny? A2. <http://www.advojka.cz/archiv/2022/5/pohoda-pro-vsechny>
- 149 Fragkos, P., & Paroussos, L. (2018). Employment creation in EU related to renewables expansion. Applied Energy, 230, 935–945. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2018.09.032>
- 150 Levy, A. (2017). Prometheus unwound: Shorter hours for sustainable degrowth. In Handbook on Growth and Sustainability (s. 303–325). Edward Elgar Publishing.
- 151 Korcová, L. (2022). Sebepečkozování a úzkosti. Studující medicí jsou pod nadměrným stresem, může za něj i přístup učitelů. iROZHLAS. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/medici-psychieke-potize-studium_2208211403_jca
- 152 Lewis-Kraus, G. (2021). Can Progressives Be Convinced That Genetics Matters? | The New Yorker. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/magazine/2021/09/13/can-progressives-be-convinced-that-genetics-matters>
- 153 Pluchino, A., Biondo, A. E., & Rapisarda, A. (2018). Talent versus luck: The role of randomness in success and failure. Advances in Complex Systems, 21(03n04), 1850014. <https://doi.org/10.1142/S0219525918500145>
- 154 Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. <http://digamo.free.fr/piketty14.pdf>
- 155 Kdo zneužívá sociální dávky? (2012). Ekumenická akademie Praha. https://aa.ecn.cz/img_upload/bec9f888010e9f21bb1cddb470322b7c6/0784_ea_psa_sbornik_4_web.pdf
- 156 Graeber, D. (2013). Práce na hovno. A2larm. <https://a2larm.cz/2013/09/prace-na-hovno/>
- 157 Ulrych, L. (2021). Mýtus o rovnostářském Česku. Majetkové i příjmové nerovnosti jsou u nás vysoké. A2larm. <https://a2larm.cz/2021/11/mytus-o-rovnostarskem-cesku-majetkove-i-prijmove-nerovnosti-jsou-u-nas-vysoke/>
- 158 Lánský, O. (2012). V době pracující chudoby. A2. <http://www.advojka.cz/archiv/2012/11/v-dobe-pracujici-chudoby>
- 159 Rushkoff, D. (2021). Universal Basic Income Is Silicon Valley's Latest Scam. Medium. <https://medium.com/s/free-money/universal-basic-income-is-silicon-valleys-latest-scam-fd3e130b69a0>
- 160 Hasdell, R. (2020). What We Know About Universal Basic Income. Stanford, 27. https://basicincome.stanford.edu/uploads/Umbrella%20Review%20BI_final.pdf
- 161 Korostoff, M. Wealth, shown to scale <https://mkorostoff.github.io/1-pixel-wealth/>
- 162 Melzochová, J., & Špecián, P. (2015). An Estimate of the Basic Income Costs: Case of the Czech Republic. Procedia Economics and Finance, 30, 550–557. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01267-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01267-8)
- 163 Žďárský, T. (2022). Maximální příjem jako vstupní brána ke kultuře limitů. Máme odvahu ho prosazovat? A2larm. <https://a2larm.cz/2022/08/maximalni-prijem-jako-vstupni-brana-ke-kulture-limitu-mame-odvahu-ho-prosazovat/>
- 164 Březovský, T. J. (2022). Factsheet: Klimatická dividenda - co to je a jak by mohla fungovat v Česku. Asociace pro mezinárodní otázky. <https://www.amo.cz/cs/klimatym/factsheet-klimaticka-dividenda-co-to-je-a-jak-by-mohla-fungovat-v-cesku/>
- 165 Klein, E. (2022). Transcript: Ezra Klein Interviews Thomas Piketty. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2022/06/07/podcasts/transcript-ezra-klein-interviews-thomas-piketty.html>

- 166 Paulson, S., D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G., & Alliance, F. (2020). From pandemic toward care-full degrowth. https://www.researchgate.net/publication/341398910_From_pandemic_toward_care-full_degrowth
- 167 Fletcher, R., & Büscher, B. (2020). Conservation basic income: A non-market mechanism to support convivial conservation. *Biological Conservation*, 244, 108520. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2020.108520>
- 168 Dukelow, F., & Murphy, M. P. (2022). Building the Future from the Present: Imagining Post-Growth, Post-Productivist Ecosocial Policy. *Journal of Social Policy*, 51(3), 504–518. <https://doi.org/10.1017/S0047279422000150>
- 169 Coote, A. (2021). Universal basic services and sustainable consumption. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 17(1), 32–46. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1843854>
- 170 Keir Milburn & Bertie Russell. (2019). Public-Common Partnerships: Building New Circuits of Collective Ownership | Report | Common Wealth. Common Wealth. <https://www.common-wealth.co.uk/publications/public-common-partnerships-building-new-circuits-of-collective-ownership>
- 171 Levy, A. (2017). Prometheus unwound: Shorter hours for sustainable degrowth. In *Handbook on Growth and Sustainability* (s. 303–325). Edward Elgar Publishing. <https://china.elgaronline.com/display/edcoll/9781783473557/9781783473557.00023.xml>

Pohoda pro všechny? Low-tech, práce a péče v nerůstovém světě

- 172 Žďárský, T. (2021). Klimatický kolaps mohou odvrátit kratší pracovní doba a nepodmíněný příjem. *Technologie zatím ne*. A2larm. <https://a2larm.cz/2021/06/klimaticky-kolaps-mohou-odvratit-kratsi-pracovni-doba-a-nepodmineniy-prijem-technologie-zatim-ne/>
- 173 Johanisová, N. (2021). Co je vlastně pokrok? Znovu vychází kniha *Malé je milé*. *Novinky.cz*. <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-co-je-vlastne-pokrok-znovu-vychazi-kniha-male-je-mile-40381349>
- 174 Tkadleček, Á. (2020). Zdroje vlastněné družstvy a obcemi? Vláda zdržuje zákon urychlující cestu k energetické demokracii. *A2larm*. <https://a2larm.cz/2020/11/zdroje-vlastnene-druzstvy-a-obcemi-vlada-zdrzuje-zakon-urychlujici-cestu-k-energeticke-demokracii/>
- 175 Maňák, M. (2017). Prosumer neboli samospotřebitel—Zákazník jako výrobce a akumulátor energie. *Frank Bold Advokáti*. <https://www.fbadvokati.cz/cs/clanky/592-prosumer-neboli-samospotrebitel-zakaznik-jako-vyrobce-a-akumulator-energie>
- 176 Alexander, S., & Yacoumis, P. (2018). Degrowth, energy descent, and 'low-tech' living: Potential pathways for increased resilience in times of crisis. *Journal of Cleaner Production*, 197, 1840–1848. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.09.100>
- 177 Sedlák, M. (2021). Podané ruce mezi zemědělstvím a solární energetikou: Agrivoltaika. *Obnovitelně*. <https://www.obnovitelne.cz/clanek/1445/podane-ruce-mezi-zemedelstvim-a-solarni-energetikou-agrivoltaika>
- 178 Anonymous. (2023). Low technology. *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Low_technology&oldid=1145935362
- 179 Faircoin. *Faircoin*. <https://fair-coin.org/en>
- 180 Gender-neutral language. (2023). *European Institute for Gender Equality*. https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1352?language_content_entity=en
- 181 Network Care Revolution. *Care Revolution*. <https://care-revolution.org/english/>

Nerůstový byznys? Proč a jak by se oxymorón měl proměnit v samozřejmost

- 182 Akce a setkání. Slušná Firma. <https://slusnafirma.cz/setkani/>
- 183 Asociace společenské odpovědnosti (A-CSR). (2023). Asociace společenské odpovědnosti (A-CSR). <https://www.spolecenskaodpovednost.cz/>
- 184 RIPESS Europe. <https://ripess.eu/>
- 185 Rozlešše—LETS v Brně. <https://www.rozletse.cz/>
- 186 Model Živá krajina. Společně proti suchu. <https://spolecneprotisuchu.cz/model-ziva-krajina/>
- 187 Jablečná slavnost 2022 | Veronica—Centrum Hostětín. <https://hostetin.veronica.cz/jablecna-slavnost-2022>
- 188 Planet Stories—Patagonia. (2022). Patagonia. <https://eu.patagonia.com/gb/en/stories/planet/>
- 189 Chouinard, Y. Yvon Chouinard Donates Patagonia to Fight Climate Crisis. Patagonia. <https://eu.patagonia.com/cz/en/ownership/>
- 190 Hajzler, T. Patagonia—Firma, která dává veškerý svůj zisk na záchranu planety—9. Díl seriálu „Příběhy z okraje aneb naše budoucnost je lokální“. [TomasHajzler.com. https://blog.tomashajzler.com/clanek/patagonia-firma-ktera-dava-veskery-svuj-zisk-na-zachranu-planety-9-dil-serialu-pribehy-z-okraje-aneb-nase-budoucnost-je-lokalni](https://blog.tomashajzler.com/clanek/patagonia-firma-ktera-dava-veskery-svuj-zisk-na-zachranu-planety-9-dil-serialu-pribehy-z-okraje-aneb-nase-budoucnost-je-lokalni)
- 191 Radical Ecological Democracy. (2023). Radical Ecological Democracy. <https://radicalecologicaldemocracy.org/>
- 192 Vikalp Sangam—Alternatives' Confluence. Vikalp Sangam. <https://vikalpsangam.org/>
- 193 Mapa | Alternativní ekonomiky. <http://alternativniekonomiky.fss.muni.cz/>
- 194 Johanisová, N. (2015). Alternativy podnikání v nerůstové ekonomice. AUC PHILOSOPHICA ET HISTORICA, 2013(2), 59–77.
- 195 Tematická síť pro sociální tematiku. TESSEA. <https://www.tessea.cz/cz/>
- 196 České sociální podnikání—Adresář sociálních podniků. <https://ceske-socialni-podnikani.cz/adresar-socialnich-podniku>
- 197 Matoušková Lankašová, L. (2022). Kompostujeme, nehnijeme a pravidelně větráme. České sociální podnikání. <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/clanky/4843-kompostujeme-nehnijeme-a-pravidelne-vetrame>
- 198 Slušná Firma. Slušná Firma. <https://slusnafirma.cz/>
- 199 Laloux, F. Průvodce budováním organizací v 21.století na základě evoluce lidského uvažování. Nakladatelství Peoplecomm. <https://www.peoplecomm.cz/budoucnost-organizaci>
- 200 O housence převlečené za motýla aneb proč a jak je třeba monokulturu byznysu vystřídat polykulturou podnikání. (2021). [TomasHajzler.com. https://blog.tomashajzler.com/clanek/o-housence-kukle-a-motylovi-aneb-proc-a-jak-je-treba-monokulturu-byznysu-vystridat-polykulturou](https://blog.tomashajzler.com/clanek/o-housence-kukle-a-motylovi-aneb-proc-a-jak-je-treba-monokulturu-byznysu-vystridat-polykulturou)
- 201 Principy a definice. České sociální podnikání. <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>
- 202 Hinton, J. (2021). Five key dimensions of post-growth business: Putting the pieces together. Futures, 131, 102761. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102761>
- Hinton, J. B. (2020). Fit for purpose? Clarifying the critical role of profit for sustainability. Journal of Political Ecology, 27(1), Article 1. <https://doi.org/10.2458/jv27i1.23502>
- Hinton, J. (2022). Alive In The Anthropocene | Jennifer Hinton. Alive in the anthropocene. <https://aliveintheanthropocene.world/talks/jennifer-hinton>
- 203 § 420: Občanský zákoník – 89/2012 Sb. [zakony.centrum.cz. http://zakony.centrum.cz/](http://zakony.centrum.cz)

[obcansky-zakonik-novy/cast-1-hlava-2-dil-5-paragraf-420](#)

204 A2larm: Archív. (2023). A2larm. <https://a2larm.cz/tema/nerust/>

205 Parrique, T. (2020). The political economy of degrowth. <https://theses.hal.science/tel-02499463/document>

206 Peck, J. (2019). Putting banking back in the hands of the people: The role of regional cooperative banks in community wealth building. TheNextSystem.Org. <https://thenextsystem.org/learn/stories/putting-banking-back-hands-people-role-regional-cooperative-banks-community-wealth>

207 Singer, C. (2016). The Preston Model – The Next System Project. TheNextSystem.Org. <https://thenextsystem.org/the-preston-model>

208 Gessen, M. (2018). Barcelona's Experiment in Radical Democracy. The New Yorker. <https://www.newyorker.com/news/our-columnists/barcelonas-experiment-in-radical-democracy>

209 MFDF Ji.hlava | Inspirační fórum. Inspirační fórum. <https://www.ji-hlava.cz/inspiracni-forum>

210 Nerůst—Dobrý život všem v rámci planetárních limitů. (2023). nerůst. <https://nerust.cz/>

211 Froese, T. (2021). Business for degrowth. The Choice by ESCP. <https://thechoice.escp.eu/tomorrow-choices/business-for-degrowth-a-flip-in-perspective-for-truly-sustainable-development/>

212 Roulet, T., & Bothello, J. (2020). Why „De-Growth“ Shouldn't Scare Businesses. Exploring Economics. <https://www.exploring-economics.org/de/entdecken/why-de-growth-shouldnt-scare-businesses/>

Jak změnit systém? Nečekejme na volby. Organizujme odbory a družstva, komunity a hnutí

213 Malm, A. (2016). Time to Pull the Plugs. ROAR Magazine. <https://roarmag.org/magazine/time-pull-plugs/>

214 Wiese, K., & Mayrhofer, J. (2020). Escaping the growth and jobs treadmill—EEB - The European Environmental Bureau. <https://eeb.org/library/escaping-the-growth-and-jobs-treadmill/>

215 Hornborg, A. (2017). How to turn an ocean liner: A proposal for voluntary degrowth by redesigning money for sustainability, justice, and resilience. Degrowth. <https://degrowth.info/en/library/how-to-turn-an-ocean-liner-a-proposal-for-voluntary-degrowth-by-redesigning-money-for-sustainability-justice-and-resilience>

216 Meadows, D. Dancing With Systems. The Academy for Systems Change. <https://donellameadows.org/archives/dancing-with-systems/>

217 Wallerstein, I. The Modern World-System as a Capitalist World-Economy. In The Modern World-Systems as a Capitalist World-Economy (s. 443). https://cdn.vanderbilt.edu/vu-my/wp-content/uploads/sites/1414/2014/04/14122105/Session_03_Wallerstein.pdf

218 Parrique, T. (2020). The political economy of degrowth. <https://theses.hal.science/tel-02499463/document>

219 Rosa, H. (2017). Dynamic Stabilization, the Triple A. Approach to the Good Life, and the Resonance Conception. Questions de communication, 31(1), 437–456. <https://doi.org/10.4000/questionsdecommunication.11228>

220 Osborne, M. (2015). Murray Bookchin „was a true son of the Enlightenment“—Ursula K. Le G. Verso. <https://www.versobooks.com/en-gb/blogs/news/1845-murray-bookchin-was-a-true-son-of-the-enlightenment-ursula-k-le-guin-reflects-on>

221 Trojí zodpovědnost. (2021). Wikipedie. <https://cs.wikipedia.org/w/index>

[php?title=Troj%C3%AD_zodpov%C4%9Bdnost&oldid=20350345](#)

222 Nunes, R. (2021). The Scale of Things to Come: The Local, the Global, and Organization. Viewpoint Magazine. <https://viewpointmag.com/2021/05/27/the-scale-of-things-to-come-the-local-the-global-and-organization/>

223 Erik Oline, W. (2015). How to Be an Anticapitalist Today. Jacobin. <https://jacobin.com/2015/12/erik-olin-wright-real-utopias-anticapitalism-democracy/>

224 Erik Oline, W. (2015). How to Be an Anticapitalist Today. Jacobin. <https://jacobin.com/2015/12/erik-olin-wright-real-utopias-anticapitalism-democracy/>

225 ZAD de Notre-Dame-des-Landes. (2023). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=ZAD_de_Notre-Dame-des-Landes&oldid=1130813769

226 Brock, A. (2021). The final showdown – ZAD Rhineland vs RWE, Germany. POLLEN. <https://politicalecologynetwork.org/2021/11/19/the-final-showdown-zad-rhineland-vs-rwe-germany/>

227 Rychetský, M., & Špína, M. (2021). Autonomie nemá manuál. Rozhovor se zapatistickou Výpravou za život. A2Iarm. <https://a2Iarm.cz/2021/11/autonomie-nema-manual-rozhovor-se-zapatistickou-vypravou-za-zivot/>

228 Celebrating the Rojava Revolution: A Reading List. (2021). ROAR Magazine. <https://roarmag.org/2021/07/19/rojava-revolution-reading-list/>

229 Hall, S. (2017). Gramsci and Us. Verso. <https://www.versobooks.com/blogs/news/2448-stuart-hall-gramsci-and-us>

230 Sessions, D. (2019). Nicos Poulantzas: Philosopher of Democratic Socialism. Dissent Magazine. <https://www.dissentmagazine.org/article/nicos-poulantzas-philosopher-of-democratic-socialism>

231 Hendrikse, R., & Fernandez, R. (2019). Offshore Finance: How Capital rules the World. Longreads. <https://longreads.tni.org/stateofpower/offshore-finance>

232 Boston, D. (2021). Grappling with growth: Synergies and tensions between degrowth and people's movements. Tni Longreads. <https://longreads.tni.org/grappling-with-growth>

233 Jacobin. (2018). Jane McAlevey on Deep Organizing—YouTube. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=bl6P_2jt_Vs&ab_channel=Jacobin

234 Smucker, J. (2019). Jonathan Smucker on Twitter: „It would really warm my heart if these concepts were more popular in the left:" Twitter. <https://twitter.com/jonathansmucker/status/1132745954573127680>

235 Smucker, J., Evans, M., & Smith, K. (2018). Roadmap for radicals. Red Pepper. <https://www.redpepper.org.uk/roadmap-for-radicals/>

236 D'Alisa, G., & Kallis, G. (2020). Degrowth and the State. Ecological Economics, 169, 9. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.106486>

237 Forte, T. (2018). Emergent Strategy: Organizing for Social Justice. Forte Labs. <https://fortelabs.com/blog/emergent-strategy-organizing-for-social-justice/>

238 Adamczak, B., & Arps, J. O. (2018). What we talk about when we talk about solidarity: An interview with Bini Adamczak. Overland Literary Journal. <https://overland.org.au/2018/11/what-we-talk-about-when-we-talk-about-solidarity-an-interview-with-bini-adamczak/>

239 Roberts, D. (2020). Social tipping points are the only hope for the climate. Vox. <https://www.vox.com/energy-and-environment/2020/1/29/21083250/climate-change-social-tipping-points>

Králičí norou nerůstu: Proč se potřebujeme v nerůstovém hnutí bavit o kolapsu a revoluci

240 Brecht, B. Bertolt Brecht's interpretation of "The Buddha's Parable of the Burning House." - What does democracy look like? What does democracy look like? <https://whatdoesdemocracylooklike.wordpress.com/2011/07/11/bertolt-brechts-interpretation-of-the-buddhas-parable-of-the-burning-house/>

241 Herbert, J., Barlow, N., Smessaert, J., & Bardi, C. (2021). Degrowth strategies: Thinking with and beyond Erik Olin Wright. Mayfly. <https://degrowth.info/en/blog/degrowth-strategies-thinking-with-and-beyond-erik-olin-wright>

242 Barlow, N., Regen, L., Cadiou, N., Chertkovskaya, E., Hollweg, M., Plank, C., & Schulken, M. (2022). Degrowth & Strategy: How to bring about social-ecological transformation - MayFly. <https://mayflybooks.org/degrowth-strategy/>

Shrnutí

Tato kniha představuje udržitelný nerůst v českém kontextu. Její obsahový základ tvoří série deseti publicistických článků od českých autorů a autorek, které se věnují dílčím tématům v rámci nerůstu - jak na teoretické úrovni základních pojmů a konceptů, tak na konkrétnější rovině politik a strategií. Soubor doplňují další texty - rozhovor, kulturní nerůstový manifest, výběr básní či záznam nerůstové slam poetry. Texty zároveň doprovázejí tematicky laděné kresby. Výsledná mozaika tak umožňuje pochopit a rozvíjet myšlenky nerůstu na mnoha souvisejících úrovních.

Summary

This book introduces the concept of sustainable degrowth in the Czech context. Primarily, it brings a series of ten journalistic articles written by Czech authors introducing and discussing particular degrowth aspects - both at the conceptual level of basic terms and approaches, and at a more practical level of degrowth policies and strategies. The collection is complemented by other texts - an interview, a cultural degrowth manifesto, a selection of poems and a transcript of a degrowth slam poetry. Moreover, the texts are accompanied by thematic drawings. The resulting mosaic thus allows the reader to understand and develop degrowth ideas on many interrelated levels.

Texty publikace Čas : dorůst vznikly v rámci projektu Rozšiřování nerůstového povědomí v ČR, který implementovala brněnská nezisková organizace NaZemi, a to díky finanční podpoře nadace Rosa Luxemburg Stiftung e.V., zastoupení v České republice.

Misí NaZemi je přispívat k hluboké společenské transformaci na třech úrovních: proměnou vzdělávacího systému, prosazováním důstojné a smysluplné práce, a rozšiřování povědomí o potřebě proměny ekonomického systému. V NaZemi modelujeme jiné způsoby fungování. Proměňujeme myšlenkové vzorce. Provázíme procesem změny ve skupinách či organizacích. Síťujeme aktéry transformace a posilujeme jejich vztahy.

Nerůstu se v NaZemi věnujeme už více než dva roky. Iniciovali jsme vznik Nerůstového kolektivu, ve kterém působí lidi napříč odvětvími a organizacemi, o nerůstu děláme přednášky a workshopy, píšeme vzdělávací metodiky a články do médií, organizujeme veřejné akce a posíláme (ne)pravidelný nerůstový newsletter.

Nerůstový kolektiv: čas : dorůst

O dobrém životě dostupném pro všechny
v rámci planetárních limitů.

2. vydání, Brno, 2023

1. vydání vyšlo v roce 2022 v nákladu 300 kusů díky
finanční podpoře Rosa-Luxemburg-Stiftung e.V.,
zastoupení v České republice, www.rosalux.cz.

Publicistické texty zařazené v této knize byly původně
zveřejněné v časopise Alarm, kde jsou online volně
dostupné, viz <https://a2larm.cz/tema/nerust/>.
Zde je přetiskujeme s laskavým souhlasem redakce
Alarmu.

Koordinace vzniku knihy: Tadeáš Žďárský

Jazyková korektura: Martin Vrba

Ilustrace, grafická úprava a sazba: Eugen Korda

Tisk: Unipress Turnov

Vydala: NaZemi

ISBN: 978-80-88150-51-0

www.nerust.cz

Facebook: [rustnerust](https://www.facebook.com/rustnerust)

Instagram: [@_nerust](https://www.instagram.com/_nerust)

